

ምዕራፍ ሁለት

ሰነ-ቃላት

"መጀመሪያ ቃል ነበር" የሀንብ፣ ምዕ. ስ. ቁ. ፩

መግቢያ

ባለፈው ምዕራፍ ስለ አማርኛ ድምፆች አፈጣጠር፣ አይነት፣ አቀነጃጀትና ስለሚያደርጉት ሰነ-ድምፁ-ልሳናዊ ለውጥ ተወያይተናል። ድምፆች ሲቀናጁ የሚፈጥሩት ቀለሞችን ነው። ቀለሞች ትርጉም ሲኖራቸው ወይም ሳይኖራቸው ይችላል። ትርጉም ያላቸው፣ ትርጉም ከሌላቸው ተለይተው ምዕላድ ይባላሉ። ምዕላዶች ሲቀናጁ የሚፈጥሩት ቃልን ነው። ድምፆች የቀለም፣ የምዕላድ አንዲሁም የቃል መሰረት ናቸው ማለት ነው። ይህ ከሆነ፣ "መጀመሪያ ቃል ነበር" የሚለው ጥቅስ "መጀመሪያ ድምፅ ነበር፣ ድምፅም ቃል ሆነ" ማለት ነበረበት። ይህ ያልሆነበት ምክንያት አለው። ድምፆች በራሳቸው ትርጉም የላቸውም። ትርጉም ያላቸው የነሱ ቅንጅት የሆኑት ምዕላድና ቃላት ናቸው። የሰው ልጅም ሀሳቡን የሚያስተላልፈው ጎደለ ሲባል በቃላት፣ ሞላ ሲባል በአረፍተ ነገር ነው። ርግጥ፣ አንዳንድ ጊዜ ድምፅንና ቃልን አንድ አድርጎ የማየት ሁኔታ አለ። ድምፃችንን አናሰማ ሰንል፣ አንናገር ማለታችን ነው። ከዚህ አንገር ድምፅ አንደ ቃል ሊቆጠር ይችላል።

ከዚህም አልፎ ቃላት አንደ ዘር ሲታዩ ይችላሉ። ይበቅላሉ፣ ሀረግ ይሰዳሉ፣ ያብባሉ፣ በመጨረሻም ያፈራሉ። ፍሬአቸውም ያው ከፍ ሲል የጠቀሰነው ትርጉማቸው ነው። በተራ ቃላትነት፣ ማለትም በዘርነታቸው፣ የሚሰጡት ትርጉም አንዱ ሲሆን፣ አድገው ሀረግ ሲሰዱና አረፍተ ነገር ሲመሰርቱ የሚሰጡት ትርጉም ሌላው አይነት ነው። ሁለቱን ትርጉሞች ቃላቱና አረፍተ ነገራዊ ብለን ልንለያቸው አንችላለን። የአረፍተ ነገር ትርጉም በከፊል አረፍተ ነገሩን የሚመለከቱት ቃላት ትርጉም ድምር ውጤት ነው። በከፊል የተባለበት ምክንያት፣ አረፍተ ነገሩን የሚመለከቱት ቃላት፣ አገባብም ለትርጉሙ ለሰተዋዕያ ስለሚኖረው ነው። ለዚህ የሚከተሉትን አረፍተ ነገሮች አንመልከት።

- (ሀ) አንበላ ነብር ነክለ 1
- (ለ) ነብር አንበላ ነክሰ

ፊ በርግጥ፣ እነዚህ ነገሮች በአረፍተ ነገር ደረጃ ሲታዩ፣ ቃላት አይደሉም፤ ሀረጎች ናቸው። እዚህ ላይ ውይይታችን ስለ ቃላት ስለሆነ፣ ለጊዜው ቃላት እያልን እንጠራቸዋለን። ለምን ሀረግ እንደሚባሉ በምዕራፍ ሶስት እንገልጻለን።

ሁለቱም አረፍተ ነገሮች የተመሰረቱት ከአንድ አይነት ቃላት ነው። ይሁን እንጂ፣ የአረፍተ ነገሮቹ ትርጉም ለየቅል ነው። የልዩነቱ መንስዔ አንበሳ እና ነብር የሚሉት ቃላት አገባብ የተለያየ መሆኑ ነው። በመጀመሪያው ምሳሌ፣ አንበሳ የሚለው ቃል የአረፍተ ነገሩ መነሻ ሆኖ ሲገባ፣ በሁለተኛው ምሳሌ ውስጥ የአረፍተ ነገሩ ቅድመ-መድረሻ ሆኖ ገብቶአል። በዚህም የአገባብ ልዩነት ምክንያት የትርጉም ሰውጥ ሊከሰት ችሎአል። ይህም፣ አገባብ ለአረፍተ ነገራዊ ትርጉም ያሰውን አስተዋፅዖ ያሳያል። በዚህ ምዕራፍ የምናየው ቃላዊውንም ሆነ አረፍተ ነገራዊውን ትርጉም አይደለም። ትኩረታችን በቃላት አይነትና ውስጣዊ የአቀነጃጀት ስርዓት ላይ ነው።

የእህል ዘር አይነት የተለያየ እንደሆነ ሁሉ፣ የቃላት ዘር አይነትም እንደዚሁ የተለያየ ነው። ልዩነቱ የቅርፅና የተግባር ነው። በአንድ በኩል ነገሮችንና የነገሮችን ባህሪ የሚገልፁ ቃላት አሉ። በሌላ በኩል የነገሮችን ተግባርና የአተገባበር ሁኔታ የሚገልፁ ሌሎች ቃላት አሉ። በዚህም መሰረት ቃላትን በጥቅሉ የነገርና የተግባር ወይም ድርጊት ብሎ በሁለት ብቻ መክፈል ይቻላል። የየክፍሉ ቃላት ቅርፅም በመጠኑም ቢሆን የተለያየ ነው። ልዩነቱን በዚህ መዕራፍ ዘርዘር አድርገን አናየዋለን።

አንድ ገበሬ በአንድ አካባቢ የሚገኝን የእህል ዘር በአይነት በአይነት አየለየ በተለያየ ዕቃ እንደሚያስቀምጥና በሁዋላም በተለያየ ወቅትና ማላ ላይ ዘርቶ፣ ለተለያየ ዓላማ እንደሚያመርት ሁሉ፣ አንድ የሰነ-ልሳን ባለሙያም በአንድ ቁዋንቁዋ ውስጥ የሚገኙ ቃላትን እንደየቅርፅና ተግባራቸው በተለያየ መደብ አየመደበ ለተለያየ ተግባር የት፣ እንዴት እና መቼ እንደሚውሉ ማህበራዊ ህግጋቱንና ሰነ-ልሳናዊ ስርዓቱን ያስቀምጣል። በዚህ መሰረት በአማርኛ ውስጥ የሚገኙትን ቃላት እንደዚሁ በወገን በወገናቸው አየመደብን እናስቀምጣቸዋለን። የአንዱ ወገን ቃላት ተግባርም ከሌላው ወገን የተለየ እንደሆነ ለማሳየት እንሞክራለን። ወደ አመዳደቡ ከመግባታችን በፊት ግን በጥቅሉ ቃል የምንሰው ነገር ምን ማለት እንደሆነ ትንሽ ዘርዘር አድርገን ማየት ይኖርብናል። ብዙ ጊዜ ለመግለፅ የሚያስችግረን የምናውቀው የሚመሰሰን ነገር ስለሆነ፣ የዚህን ምዕራፍ ወይይት በቃል ትርጉም እንጀምራለን።

ቃል

የቃልን ምንነት በወገ ለመግለፅ፣ ከቃል አሰፍ ብለን በምዕላድ መጀመር አሰብን። ባለፈው ምዕራፍ አንደገለፅነው፣ ምዕላድ የምንሰው አንድን ትርጉም-አዘል የሆነንና አነስተኛ ወደሆኑ ትርጉም-አዘል ክፍሎች ሲሸነሸን የማይችልን የመጨረሻ ንዑስ አህድ ነው። ሰው የሚለውን አህድ አንውሰድና ነገሩን በምሳሌ አንረዳው። ይህ አህድ ትርጉም-አዘል ነው። ትርጉም አሰው ማለት ነው። ትርጉሙ አህዱን በምንሰማበት ጊዜ በአዕምሮአችን የሚሰማንና በአይናችንም ለናየው የምንችለው ነገር ነው። አህዱ ወደ አነስተኛ ትርጉም-አዘል ክፍሎች

ሊከፈል አይችልም። ቢከፈል የምናገኘው ፎኒዎችን ይሆናል። ፎኒዎች ደግሞ ቀደም ሲል እንደተገለጸው፣ ትርጉም የላቸውም። ስለዚህም ሰው የሚለው አሁኑ ምዕላድ ነው።

ሰዎች የሚለውን አሁኑ ደግሞ እንወሰድ። ይህም ትርጉም-አዘል ነው። በዚህም ሰው ከሚለው አሁኑ ጋር ይመሳሰላል። ይሁን እንጅ፣ ሰዎች ስነምግባር/ እና /-አችቸ/ ተብሎ በሁለት ሊከፈል ይችላል። ሁለቱ ከፋዮችም ትርጉም-አዘል ናቸው። የ/-አችቸ/ ትርጉም ከእንደ በላይ የሆነ ጥቂት ወይም ብዙ ግለት ነው። /-አችቸ/ም ሰው እንደሚለው አሁኑ አነስተኛ ወደሆኑ ትርጉም-አዘል አሁኑ ሊከፈል አይችልም። ስለዚህም ምዕላድ ነው። ይሁን እንጅ፣ /-አችቸ/ ሰው እንደሚለው ምዕላድ ራሱን ችሎ ሊቆም አይችልም። ስለዚህም እንደ ሰው ካለ ራሱን ችሎ ሊቆም ከሚችል ምዕላድ ጎን መጠጋት አለበት። ይህን ሲያደርግ የምናገኘው ስነምግባር-አችቸ/ የሚለውን አሁኑ ይሆናል። ይህ አሁኑ ከሁለቱ ምዕላዶች የተመሰረተ ስለሆነ፣ ምዕላድ አይደለም፣ ከምዕላድ በላይ ነው። እንደ ከምዕላድ በላይ የሆነ አሁኑ ቃል ይባላል። ስለዚህም ስነምግባር/ እና /-አችቸ/ ምዕላድ ሲሆኑ፣ ከሁለቱ ቅንጅት የተገኘው ሰዎች የሚለው አሁኑ ጎን ምዕላድ ሳይሆን ቃል ነው።

ነገሩን ይበልጥ ግልፅ ስማድረግ ሆኖም የሚለውን አሁኑ ደግሞ እንመልከት። ይህ አሁኑ ትርጉም እለው። አነስተኛ ወደሆኑ ትርጉም-አዘል ከፍሎች ሊከፈል ይችላል። ከፍሎቹም ሆኗ እና /-አም/ የሚሉት አሁኑ ሆኗ ናቸው። ሁለቱም ትርጉም አላቸው። የሆኗ ትርጉም ግልፅ ነው። የ/-አም/ ትርጉም ጎን ትንሽ ገለግ ያስፈልገዋል። /-አም/ እንደን ስም የሆነ ቃል ወደ ቅፅል የመለወጥ ተግባር ያለው ቅጣይ ነው። በዚህም ተግባር ምክንያት ቅፅል መሰራች ምዕላድ ልገለው እንችላለን። እንደ ሆኗ ያለ ስም የሆነ አሁኑ እንደ /-አም/ ያለ ቅጣይ ሲከተለው ቅፅል ይሆናል። ሁለቱም አሁኑ አነስተኛ ወደሆኑ ትርጉም-አዘል አሁኑ ሊከፈሉ ስለማይችሉ ምዕላዶች ናቸው። ከሁለቱ ምዕላዶች የተመሰረተው ሆኖም የሚለው አሁኑ ጎን፣ የሁለቱ ምዕላዶች ቅንጅት የሆነ ቃል ነው። እንደ /-አችቸ/ ሁሉ፣ /-አም/ም ራሱን ችሎ የሚቆም ምዕላድ ሳይሆን፣ እንደ ሆኗ ካለ ራሱ-ቻይ ምዕላድ ጎን የሚጠጋ ነው።

ከምሳሌዎቹ የምንረዳው፣ ምዕላድ ትርጉም-አዘልና አነስተኛ ወደሆኑ ትርጉም-አዘል ከፍሎች ሊከፈል የማይችል ንዑስ አሁኑ መሆኑን ነው። በተጨማሪም እንዳንድ ምዕላዶች ራሳቸውን ችለው ሊቆሙ እንደሚችሉ፣ እንዳንድ ደግሞ ይህን ማድረግ እንደማይችሉ ተገንዝበናል። እንደ ሰው እና ሆኗ ያሉት ራሳቸውን ችለው ከሚቆሙት ወገን ሲሆኑ፣ እንደ /-አችቸ/ እና /-አም/ ያሉት ራሳቸውን ከማይችሉት ወገን የሚመደቡ ናቸው። በዚህ መሰረት ምዕላዶች ባጠቃላይ ራሳቸውን ችለው የሚቆሙና የማይቆሙ ተብለው በሁለት ይከፈላሉ። ራሳቸውን ችለው የሚቆሙት ነፃ፣ ራሳቸውን የማይችሉት ጥገኛ

2 ቅጣይ ምዕላዶችን በእግር ወስጥ በፎኒዎቹ እፃፍ እናመለክታለን። ይህም እፃፍ ከሰርዓተ ፅህፈት የተለየ እንደሆነ እናስገነዝባለን።

ምዕላድ ይባላሉ። ጉዳዩ እንደ ወላጅና እንደ ልጅ ግንኙነት መሆኑ ነው። ልጅ የወላጅ ጥገኛ ነው። እስከተወሰነ ጊዜ ድረስ፣ 'የገሌ ልጅ' ይባላል እንጂ 'እገሌ' እየተባለ በራሱ ሰም ላይጠራ ይችላል። ልዩነቱ ልጅ ሲያድግ ነፃ ይሆናል። ጥገኛ ምዕላድ ግን ሁሌም ጥገኛ ነው። አልፎ አልፎ ነፃ የነበሩ ምዕላዶችም ጥገኛ የሚሆኑበት ጊዜ አሉ። ይህም ደጋፊ እንደሚሾ አዛውንት ወላጆች መሆኑ ነው። ወደ ዋናው ጉዳይ እንመለሳለን።

ጥገኛ ምዕላዶች ከነፃ ምዕላዶች ካልተጠጉ ትርጉም አይኖራቸውም። ለምሳሌ /-አች/ የሚለው ምዕላድ ብቻውን ቢነገር፣ ምንም ትርጉም አይኖረውም። ብዛትን የሚያመለክተው ሊቆጠር የሚችል ነገርን ከሚገልፁ ሰዎች ቀኝ ጎን ሲጠጋና የሰዎቹ አካል ሲሆን ነው። ይህን ሲያደርግ ያ አሉ የተጠጋበት ቃል መጠናቸው ከአንድ በላይ የሆኑ ነገሮችን እንደሚያመለክት ያሳያል። አንድ ምዕላድ ጥገኛ መሆኑን ለማመልከት ከጎኑ ላይ ቁረት(-) እናስቀምጣለን።

ሰለ ምዕላድ ይህን ያህል ክትትል፣ በምዕላድና በቃል መካከል ያለውን አንድነትና ልዩነት ደግሞ ከዚህ ቀጥለን እንመለከታለን። መጀመሪያ ነገር፣ እንደ ምዕላድ ሁሉ፣ ቃልም ትርጉም-አዘል አህድ ነው። ሁለተኛም፣ ቃል ራሱን ችሎ መቆም ስለሚችል ነፃ ነው። በዚህም ባህሪው ከነፃ ምዕላድ ጋር ሊመደብ ይችላል። ሰለተኛም፣ ቃል በውስጡ ብዙ ጥገኛ ምዕላዶችን ሊይዝ ይችላል። ትርጉም-አዘል ወደሆኑ እነሰተኛ ክፍሎች ሊሸነሽን ይችላል ማለት ነው። በዚህ ባህሪው ደግሞ (ከነፃ) ምዕላድ ይለያል። ምክንያቱም ምዕላድ የሆነ አህድ ትርጉም-አዘል ወደሆኑ እነሰተኛ ክፍሎች ሊሸነሽን አይችልም ብሎናልና። አራተኛ፣ ቃል ከቃላት ክፍሎች ውስጥ ባንዱ ሊመደብ ይችላል። ለምሳሌ፣ ሆዳም የሚለውን አህድ ብንወሰድ፣ ወደፊት በሰፊው እንደምናየው፣ ቅፅል በሚባለው የቃል ክፍል ውስጥ የሚመደብ አህድ ነው። ምዕላድ ግን በዚህ አይነት ላይመደብ ይችላል። በተለይ ጥገኛ ከሆነ። ምናልባት እንደ /-አም/ ያለው ምዕላድ አንድን ሰም የሆነ ቃል ወደ ቅፅል የሚለውጥ ሰለሆነ፣ ራሱም በቅፅል ክፍል ሊመደብ ይችላል ይሆናል። ይህ ከሆነ፣ እንደ /-አም/ ያለ አህድ ንዑስ ወይም ቅጣይ ቅፅል ሊባል ይችላል። እንደዚህ አያደረጉ ቅጣዮችን በክፍል፣ በክፍል መመደብ ሁል ጊዜ ቀላል አይደለም። በየትኛውም የቃላት ክፍል ውስጥ ሊመደቡ የማይችሉ ምዕላዶች አሉ። ለምሳሌ፣ /-ሰ/ የሚለው አህድ ጥገኛ ምዕላድ ነው። እኔ-ሰ፣ እንተ-ሰ፣ ወዘተ፣ ሰንል በግልፅ እናየዋለን። ምድቡ ግን ወደፊት ከምናያቸው የቃላት ክፍሎች፣ ከየትኛውም ጋር አይገጥምም። ሌሎችም እንደዚህ ያሉ ምዕላዶች አሉ። ወደፊት እናያቸዋለን።

እንግዲህ ከላይ ከአንድ እስከ አራት የተዘረዘሩትን መሰፈርቶች የሚያመ-ዋላ ማንኛውም አህድ ቃል ሊባል ይችላል። በዚህ መሰረት ሆኗ የሚለውን አህድ እንደገና እንመርምረው። ትርጉም-አዘል ሰለሆነ፣ ነፃ ሰለሆነና ከቃላት ክፍሎች ውስጥም ባንዱ፣ ማለትም ሰም በሚባለው ክፍል፣ ሊመደብ ስለሚችል ቃል ነው። ይዙን እንጅ፣ ነፃ ምዕላድም ነው ሊባል ይችላል። ለዚህ ምክንያቱ እነሰተኛ ወደሆኑ ትርጉም-አዘል ክፍሎች ሊሸነሽን ስለማይችል ነው።

የቃላት ክፍል

ወደ እነሱተኛ ክፍሎች ብንከፋፍለው፣ የምናገኘው አሁን የተመሰረተባቸውን ፎኒሞች ብቻ ነው። ፎኒሞች ደግሞ ትርጉም ያላቸው አሁን ይመሰርታሉ እንጅ፣ ራሳቸው ትርጉም እንደሌላቸው ቀደም ሲል ገልፀናል። ስለዚህም ሆኗቸው የሚለው አሁን የምዕላድንም ሆነ የቃልን ባህሪ በከፊል ስለሚያመ-ዋላ ምድቡ ከቃል ወይም ከምዕላድ ሊሆን ይችላል። በሌላ አነጋገር፣ ነፃ ምዕላዶች ቃልም፣ ምዕላድም ናቸው።

ሆኗቸው የሚለውን አሁን ብንወለድ ግን ሁኔታው ከዚህ የተለየ እንደሆነ እንረዳለን። ሆኗቸው የሚለው በውስጡ ሁለት ምዕላዶች ስላሉት፣ ማለትም ትርጉም-አዘል ወደሆኑ አሁን ሲከፈል ስለሚችል፣ ቃል እንጅ ምዕላድ አይሆንም። ከቃልም ባለሁለት ምዕላድ ቃል ስለሆነ፣ አንደ ሆኗ ካለ ተራ ነፃ ምዕላድ የተለየ ነው። ይሁን እንጅ፣ ሆኗ ከሚለው ጋርም እንድንት አለው። ይኸውም ሁለቱም ቃል መሆናቸው ሲሆን፣ ልዩነታቸው ሆኗ የሚለው ብቻ ነፃ ምዕላድ መሆኑ ነው።

እንደነዚህ ያሉ ተራ ነፃ ምዕላዶች ተራ ፎኒሞዊ ቃላት ሊባሉ ይችላሉ። ፎኒሞዊ የሚያስኛቸው መሰረተ ነገራቸው ፎኒሞች መሆናቸው ነው። ቢከፋፈሉም ከፍልፋዮቹ ፎኒሞች ናቸው። ለምሳሌ ሆኗ የሚለውን ምዕላድ ብንከፋፍለው፣ ውጤቱ /ሀ/፣ /አ/ እና /ድ/ የሚሉት ሶስት ፎኒሞች ናቸው። ስለዚህም አሁን ፎኒሞዊ ምዕላድ ወይም ፎኒሞዊ ቃል ነው።

አንደ ሆኗ ያሉት ሁለት ወይም ከዚያ በላይ የሆኑ ጥገኛ ምዕላዶችን በውስጣቸው የያዙ አሁን ምዕላዳዊ ቃላት ሊባሉ ይችላሉ። ምዕላዳዊ የሚሉትን ምክንያት፣ የምዕላዶች ቅንጅት ውጤት መሆናቸው ነው። ስለዚህም የፎኒሞች ቅንጅት ከሆኑት ነፃ ፎኒሞዊ ምዕላዶች ይለያሉ። በጥቅሉ ቃላትን የምዕላዶች፣ ምዕላዶችን ደግሞ የፎኒሞች ቅንጅት አድርጎ መውሰድና እንዲን ከሌላው በዚህ መሰረት መለየት ይቻላል። ከዚህ አንጻር ሲታይ፣ ማንኛውም ቁዋንቁዋ የነፃና የጥገኛ ምዕላዶች ከምችት ነው ሊባል ይችላል። ስለሆነም በዚህ ደረጃ የሚደረግ የአንድ ቁዋንቁዋ ጥናት በመሰረቱ ምዕላዶች እየተቀናጁ ቃላት እንዴት እንደሚመሰርቱ፣ እንዴትም በአይነት በአይነት እንደሚመደቡ፣ እንዲ አይነት ከሌላው ጋር እንዴት እንደሚዛመድ የሚመረምር ነው። እኛም ከዚህ ቀጥለን ለማሳየት የምንሞከረው ይህንን ነው። የአማርኛ ቃላትን አቀናጃጀት፣ እከፋፈልና እያንዳንዱ ክፍልም ከሌላው ጋር ያለውን ተዛምዶ ማየት።

የዋና ዋና ቃላት ክፍል

የምዕላድንና የቃልን እንድንትና ልዩነት ባለፈው ንዑስ ክፍል ለማየት ሞከረናል። ምዕላድ ከፎኒሞች የሚፈጠር ትርጉም-አዘል ንዑስ አሁን እንደሆነ፣ ቃል ደግሞ የምዕላዶች ቅንጅት እንደሆነ ገልፀናል። አንድ ቁዋንቁዋም የእነዚህ ከምችት ነው ሊባል እንደሚችል ጠቁመናል። ይህ ከምችት ግን በዘፈቀደ በአንድ ቦታ የተከመረ ሳይሆን፣ ነፃውም ሆነ ጥገኛው ምዕላድ በየወገኑ እየተለየ

አንዲታይ በየሚያሰኝል ሰርዓት የተቀመጠ ነው። በቃል ደረጃ በተናጠል ሊታይ የሚችለውን ቃላት በፊደል ተራ እየመዘገቡ በቁዋንቁዋ ትምህርትነት ለአዲሱ ትውልድ ማቅረብ፣ አሰያም በቅርሰነት ለመጭው ትውልድ ግቆየት ይቻላል። የእነከሳቴ ብርሃን ተሰማ መዝገብ ቃላት ለዚህ የሚጠቀሱ ጥሩ ምሳሌዎች ናቸው። አላማቸው ቃላትን በቅደም ተከተል ከነተሰያየ ትርጉማቸው ማሰቀመጥ ነው። ውስጣዊ የአቀነጃጀት ሰርዓታቸውን ማሳየት አይደለም። ለሆንም አይችልም ነበር። ምክንያቱም አሁን ያለው ጥበብ ያይ አንዳሁኑ በአካባቢያችን አልደበረም።

በአንድ ቁዋንቁዋ ውስጥ የሚገኙ ቃላት በአንድ ሀብረተሰብ ውስጥ እንደሚገኙ ግለሰቦች ሊቆጠሩ ይችላሉ። ቁዋንቁዋውም እንደ ማህበረሰብ ሊታይ ይችላል። በዚያ ውስጥ፣ ቃላት እንደ ግለሰብ ተወልደው ሊያድጉ፣ አድገውም ሊያረጁና ሊሞቱ ይችላሉ። ቁዋንቁዋው ግን ይቆጥላል፤ እንደ ሀብረተሰብ። ጥሩ ምሳሌ ባይሆኑም፣ የማዕረግ ሰዎቻችን ለዚህ ሁኔታ በአብነት ሊጠቀሱ ይችላሉ። ዛሬ አንደኑ አጋፋሪ፣ ባልደራሰ፣ ነጋድራሰ፣ ወዘተ፣ የመሳሰሉ ሰዎች ከጥቅም ውጭ ናቸው። በአብዛኛው ንግግራችን ውስጥ የሚሰሙ አይደሉም። ሞተዋል ማለት ግን አይቻልም፤ በመዝገብ ቃላት ውስጥ ይገኛሉና። ሞተዋል ሊባሉ የሚችሉት ከአንደበት እንደጠፉ ሁሉ፣ ከመዝገብም ባይገኙ ነበር።

አንደኑ ነጋድራሰ ያሉት ቃላት በመጥፋት ላይ ያሉትን ያህል፣ አንደኑ መሰኛ ያሉ አዳዲስ ቃላትም አየተወሰዱ ወይም በትውስት ወደ ቁዋንቁዋው አየገቡ ነው። ነባሮቹን በቅርሰነት፣ እዲሶቹን በአንግድነት ከትውልድ ወደ ትውልድ ማስተላለፍ የሚቻለው በአጠቃላይ በፅሁፍ፣ በተሰይ ደግሞ በመዝገብ ቃላት አማካኝነት ነው።

ቃላትን በቅደም-ተከተል በመዝገብ ቃላት ማሰቀመጥ፣ በዚህ ደረጃ ለሚደረግ ጥናት አንዱ ክፍል ነው። ግን ውሱን ክፍል ነው። ውሱን የሚያደርገው እዘጋጁ በሚገኝበት ሀብረተሰብ ማህበራዊ የቁዋንቁዋ ችሎታ ላይ የተመሰረተ መሆኑ ነው። ችሎታው በቁዋንቁዋው ውስጥ ሊገኝ የሚችለውን ቃል ሁሉ አይሸፍንም። ሊሸፍን የሚችለው የማህበረሰቡን ግንዛቤ የሚገልፁትንና በእዘጋጁም የግል ችሎታና ትውስታ ውስጥ ያሉትን ቃላት ብቻ ነው። የቁዋንቁዋው የቃላት ይዘታ ግን በአንድ የማህበረሰባዊ ግንዛቤ አይወስንም፤ አልፎ ደሂዳል። ለምሳሌ፣ መዝገብ ቃላት እዘጋጁ ግርግጥ የሚለውን ቃል ስለሚያውቅ፣ በሚያዘጋጀው መዝገብ ቃላት ውስጥ ተርታ አሊዞ ሊያሰፍረው ይችላል። ብርናት የሚለውን ቃል ግን ሊያሰፍረው አይችልም። ምክንያቱም ቃሉ ከአሉም ሆነ ከማህበረሰቡ ወቅታዊ የቁዋንቁዋ ችሎታ ውጭ ነው። ከቁዋንቁዋው ሰርዓት ውጭ ግን አይደለም። ምክንያቱም ሰርዓቱ በረታ ብሎ ብርታት፣ ገረጣ ብሎ ግርጣት የሚል የቃላት አካሄድ ሰላለው፣ በዚሁ ሂሳብ በረታ በሚለው ግስ አኩዋያ፣ በረና የሚል ግስ አውጥቶ፣ ከአሉ ላይ ደግሞ ብርናት የሚል ሰም መመሰረት ይቻላል። ቁዋንቁዋው እንደነዚህ ያሉ ገና ማህበረሰባዊ ያልሆኑ ፅንሰ-ቃላት አሉት። የሚገኙትም በአዕምሮአችን ውስጥ ነው። ማንኛውም የአማራኛ ቁዋንቁዋ ተናጋሪ ገረጣ ብሎ ግርጣት ማለት እንደሚችል ሁሉ፣ በረና

የቃላት ክፍል

ብሎ ብርናት ማለት አያቀተውም። ትረጉሙን ግን ላያውቅ ይችላል። ምክንያቱም ቃሉ አዕምሮአዊ ብቻ ነው። አንድ ቃል፣ ከአዕምሮአዊነት ወደ ማህበራዊነት ሲመጣ ማህበራዊ ትርጉም ያገኛል። ይህም ትርጉም አያደር ግለሰባዊ ይሆናል። አያንዳንዱ ሰው ያውቀዋል ማለት ነው።

አንደኛዚህ ያሉ ፅንሰ-ቃላት ሰጥነታቸው ለመዝገብ ቃላት አሁንጅች ሳይሆን፣ ለሰነ-ቃላት ተመራማሪ ነው። ተመራማሪው የቁዋንቁዋውን ስርዓት ስለሚያውቅ፣ በዚያው መሰረት አንደኛዚህ ያሉ ፅንሰ-ቃላትን አየፈለፈለ በማውጣት ለልዩ ልዩ ግንዛቤ ሰያሜ ሊያውላቸው ይችላል። በዚህም ማህበራዊ ያደርጋቸዋል። ማህበራዊ ሊሆኑ፣ መዝገብ ቃላት አሁንጅም ስለሚያውቃቸው፣ ተርታ አሊዞ በመዝገብ ቃላቱ ውስጥ ያሰፍራቸዋል። ባጨፍ፣ የሰነ-ለሳኑ ባለሙያ ቃላትን ከአዕምሮአዊነት ወደ ማህበራዊነት ያመጣቸዋል፣ የመዝገብ ቃላቱ ባለሙያ ደግሞ መዝግቦ ክንግህበራዊ ትርጉማቸው ስተጠቃሚ ያቀርባቸዋል። ለትውልድም ያቆያቸዋል።

የተመራማሪው ተግባር ቃላትን ባጠቃላይ በቅደም-ተክተል ሳይሆን፣ በአይነት በአይነት መመደብና በየምድቡ ውስጥ የሚገኙትንና ሊገኙ የሚችሉትንም ፅንሰ-ቃላት ቁምር ውስጣዊ የአወቃቀር ስርዓት መመርመር ነው። በዚህም መሰረት፣ በቅደም-ተክተል የመመዝገቡን ክፍል ምዝገባ ቃላት፣ ውስጣዊ አወቃቀራቸውን የሚመለከተውን ክፍል ስርዓተ-ቃላት በማለት ሁለቱን ክፍሎች ልንለያቸው አንችላለን። ሰነ-ቃላት እነዚህን ሁለት ክፍሎች የሚያጠቃልል አቢይ ሀርፍ ነው። በዚህ ክፍል የምናተኩረው ግን በሁለተኛው ክፍል፣ ማለትም በቃላት ክፍፍልና ውስጣዊ ስርዓት ላይ ነው።

ቃላትን በወገን በወገን መክፋፈሉ፣ የአያንዳንዱን ክፍል ባህሪ ለመገንዘብና አንዱ ክፍል ከሌላው ጋር ያለውን ዝምድና በቀላሉ ለማየት ያስችላል። የቁዋንቁዋውን አጠቃላይ ባህሪ ለማወቅ፣ ቁዋንቁዋውን አንዳለ በጥቅሉ አያገላበጡ ከማየት ይልቅ፣ ከፋፍሎ አያንዳንዱን ንዑስ ክፍል በተናጠል፣ ከዚያም አንዱን ክፍል ከሌላው ጋር በጋራ ማየቱ ስለ ቁዋንቁዋው ባህሪ የተሻለ ግንዛቤ ሊያስጨብጥ ይችላል። በቁዋንቁዋው ውስጥ ወደ ሀምሳ ሺ የሚጠጉ ቃላት አሉ ብንል፣ አያንዳንዱን ቃል ወይም ምዕላድ አያነሱና አየጣሉ በተናጠል መመርመሩ ምን ያህል አድካሚና ጊዜ-ፈጅ አንደሚሆን ለመገንዘብ አያጻግትም። ከዚህ ይልቅ ቃላቱንም ሆነ ምዕላዱን አንደ ተቀራራቢነታቸው በክፍል በክፍል አየመደቡ፣ አያንዳንዱን ክፍል በተናጠልና በትኩረት፣ ከዚያም በጋራና በንፅፅር ማየቱ ቀና እና ፍሬያማ አሰራር ነው። በዚህ መሰረት የአማርኛን ቃላት አንደትና በሰንት ሊመደቡ አንደሚችሉ ከዚህ ቀጥለን ለማየት አንጥክራለን። ይህንን ሰናደርግም ቃላቱ የሚመደቡባቸውን ክፍሎች ለመለየት ቀደምት የሰዋሰው ሊቃውንት ይጠቀሙባቸው የነበሩትን ሰያሜዎች አንደ አሰፈላጊነታቸው አንጠቀምባቸዋለን።

ሊቃውንቱ የአማርኛ ቃላት በሙሉ በሰምንት ዋና ዋና ክፍሎች አንደሚመደቡና የክፍሎቹም ለሞቻ የሚከተሉት አንደሆኑ ይገልጻሉ።

ሰም	ግስ	መስተዋድድ	2
ተውላጠ ሰም	ተውላከ ግስ	መስተግምር	
ቅፅል		ቃለ-አጋኖ	

እነዚህ አያንዳንዳቸው በንዑስ በንዑስ ክፍል ይመደባሉ። ስምሳሌ፣ ስም የሚለው ክፍል የወል፣ የተፀውያ፣ የጥቅል፣ የረቂቅ፣ የቁሳቁስ ወዘተ፣ እየተባሰ እንደገና ይለያል። በቁዋንቁዋው ውስጥ የሚገኙት ቃላት ግን በነዚህ በሰምን-ቴም ሆነ በንዑስ ክፍሎቻቸው ብቻ የሚወሰኑ አይደሉም። በነዚህ በአንዱም ሊመደቡ የማይችሉ በርካታ ምዕላዶች አሉ። ያም ሆኖ የቃላቱ በዚህ አይነት መከፋፈል፣ ከፍ ሲል እንደተጠቀሰው፣ አያንዳንዱን ቃል በሰም እየጠቀሱ ባህሪውን ከመዘርዘር ይልቅ፣ በክፍል ስሙ፣ ሰም፣ ግስ፣ ቅፅል፣ ወዘተ፣ እያሉ መለየቱ፣ ተናጠል ባህሪውን ከክፍሉ ባህሪ አንገር ለማየት ስለሚረዳ ከእጠናንም ሆነ ከውጤት እኩዋያ የሚመረጥ እካሄድ ነው።

ቃላቱ እንዴት በሰምንት ብቻ ሊከፈሉ ቻሉ? አንዱ ቃል የአንዱ ወይም የሌላው ክፍል አባል ለመሆኑ ወይም ሳለመሆኑ መስኪያው ምንድን ነው? የሚሉ ጥያቄዎች ከዚህ ላይ ሊነሱ ይችላሉ። የቃላቱ አከፋፈል የተመሰረተው በምስሰልነት ላይ ነው። ምስሰልነቱ አንዳንድ ጊዜ የቅርፅ፣ ሌላ ጊዜ ደግሞ የትርጉም ነው። ስምሳሌ፣ ተከለማሪያም ፋንታዬ አንድን ቃል ስም ወይም የሰም ክፍል ነው ሲሉ፣ መነሻቸው ትርጉም ነው። ይኸውም ቃሉ ለመጠሪያነት የሚያገለግል መሆኑ ነው። ስለዚህም ለመጠሪያ ተግባር የሚውሉ ቃላት በዚህ የተግባር ተመሳሳይነታቸው ስም ተብለው፣ ለመጠሪያ ተግባር ከማይውሉት ሌሎች ቃላት ይለያሉ። ይሁን እንጅ፣ መጠሪያነትን እንደ መሰፈርት ከወሰድነው መጠሪያ ያልሆነ ቃል በቁዋንቁዋው ውስጥ የሰም ስማስት ይቻላል። ግስና ቅፅል በሚባሉት ክፍሎች ውስጥ የሚመደቡትን ቃላት ወሳደን፣ በሰም ክፍል ውስጥ ከመመደብ የሚያግደን ነገር የሰም። ምክንያቱም በነዚህ ክፍሎች ውስጥ የሚመደቡ ቃላትም ቢሆኑ፣ የድርጊትና የባህሪ መጠሪያ ወይም ስያሜ ናቸው ብሎ መከራከር ስለሚቻል ነው። ስምሳሌ እንደ ዘፈነ፣ ጨፈረ፣ ቆረጠ፣ ወዘተ፣ ያሉትን ቃላት ብንወሰድ፣ የሚያመለክቱት ወይም የሚሰይሙት የመዝፈንን፣ የመጨፈርንና የመቁረጥን ተግባር ነው። ጨፈረ ስንል፣ የምናመለክተው የጭፈራ ተግባርን ነው። እንደዚሁም እንደ ረዥም፣ ብልህ፣ ጥቁር፣ ወዘተ፣ ያሉትን ብናይ፣ መጠንን፣ ባህሪንና አይነትን የሚጠቁሙ ቃላት ሆነው እናገኛቸዋለን። እነዚህም በሰም ውስጥ እንደሚመደቡት ቃላት ሁሉ ለመጠሪያነት ሲያገለግሉ ይችላሉ። ይህ ከሆነ ምድባቸው በሰም ውስጥ ይሆናል።

ይህ እካሄድ ግን በቁዋንቁዋው ውስጥ የሚገኘውን ቃል ሁሉ ባንድ ክፍል ውስጥ የሚያገር ነው። ምናልባት፣ አከፋፈሉን በመጠሪያነት ላይ ሳይሆን፣ በሚጠፋት ነገሮች ልዩነት ላይ ብንመሰርተው፣ የተለያዩ የመጠሪያ ክፍሎችን ልናገኝ እንችላለን። ይኸውም የነገሮች፣ የድርጊቶች፣ የሁነቶች፣ የባህሪያት፣ ወዘተ መጠሪያ እያልን በመለያየት ነው። እንደዚህም ሆኖ አከፋፈሉ የጠራ አይሆንም። ነገሮች የምንላቸው ምንድን ናቸው? ወደሚል የፍልስፍና

የቃላት ክፍል

ጥያቄም ሊወሰደን ይችላል። ለምሳሌ፤ ብልግና የሚለውን ቃል ብንወሰድ፤ መጠሪያነቱ ለነገር፤ ለተግባር ወይስ ለባህሪ? መልሱ አስቸጋሪ ነው። በሌላ በኩል፤ አንደ ዛፍ ያለ ቃል መጠሪያነቱ ለነገር መሆኑ ብዙም የሚያጠራጥር አይደለም። በተጨማሪም አንደ ዛፍ ያሉ ቃላት የድርጊት መጠሪያ ከሚባሉት የተለዩ ሆነው አናገኛቸዋለን። ልዩነታቸው የቅርፅ ነው። ለምሳሌ፤ እንደ ዛፍ ያሉት፤ ነገሮችን የሚያመለክቱ ቃላት፤ የብዛት ምልክት የሆነውን /-አችች/ን ለማስከተል ሲችሉ፤ የድርጊት መጠሪያ የሆኑት ይህን ምልክት ሊያስከትሉ ከቶም አይችሉም። ስለዚህም ዛፍ ብሎ ዛፍ-አች ግለት ሲቻል፤ ገደብ ብሎ ገደብ-አች ግለት አይቻልም። /-አችች/ን ማስከተል መቻልና አለመቻል በነገሮችና በድርጊቶች መጠሪያዎች መካከል ያለ አንድ ልዩነት ነው። ስለሆነም ከዚህ በመነሳት /-አችች/ን ሊያስከትሉ የሚችሉና የማይችሉ ብሎ፤ ቃላትን በቅርፃቸው ብቻ በሁለት መከፈል ይቻላል። ይህ አይነቱ አከፋፈልም መጠሪያ የሆነ ወይም ያልሆነ በሚል ትርጉሚያዊ መሰፈርት ላይ የተመሰረተ ሳይሆን፤ ቃላቱ በሚያሳዩት የቅርፅ ልዩነት ላይ ብቻ የተወሰነ ነው። ሲበዙ /-አችች/ን ሊያስከትሉ የሚችሉና የማይችሉ ብሎ ቃላትን በሁለት መከፈል፤ የነገሮች፤ የድርጊቶች፤ የባህሪያት፤ ወዘተ፤ መጠሪያ የሆኑና ያልሆኑ ከሚለው አከፋፈል አጅግ የተሻለ ነው። ቢያንስ ነገሮች ምንድን ናቸው? ከድርጊቶችና ከባህሪያትስ እንዴት ይለያሉ ወደሚሉ ጥያቄዎች አይወስደንም።

አንዳንድ ጊዜ ሊቃውንቱ መጠሪያ የሚለው ቃል ያዘለውን ፅንሰ-ሀሳብ ለማጥበብና ስም በሚለው ክፍል ውስጥ ሲመደቡ የሚችሉትን ቃላት መጠን ለመወሰን ሲሉ፤ መጠሪያነትን ለሰው፤ ለቦታና ለነገሮች ብቻ ይወስኑታል። የሰውና የቦታ መጠሪያ ሊሆኑ የሚችሉትን ምናልባት በቀላሉ መለየት ይቻል ይሆናል። የነገሮች መጠሪያ የሚሆኑትን ቃላት መለየት ግን አሁንም አስቸጋሪ ነው። ሞት፤ ህይወት፤ ህልም፤ ዕውቀት፤ ወዘተ፤ ነገሮች ናቸው ወይስ አይደሉም? መሰኪያው ምንድን ነው? ቤት፤ ዛፍ፤ ፈረስ፤ ወዘተ፤ ከሚሉት የነገሮች መጠሪያ በምን ይለያሉ? የማይለዩ ከሆነ፤ የሰው፤ የቦታና የነገሮች መጠሪያ ብሎ መደንገጉ ምን ያህል ያስከዳል? የሚለዩ ከሆነ፤ እንደነዚህ ያሉ ቃላት ከፍላጎቸው ከምን ይሆናል? የሚሉ በርካታ ጥያቄዎች ሲነሱ ይችላሉ።

በትርጉም ላይ የተመሰረተ የቃላት አከፋፈልም እንደነዚህ ካሉ ጥያቄዎች ሊያመልጥ አይችልም። ጥያቄዎቹም በቀላሉ የሚመለሱ አይደሉም። ለአንዱ የሚሰጠው መልስ ሌላ ጥያቄ ይጋብዛል። ከዚህ አይነቱ አከፋፈል ይልቅ ከፍ ሲል እንደተጠቆመው በቅርፅ ልዩነት ላይ የሚመሰረተው አከፋፈል ብዙ አያስቸግርም። የዚህ አይነት ቅርፅ ያላቸውና የሌላቸው እያለ ስለሚለይ፤ የበለጠ ተጨባጭና አስተማማኝ ነው። አያጨቃጭቅም። ስለዚህም ከአጠናን አንገር ተመራጭ ነው።

በቅርፅ ላይ የተመሰረተን አከፋፈል ይበልጥ ተጨባጭ ለማድረግ ቃላትን፤ ካገባቸው አኩዋያም መለያየት ይቻላል። ቃላት በሀረግና በአረፍተ ነገር ውስጥ ሲገቡ፤ አዘውትረው የሚገኙበትን ቦታ በመመልከት፤ በዚህ ቦታ ሊገቡ የሚችሉና የማይችሉ እያሉ መከፋፈል ይቻላል። ለምሳሌ፤ እንደ ሰው

ያሉ ቃላት በአረፍተ ነገር ውስጥ ሲገቡ፣ ቦታቸው በአረፍተ ነገሩ መነሻ ወይም መካከል ላይ ነው። በሌላ በኩል አንደ ገደብ ያሉ የድርጊት መጠሪያ የሚባሉት ቃላት በነዚህ ቦታዎች አይገቡም። እነሱ የሚገኙት በአረፍተ ነገሩ መነሻ ወይም መሀል ሳይሆን በመድረሻው ላይ ነው። ስለዚህም፣

(ሀ) ቀበሮ ፍየል በላ 3

ማለት ሲቻል፣

(ሰ) በላ ቀበሮ ፍየል

ማለት ግን በተሰየ ሁኔታ፣ ሰምሳሌ በግጥም፣ ካልሆነ በስተቀር ተቀባይነት ያለው ጤነኛ አባባል አይደለም። የቀበሮ እና የበላ አገባብ ሰየቅል ነው። ማሰት ነው። ሰለሆነም አንዱ ሌላውን ተክቶ ሊገባ አይችልም።

ከፍ ሲል እንደተገሰፀው፣ ይህ አይነቱ የቃላት ክፍፍል የሚመሰረተው በቃላት ቅርፅ ሳይ ሳይሆን፣ በአገባብ ላይ ነው። ከምሳሌዎቹ አንደሚታየው፣ እንደ በላ ያሉ የድርጊት መጠሪያ ቃላት በአርፍተ ነገር መድረሻ ላይ ሲገኙ፣ እንደ ሰው ያሉና የነገር መጠሪያ የሆኑት ግን በዚህ ቦታ አይገኙም። ከዚህም የሁለቱ የመጠሪያ ቃላት አገባብ የተሰያየ መሆኑን መረዳት ይቻላል። ከዚህ ልዩነት በመነሳትም ቃላቱን በሁለት መክፈል ይቻላል። አንደ ቀበሮ እና ሰው ያሉትን የነገር መጠሪያዎች በአንድ በኩል፣ አንደ በላ ያሉትን የድርጊት መጠሪያዎች በሌላ በኩል።

ይህ አይነቱ በአገባብ ሳይ የሚመሰረት አከፋፈል በትርጉም ሳይ ከሚመሰረት አከፋፈል የተሻለ ነው። ምክንያቱም የቃላቱ አገባብ እንደ ቅርፃቸው ሁሉ፣ በዐይን የሚታይ ግህድ ነገር ሰሰሆነ ነው። ይህ አይነቱ አከፋፈል ለቁጥንቁጥ ትንተናም ሆነ ሰቁጥንቁጥ ትምህርት አቀራረብ ቀና ነው። ብዙ ለው በቀላሉ ሊያየውና ሊገነዘበው የሚችል ለሌላው አያከራክርም። በትርጉም ላይ የሚመሰረት አከፋፈል ግን ለዐይን ሳይሆን፣ ለአዕምሮ ብቻ የሚታይና ለሚታወቅ የሆነ ግንዛቤን ሰለሚሰጥ፣ አከራካሪና ተቀባይነቱም እንደየግለሰቡ የግንዛቤ ደረጃና ሰሜት የተለያየ ነው። አንድ ወጥ የሆነ መረጃ ሊያሰገኝ አይችልም። ይህ ሲባል ግን ሰቃላት አከፋፈል ትርጉም ፈፅሞ አያሰፈልግም። ማለት አይደለም። የሚያሰፈልግበት ጊዜ በርግጥ ይኖራል፣ ግን ለከፍፍሉ አንደ ዋና ሳይሆን፣ እንደ ረዳት መሰኪያ ወይም መሰፈርት ሆኖ መወሰድ ያለበት መሆኑን ለማሳገንዘብ ነው።

እንግዲህ ቃላትን ለመከፋፈል አይነተኛ መሰኪያዎቹ ቅርፅና አገባብ ናቸው ካልን፣ በቅርፃቸው ወይም ባገባባቸው ወይም በሁለቱም የሚመሰሰሉትንና የሚሰያዩትን ቃላት፣ በተለያዩ ክፍል ማሰቀመጡ በዚህ ደረጃ ለሚደረግ ጥናት የግድ ይሆናል። ሰለሆነም በአማርኛ ውስጥ የሚገኙትን ቃላት ከላይ የተዘረዘሩትን ስምንት ክፍሎች መነሻ ለማድረግ፣ አንደገና እንገበኛቸዋለን።

የቃላት ክፍል

ይህን የምናደርግበት ምክንያት በትርጉም መሰፈርትነት በስምንት የተከፈሉት ቃላት ከቅርፅና ከአገባብ እንጻር ብቻ ሲታዩ፣ በስንት ሊመደቡ እንደሚችሉ ለማወቅ ነው።

ስም

አንድ ቃል ስም ወይም የስም ክፍል ነው የሚባለው በቅርፅ /-አች/ የሚለውን የብዛት ምዕላድ ሊይዝ የሚችል ከሆነ፣ በአገባቡም በሚከተሉት ምሳሌዎች ውስጥ ሰው የሚለውን ቃል እየተካ ሊገባ የሚችል ከሆነ ነው።

- (ሀ) ሰው ቅዱስ ነው 1
- (ለ) እኔ ሰው አፈራለሁ
- (መ) ያ ሰው
- (ሰ) ትልቅ ሰው
- (ረ) ትናንት የመጣው ሰው

በነዚህ ምሳሌዎች ውስጥ እንደ ልጅ፣ ወሻ፣ ፈረስ፣ ወዘተ፣ የመሳሰሉ ቃላት ሰው የሚለውን ቃል እየተካ ሊገቡ ይችላሉ። ለምሳሌ፣ ሰው ቅዱስ ነው፣ አንዳልን ሁሉ፣

ልጅ ቅዱስ ነው 2

ለማለት እንችላለን። እንደነዚህ አይነት ቃላትም በዚህ የአገባብ ተመሳሳይነት ምክንያት ስም ተብለው በአንድ ላይ ሊመደቡ ይችላሉ። በሌላ በኩል ደግሞ እንደ ረዥም፣ አጭር፣ ቀጭን፣ ወዘተ፣ ያሉ ቃላት ሰው የሚለውን ቃል ተክተው በዚህ ቦታ ሊገቡ ስለማይችሉ፣ እሱ በተመደበበት ክፍል ስም ተብለው ሊመደቡ እይችሉም። በቅርፃቸውም ቢሆን እንደ ልጅ፣ ወሻ፣ ፈረስ፣ ወዘተ፣ ያሉት ቃላት /-አች/ የሚለውን ምዕላድ ሊያስከትሉ ስለሚችሉ ሰው ከሚለው ጋር ተመሳሳይ ናቸው። ስለዚህም እንደ ላይ ሊመደቡ ይችላሉ።

እንደነዚህ ያሉት ያገባብና የቅርፅ ተመሳሳይነት ያላቸው ናቸው። እንዳንድ ቃላት ግን በቅርፃቸው ሳይሆን፣ ባገባባቸው ብቻ ስም በሚለው ክፍል ውስጥ ሊመደቡ የሚችሉ ይመሳሳሉ። ለምሳሌ እኔ፣ እንተ፣ እሱ፣ ወዘተ፣ የሚሉትን ቃላት ብንመለከት፣ ሰው እንደሚለው ቃል /-አች/ የሚለውን ምዕላድ እያስከትሉም። በዚህም ምክንያት እኔ-አች ወይም አንተ-አች ማለት እይቻልም። ሰው ከሚለው ቃል ጋር የቅርፅ ተመሳሳይነት የላቸውም ማለት ነው። ነገር ግን ባገባባቸው ሰው የሚለው ቃል በገባበት ቦታ በከፊልም ቢሆን

ሊገቡ እንደሚችሉ በቀደምት ሊቃውንት ተደጋግሞ ይጠቀሳል። የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት።

- (ሀ) አሉ ቅዱስ ነው 3
- (ለ) እኔ እሱን አፈራዋለሁ

በነዚህ ምሳሌዎች ውስጥ አሉ የሚለው ቃል የገባው በተራ ቁጥር 3(ሀ) እና (ለ) በተሰጡት ምሳሌዎች ውስጥ ሰው የሚለው ቃል በገባበት ቦታ ላይ ቃሉን (ሰውን) ተክቶ የገባ ይመስላል። በዚህም ምክንያት እንደነዚህ አይነት ቃላት ምድባቸው ስም በሚለው ክፍል ውስጥ ሊሆን ይገባ ነበር። ነገር ግን ክሊሎች በዚህ ክፍል ውስጥ ከሚገኙ ቃላት ጋር ባላቸው የቅርፅ ልዩነት ምክንያት በቀደምት የሰዋሰው ሊቃውንት ዘንድ ስም ላይሆን፣ ተውላጠ ስም በሚል ልዩ ክፍል ውስጥ ለብቻቸው ሲመደቡ ችለዋል። ተውላጠ ስም ማለትም የስም ልዋጭ ወይም ምትክ ተብሎ ተገልጿል። ግላጂው ቃላቱ ክስም ጋር ያላቸውን የአገባብ ተመሳሳይነት መሰረት ያደረገ ነው። ተመሳሳይነቱ ግን ምሳሌዎቹ ለንዲሁ ላይ ላዩን ሲታዩ፣ የሚከሰት ነገር ነው። ጠለቅ ብለን ሰናየው፣ ተውላጠ ስም የሚባሉት በስም ቦታ ስምን ተክተው አይገቡም። በምሳሌ 3(ሀ) አሉ የሚለው ተውላጠ ስም የገባው ከዚህ በታች በምሳሌ (4) የሚታየውን ልጅ የሚለውን ስም ተክቶ አይደለም። ይልቁንስ የገባው በራሱ ቦታ ነው። ይህ ቦታ ደግሞ ልጅ ከሚለው ስም ቀድሞ ነው። ስለዚህም ምሳሌ 3(ሀ) በጥልቀት ሊታይ፣ አሉ የሚለው ተውላጠ ስም አግባብ እንደሚከተለው ሆኖ እናገኘዋለን።

አሉ ልጅ ቅዱስ ነው 4

በግልፅ እንደሚታየው፣ አሉ የሚለው ተውላጠ ስም ቦታ ልጅ ከሚለው ስም በፊት ነው። ልጅ የሚለው ስም ሲገደፍ፣ ተውላጠ ስሙ በስሙ ቦታ የገባ ይመስላል። ከዚህም ምሰራት የተነሳ፣ ቃሉ ተውላጠ ስም (የስም ልዋጭ) ለመባል በቅቶአል። በቅርፅም ቢሆን ተውላጠ ስሞች ክስሞች የተለዩ ናቸው። ስምሳሌ ስሞች ብዛትን ለማመልከት /-አችች/ የሚለውን ምዕላድ ያስከትላሉ። ተውላጠ ስሞች ግን /-አችች/ን አያስከትሉም። ስለዚህም ልጅ ብለን ልጅ-አች ማለት ስንችል፣ አሉ ብለን አሉ-አች ማለት አንችልም። ሁኔታው ተውላጠ ስም የሚባሉት በአገባብም ሆነ በቅርፅ ክስም የተሰዩ መሆናቸውን በግልፅ ያመለክታል። ስለዚህም ክስም ተለይተው ለብቻቸው መታየት አስባቸው። የሚታዩት ግን በተውላጠ ስምነት አይደለም። ምክንያቱም ስምን ተክተው በስም ቦታ ስለማይገቡ ነው። ምሳሌ (4) የሚያሳየን ይህንን ሁኔታ ነው። ዝርዝርን ወደሁዋላ እንመለስበታለን። በዚህ ክተሰማን ወደሚቀጥለው ንዑስ ክፍል እንሂድና ሌሎች ቃላትን እንመልከት።

ግሰ

ማንኛውም በአረፍተ ነገር መድረሻ ላይ ሊገባ የሚችልና እንደ /-ሀ/፣ /-ሀ/፣ /-ሽ/፣ ወዘተ፣ ያሉ መደብ አመልካች ምዕላዶችን ሊያስከትል የሚችል ቃል ሁሉ ግሰ ተብሎ በዚህ ክፍል ውስጥ ሊመደብ ይችላል። የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት።

- (ሀ) እኔ ዳዖ በላ-ሁ 1
- (ለ) አንተ ወተት ጠጣ-ሀ
- (መ) አንቺ ዶሮ ገዛ-ሽ

በነዚህ ሶስት አረፍተ ነገሮች ውስጥ፣ የመድረሻዎቹ ቃላት በላ-ሁ፣ ጠጣ-ሀ እና ገዛ-ሽ የሚሉት ናቸው። እነዚህ ቃላት ለግሰ የሰጠውን የአገባብ መስፈርት ስለሚያሙዋሉ፣ ግሰ ተብለው በዚህ ክፍል ሊመደቡ ይችላሉ። በተጨማሪም በሚቀጥለው ክፍል በዝርዝር የምናያቸውን እንደ /-ሀ/፣ /-ሀ/ እና /-ሽ/ ያሉትን መደብ አመልካች ምዕላዶችን ስላስከተሉ፣ በቅርፅ ረገድ የተሰጠውን መስፈርት ያሙዋላሉ። /-አች/ የሚለውን የብዛት ምዕላድ ከሚያስከትሉትና ስም በሚሰው ክፍል ውስጥ ከሚመደቡት ቃላትም በቅርፅ ብቻ ላይሆን፣ በአገባብም እንደሚለዩ መረዳት ይቻላል። በስም ክፍል ውስጥ የሚመደቡት በአረፍተ ነገር መድረሻ ላይ አይገኙም። እንደ በላ ያሉ በግሰ ክፍል ውስጥ የሚመደቡትም፣ በስም ውስጥ እንደሚመደቡት በአረፍተ ነገር መነሻ ላይ አይገኙም።

እነዚህ ሁለት ክፍሎች በቁዋንቁዋው ውስጥ ሊገኙ የሚችሉውን አብዛኛውንና ለሀሳብ መግለጫነትም እጅግ እስፈላጊ የሆነውን መደበኛ መድብል ቃላት ይሸፍናሉ። በማንኛውም ቁዋንቁዋ ውስጥ የሚገኘው አብዛኛው ቃል የድርጊትና የነገር ስም ነው። አብዛኛው አረፍተ ነገርም የነገሮችና የድርጊቶች መግለጫ የሆኑት የስሞችና የግሶች ቅንጅት ነው። ሌሎች ቃላት የነዚህ የሁለቱ ክፍሎች አጃቢዎች ናቸው። ከነዚህም ከፊሎቹ ቅፅል የሚባሉትና ከዚህ ቀጥለን የምናያቸው ናቸው።

ቅፅል

በሚከተሉት ምሳሌዎች ውስጥ ጎበዝ የሚለውን ቃል እየተካ ሊገባ የሚችል ማንኛውም ቃል ቅፅል ተብሎ በዚህ ክፍል ሊመደብ ይችላል።

- (ሀ) ጎበዝ ተማሪ 1
- (ለ) በጣም ጎበዝ

በነዚህ ምሳሌዎች ውስጥ ጎበዝ የሚለውን ቃል እንደ ብልህ፣ አስተዋይ፣ ረዥም፣ ሰነፍ፣ ወዘተ፣ ያሉ ቃላት ሊተኩት ይችላሉ። አንደ ገደለና እንደ ሰው ያሉት ግን ሊተኩት አይችሉም። ምክንያቱም፣

- (ሀ) *ገደለ ተማሪ 2
- (ለ) *በጣም ሰው

ማለት ተቀባይነት ያለው አባባል አይደለምና። ከፍ ሲል እንደ ተመሳካቲነው፣ እንደ ገደለና ሰው ያሉት ቃላት ምድባቸው፣ እንደ ቅደም-ተከተላቸው፣ በሰምና በግሰ ከፍሉች ውስጥ ነው። ለሰዚህም በቅፅል ውስጥ እንደገና ሊመደቡ አይችሉም። እንደ ቃል ሊመደብ የሚችለው በመሰረቱ በእንደ ከፍል ውስጥ ብቻ ነው። ርግጥ፣ አንዳንድ አገራ-ዘለል አይጠፉም፣ እንደ ሰው።

ከላይ በተሰጡት ምሳሌዎች ውስጥ እንደሚታየው፣ ጎበዝ የሚለውን ቃል እንደ ሰውና እንደ ገደለ ያሉ ቃላት ሊተኩት አይችሉ እንጂ፣ ሌሎች ቃላት ሊተኩት የሚችሉ ይመስላል። ይህን ከሚከተሉት ምሳሌዎች መረዳት ይቻላል።

- (ሀ) ይህ ተማሪ 3
- (ለ) በጣም ቸከለ

በነዚህ ምሳሌዎች መሰረት፣ እንደ ይህና እንደ ቸከለ ያሉ ቃላት በተራ ቁጥር (1) ውስጥ በሚገኙት ምሳሌዎች የሚገኘውን ቅፅል፣ ማለትም ጎበዝን፣ ተከተው ሰለገቡ፣ ምድባቸው ቅፅል ውስጥ ነው። ሲባል ይችላል ይሆናል። ይባል እንጂ፣ እንደ ይህ እና እንደ ቸከለ ያሉ ቃላት ቅፅል አይደሉም። ምክንያቱም በ3(ሀ) ውስጥ ይህ የሚለው ቃል የገባው ጎበዝ የሚለውን ቅፅል ተከቶ አይደለም። ቃሉ የገባው በቅፅሉ ቦታ ላይሆን፣ አሁንም በራሱ ቦታ ነው። ቅፅሉን ተከቶ የገባ የሚመሰለው ቅፅሉ ሲገደፍ ብቻ ነው። ሁለቱም በየቦታቸው ሲገኙ፣ 3(ሀ) የሚከተሰውን ይመስላል።

ይህ ጎበዝ ተማሪ 4

ይህ የሚለው ቃል፣ ጎበዝ የሚለውን ቅፅል ቀድሞ በራሱ ቦታ እንደገባ ግልፅ ነው። ጎበዝ የሚለው ቅፅል ከቦታው ሲገደፍ፣ ይህ በሚለው የተተካ ይመስላል። ዋናው ነገር ሁለቱ ቃላት የተለያዩ ቦታ ያላቸው መሆኑ ነው።

በነዚህ ቃላትና ቅፅል ባልናቸው መካከል ሌሎች የእገባብ ልዩነቶችም አሉ። ለምሳሌ በ3(ለ) ውስጥ እንደሚታየው፣ ቸከለ የሚለው ቃል በጣም የሚለውን ቃል ተከትሎ ገብቶአል። ይሁን እንጂ፣ ጎበዝ እንደሚለው ቅፅል፣ ተማሪ የሚለውንና ምድቡም ሰም ውስጥ የሆነውን ቃል ቀድሞ ሊገባ አይችልም። ለሰዚህም፣

የቃላት ክፍል

(ሀ) ጎበዝ ተግሪ 5

ግለት እንደሚቻል ሁሉ፤

(ለ) *ቸኮለ ተግሪ

ግለት አይቻልም። ይህ የሚለው ቃልም ቢሆን፤ ጎበዝ እንደሚለው ቅፅል በጣም የሚለውን ቃል ተከትሎ ሊገባ አይችልም። ስለዚህም፤

(ሀ) በጣም ጎበዝ 6

ግለት ሲቻል፤

(ለ) *በጣም ይህ

ግለት አይቻልም። ይህም የሚያሳየው፤ እንደ ቃል ቅፅል ለመባል ቀደም ሲል ስለ ቅፅል የተሰጡትን ሁለት መሰፈርቶች ማሙረት ያለበት መሆኑን ነው። ከሁለቱ አንዱን ብቻ ማሙረት ቅፅል ሊያሰጥ አይችልም። ነገሩን ለማቃለል መሰፈርቶቹን በአንድ ላይ አካቶ፤ እንደሚከተለው ማቅረብ ይቻላል። በሚከተለው ምሳሌ ውስጥ ጎበዝ የሚለውን ቃል የሚተካ ማንኛውም ቃል ቅፅል ሊባል ይቻላል።

በጣም ጎበዝ ተግሪ 7

በዚህ ምሳሌ ውስጥ፤ ይህ የሚለውም ሆነ ቸኮለ የሚለው ቃል ጎበዝ የሚለውን ቃል ፊልም ሊተካ አይችልም። ቃሉ ሊተካ የሚችለው፤ እንደ ሰነፍ፤ ብላህ፤ ንቁ፤ ወዘተ፤ ባለ ቅፅል ብቻ ነው። እንደዚህ ያለ ቃል ደግሞ ቀደም ሲል እንደገሰፊው፤ ምድቡ ቅፅል በሚለው ክፍል ውስጥ ነው።

ከዚህ ላይ አንድ ጥያቄ ሊነሳ ይችላል። ይኸውም፤ በምሳሌ 5(ለ) እንደሚታየው፤ ቸኮለ ተግሪ ግለት አይቻል እንጂ፤ የቸኮለ ተግሪ ግለት በሚገባ ይቻላል። ይህ ከሆነ፤ የቸኮለ የሚለው ቃል ቅፅል አይሆንም ወይ?

ርግጥ ነው፤ የቸኮለ የሚለው ቃል ጎበዝ የሚለውን ቅፅል ሊተካ ይችላል። ስለዚህም ምሳሌ (7) እንደሚከተለው ሊሆን ይችላል።

በጣም የቸኮለ ተግሪ 8

የቸኮለ የሚለው ግን ቸኮለ ከሚለው ይለያል። ምክንያቱም ቸኮለ የሚለው ለጣ ግሰ ሲሆን፤ የቸኮለ የሚለው ግን ከግሰ በላይ ነው። የ የምትሰጥ ምዕላድና ቸኮለ የሚለው ግሰ ቅንጅት ነው። ከቅንጅትም ለረፍተ ነገራዊ ቅንጅት ነው። ስለዚህም በቃል ደረጃ የሚታይና በቃላት ክፍል የሚመደብ አህድ አይደለም። ምድቡ ከአረፍተ ነገር ጋር ነው። ውስጣዊ ስርዓቱን ወደፊት እናየዋለን። በቃል ደረጃ ልናየው የምንችለው፤ ቸኮለ የሚለውን ለጣ ግሰ ብቻ ነው። እሱ ደግሞ በተራ ቁጥር 5(ለ) በግልፅ እንደሚታየው፤ ጎበዝ የሚለውን ቅፅል አይተካም።

እስካሁን ያየነው የቅፅል አከፋፈል በአገባብ ባይ የተመሰረተ መሆኑን ነው። እንደ ስምና ግሰ ያሉት ቃላት አከፋፈል ግን ቅርፅንም መሰረት ያደረገ ነበር። ይህም ቅፅል ቅርፃዊ መለያ የሰውም ወይ? የሚል ጥያቄ ሊያሳሰብ ይችላል። ርግጥ ነው፤ እንደ ረዥም ያሉ የቅፅል ክፍል ቃላት ከሰሞችና ከግሶች የሚለያቸው ቅርፅ አላቸው። ይህም ብዛትን ወይም ሰብሰብን ከየሚያሳዩበት ስርዓት ጋር የተያያዘ ነው። የሚከትሉትን እንመልከት።

<u>ነጠላ</u>	<u>ብዙ</u>	9
ረዥም	ረዥ-አ-ዥም	
አጭር	አጭ-አ-ጭር	
ጥቁር	ጥቁ-አ-ቁር	

በግልፅ እንደሚታየው፣ የነጠላ ቁጥሩ ቅድመ-መድረሻ ተናባቢ ድምፅ በብዙ ቁጥሩ ውስጥ ተደግሞአል። ሁለተኛም *bu* የሚል አናባቢ ድምፅ በሁለቱ ተደጋጋሚ ድምፆች መካከል ገብቶአል። ይህ ስርዓት ቅፅሎችን ከሰሞችና ከግሶች በመጠኑ ይሰያቸዋል። በመጠኑ የምንልበት ምክንያት ሰሞችና ግሶችም የዚሁ አይነት ባህሪ፣ ሰየት ባለ መልኩ፣ ሰሰሚያሳዩ ነው። ሰሞች ሰብሰብን ለማመልከት ራሳቸውን የሚደግሙበት ስርዓት አላቸው። ስምሳሌ፡ ቅጠል ብለን ቅጠል-አ-ቅጠል (ቅጠላቅጠል) እንላለን። ሁኔታው ረዥም ብለን ረዥ-አ-ዥም እንደምንሰው ነው። ይሁን እንጅ፣ ሰሞች ሙሉ ቅርፃቸውን ሲደግሙ፣ ቅፅሎች ግን ቅድመ-መድረሻ ድምፃቸውን ብቻ ይደግማሉ። በሙሉ ሙሉ አካሉን ሲደግም፣ ቅፅሉ እንዲን ድምፁን ብቻ ይደግማል። ልዩነቱ የደረጃ ነው። ቢሆንም እንዲን ከሌላው ለመለየት ያስችላል። ወደሚቀጥሰው እንሂድ።

ተውሳክ ግሰ

ከዚህ በታች በተሰጠው አረፍተ ነገር ውስጥ ትናንት የሚለውን ቃል እየተካ ሊገባ የሚችል ማንኛውም ቃል ተውሳክ ግሰ ሊባል ይችላል። የቃሉ ትርጉም የግሰ ጭማሪ ማለት ነው። ከግሰ ጋር እየገባ ግሱ ስሰሚገልፀው ድርጊት ተጨማሪ ሀሳብ ይሰጣል።

እስቲር ትናንት ምሳ አልበላችም 1

በዚህ ምሳሌ ውስጥ፣ ትናንት የሚለውን ቃል እንደ ሰው፣ እንደ ቸከሰ ወይም ጎበዝ ያሉ ቃላት ሊተኩት አይችሉም። ምክንያቱም እንደነዚህ ያሉ ቃላት ክፍላቸው ስም፣ ግሰና ቅፅል ነው ብለናልና። ተውሳክ ግሰ የሚባሉት ከነዚህ አይነት ቃላት በአገባባቸውም ሆነ በቅርፃቸው የተሰዩ መሆን አለባቸው።

የቃላት ክፍል

በተሰጡት ምሳሌዎች ውስጥ ትናንት የሚለው ቃል እንደ ቶሎ፣ ዛሬ፣ ገና፣ ወዘተ፣ ያሉ ቃላት ሊተኩት ይችላሉ። ለምሳሌ፣

- (ሀ) እስቴር ቶሎ ምሳ አልበላችም 2
- (ለ) እስቴር ገና ምሳ አልበላችም
- (መ) እስቴር ዛሬ ምሳ አልበላችም

ማለት ይቻላል። በነዚህ አረፍተ ነገሮች ውስጥ ቶሎ፣ ገና እና ዛሬ የገቡት በተራ ቁጥር (1) በተሰጠው ምሳሌ ውስጥ ትናንት የሚለው ቃል በገባበት ቦታ ነው። ስለዚህም እንደነዚህ ያሉ ቃላት ክፍል ተውሳክ ግሰ ነው ለማለት ይቻላል።

ክፍሉ እንደ ሰዎችና እንደ ግሶች በርካታ ቃላት የሉትም። ከላይ ከተጠቀሱት በተጨማሪ ምናልባት ልናገኝ የምንችለው የሚከተሉትን ነው።

- ግምጃ 3
- ጅልኛ
- ምንኛ
- ክፉኛ
- እንደገና

እነዚህ የተውሳክ ግሰ ክፍል ለመሆናቸው ማረጋገጫው፣ ክፍ ሲል በተራ ቁጥር (1) በተሰጠው ምሳሌ ውስጥ፣ ትናንት የሚለው ቃል በገባበት ቦታ ሊገቡ መቻላቸው ነው። ለዚህ የሚከተሉትን ምሳሌዎች እያነጻጸርን እንመልከት።

- (ሀ) ካሳ ትናንት ታሞ ነበር 4
- (ለ) ካሳ ክፉኛ ታሞ ነበር
- (መ) ካሳ እንደገና ታሞ ነበር

ከዚህ ላይ እንደ ጥያቄ ማንላት ይቻላል። ይኸውም በምሳሌ 2(ሀ) እና በምሳሌ (4) ውስጥ በተውሳክ ግሰነት የገቡት ቃላት በምሳሌ (1) የሚታየውን ትናንት የሚለውን ቃል ተክተው ነው ወይ? የሚል ነው። ለምሳሌ፣

ካሳ ትናንት ክፉኛ ታሞ ነበር 5

ሰንል፣ ትናንት እና ክፉኛ ተክታትለው በየራሳቸው ቦታ እንደገቡ ግልፅ ነው። ይህ ከሆነ፣ ሁለቱ ቃላት የተለያዩ ክፍል ቃላት ናቸው። ለማለት አይቻልም ወይ? ርግጥ ነው፣ ቃላቱ ተክታትለው በየግል ቦታቸው ገብተዋል። ይህ ግን በተለያዩ ክፍል ውስጥ እንዲመደቡ አያደርጋቸውም። ቃላት በከፍላቸው እንደ ሆነው፣ በግብራቸው ሊለያዩ ይችላሉ። ለምሳሌ፣ ትናንት የሚለው ጊዜን የሚያመለክት

ቃል ሲሆን፣ ክፉኛ የሚለው ሁኔታን የሚያመልክት ነው። ሁለቱም ታዋ ነበር የሚለውን ግሰ የሚገልፁ ተውሳክ ግሶች ናቸው። አንዱ የሀመሙን ጊዜ፣ ሌላው የሀመሙን መጠን ይገልጻል። ሁኔታው፣ የተለያየ ተውሳክ ግሳዊ ተግባርን የሚገልፁ የተለያዩ ተውሳክ ግሶች ተከታትለው ሲመጡ አንደሚችሉ ያሳያል።

በሌሎቹም ክፍሎች ሲሆን ተመሳሳይ ሁኔታ አለ። ለምሳሌ ቅፅሎችን ብንወሰድ፣ እንደሚከተሉት ያሉ ምሳሌዎችን እናገኛለን።

ካሳ ጥሩ ነጭ ሳም አሳቸው

6

በዚህ ምሳሌ ውስጥ፣ ጥሩና ነጭ ተከታትለው ገብተዋል፣ ግን ክፍላቸው አንድ ነው። ተከታትለው የገቡት የተለያዩ ቅፅላዊ ባህሪን ወይም አይነትን ለመግለፅ ነው። ጥሩ የሚለው ባህሪን ሲገልፅ፣ ነጭ የሚለው ቀለምን ይገልጻል። በዚህም መሰረት ሁለቱ ቃላት የባህሪና የአይነት ቅፅል ሲባሉ ይችላሉ።

ተውሳክ ግሰ ናቸው ሲባሉ የሚችሉ ቃላት በቁጥንቁጥው ውስጥ በብዛት የሉም። ይህ ግን ተውሳክ ግሳዊ የሆነ ተግባር የለም ግለት አይደለም። ብዙ ተውሳክ ግሳዊ ተግባራት አሉ። ለምሳሌ አንድ ድርጊት የተፈፀመበትን ጊዜ፣ በታ፣ ሁኔታ፣ ወዘተ፣ መግለፅ ተውሳክ ግሳዊ ተግባር ነው። ይህ ተግባር የሚገለፀው ግን በአብዛኛው በተውሳክ ግሰ ሳይሆን፣ በሰማዊ ሀረጎች፣ በመስተዋድዳዊ ሀረጎች ወይም በጥገኛ አረፍተ ነገሮች ነው። ለዚህ የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት።

- (ሀ) የካሳ ልጅ [በፍጥነት ወደ ጎንደር ሄደ] 7
- (ለ) አሰቲር [የካሳ ልጅ ወደ ጎንደር ሲሄድ አለቀሰች]

በ7(ሀ) ውስጥ በፍጥነት የሚለው ክፍል፣ የካሳ ልጅ ወደ ጎንደር የሄደበትን ሁኔታ ያመለክታል። በ7(ለ) ውስጥ፣ የካሳ ልጅ ወደ ጎንደር ሲሄድ የሚለው ክፍል አሰቲር ያለቀሰችበትን ጊዜ ይገልጻል። በፍጥነት የሚለውም ሆነ የካሳ ልጅ ወደ ጎንደር ሲሄድ የሚለው ክፍል ተውሳክ ግሰ አይደለም። ከቅርፅ አንገር ሲታዩ፣ የመጀመሪያው ከመስተዋድድና ከሰም የተቀናጀ መስታወድዳዊ ሀረግ ነው። መስተዋድድ በ ሲሆን፣ ስሙ ደግሞ ፍጥነት የሚለው ነው። ሁለተኛው ከሰማዊ ሀረግና ከግሳዊ ሀረግ የተመሰረተ ጥገኛ አረፍተ ነገር ነው። ሰማዊ ሀረጉ የካሳ ልጅ የሚለው ክፍል ሲሆን፣ ግሳዊ ሀረጉ ወደ ጎንደር ሲሄድ የሚለው ነው። መስተዋድዳዊ ሀረጉም ሆነ ጥገኛው አረፍተ ነገር ቅንጅታዊ መዋቅር እንጅ ተራ ተውሳክ ግሳዊ ቃላት አይደሉም። ተራ ተውሳክ ግሳዊ ቃላት የሚባሉት እንደ ክፉኛ ያሉ ተናጠል ቃላት ብቻ ናቸው።

በተመሳሳይ ሁኔታ የቦታ ተውሳክ ግሰ ይባሉ የነበሩትን ብንመለከት፣ ክፍላቸው ከቃላት ሳይሆን፣ ከመስተዋድዳዊ ሀረግ ጋር ሆኖ እናገኘዋለን። የሚከተሉት የነዚህ ምሳሌዎች ናቸው።

የቃላት ክፍል

- (ሀ) ካሳ ወደታች ወረደ 8
- (ለ) እስቴር እዚህ ነበረች

በነዚህ ምሳሌዎች ውስጥ፣ ወደ ታችና እዚህ የሚሉት ክፍሎች፣ በተግባራቸው ተውሳክ ግስ ናቸው። የሚያመለክቱት ካሳ የወረደበትንና እስቴር የነበረችበትን ቦታ ነው። በቅርፃቸው ግን መስተዋድዳዊ ሀረጎች ናቸው። ወደታች የሚለው፣ ወደ ከሚለው መስተዋድድና ታች ከሚለው ስም የተመሰረተ ሀረግ ነው። እዚህ የሚለውም ከ የሚለው መስተዋድድና ይህ የሚለው ጠቁኞሚ ምዕላድ ቅንጅት ነው። ከዚህ ቦታ እንደ ማለት ነው። ስለዚህም መስተዋድዳዊ ሀረግ ነው። ምናልባት ወደ ተራ ቃልነት የተለወጠ መስተዋድዳዊ ሀረግ ነው፤ ማለቱ ይቀል ይሆናል።

ከነዚህ ሁኔታዎች የምንረዳው፣ በአማርኛ የተውሳክ ግስ ተግባር የሚገለፀው በአብዛኛው በክፍላቸው ሳይሆን፣ በተግባራቸው ብቻ ተውሳክ ግሳዊ በሆኑ መስተዋድዳዊ ሀረጎችና ጥገኛ አረፍተ ነገሮች መሆኑን ነው። ይህም ሊሆን የቻለው፣ ከፍ ሲል እንደተገለፀው፣ ተውሳክ ግስ የሚባለው ክፍል ሁሉንም ተውሳክ ግሳዊ ተግባራት የሚገልፅበት ተውሳክ ግሳዊ ሊባሉ የሚችሉ ቃላት ስለሌለው ነው። ከፍሉ እንደ ስም ወይም እንደ ግስ ስፊ የቃላት ክምችት ስለሌለው፣ እንደ ክፉኛ ባሉ መደበኛ ተውሳክ ግሶች ሊገለፅ የማይችለውን ተውሳክ ግሳዊ ተግባር፣ በሀረጎችና በጥገኛ አረፍተ ነገሮች ይገልጻል። ይህን በዚህ አንተወውና ወደሚቀጥለው ክፍል እንሂድ።

እስካሁን ያየነው ሁኔታ የአማርኛ ቃላት በአራት ዋና ዋና ክፍሎች ሊመደቡ ይችላሉ ወደሚል ድምዳሜ ሊያደርስ የሚችል ነው። ከፍሎቹም የሚከተሉት ናቸው።

ስም	ግስ	9
ቅፅል	ተውሳክ ግስ	

እነዚህ በሙሉ የይዘት፣ ማለትም የትርጉም፣ ቃላት ናቸው። ዋና ዋና የተባሉበት ምክንያትም ስዚህ ነው።

በአራቱ ክፍሎች ውስጥ ሊካተቱ የሚችሉትን ቃላት አገባባዊና ቅርፃዊ ባህሪያት ገልፀናል። በዚህ መሰረት፣ በቁጥንቁቀው ውስጥ የሚገኘው አብዛኛው ቃል በአገባቡ ወይም በቅርፁ ወይም በሁለቱም ከነዚህ ዋና ዋና ክፍሎች ውስጥ በአንዱ ወይም በሌላው ሊመደብ የሚችል ነው። በነዚህ ውስጥ ሊመደቡ የማይችሉ እነሱትኛ ቁጥር ያላቸው ቃላት ግን አሉ። እነዚህም ከዚህ ቀጥሰን የምንመለከታቸው ናቸው።

የጌዑስ ቃላት ክፍል

ባሰፈው ክፍል ያየነው የዋና ዋና ቃላትን ክፍሎች ነው። ዋና ዋና ቃላት የሚባሉት በቃል ደረጃ ትርጉም፣ በመዋቅር ደረጃ ሰዋሰዋዊ ተግባር ያላቸው ናቸው። ከትርጉም አኩዋያ፣ ነገሮችንና ባህሪያቸውን እንዲሁም ድርጊቶችንና አደራረጋቸውን ይጠቁማሉ። ነገሮችን የሚጠቁሙት ሰዎች ሲሆኑ፣ ባህሪያቸውን የሚጠቁሙት ቅፅሎች ናቸው። ድርጊቶችን የሚጠቁሙት ግሶች፣ አደራረግን የሚጠቁሙትም ተውሳክ ግሶች የሚባሉት ናቸው። በዚህ መሰረት አራቱን የቃላት ክፍሎች የገላጭና የተገላጭ ወገን ብለን በሁለት ልንመድባቸው እንችላለን። ሰምና ግሰ የተገላጭ ሲሆኑ፣ ቅፅልና ተውሳክ ግሰ የገላጭ ወገን ናቸው። ህይወትም እንደዚህ የገላጭና የተገላጭ ጥምረት ነው፤ በወገ ካየነው።

ከነዚህ ውጭ፣ ትርጉም ሳይሆን መዋቅራዊ ተግባራት ብቻ ያላቸው ቃላት አሉ። እነዚህም በቀደምት ሊቃውንት ዘንድ ተውላጠ ሰም፣ መስተዋድድ፣ መስተፃምር፣ ቃሰ አጋና እንዲሁም በዘመናዊ ስነ-ልቦና መስተፃምር በመባል የሚታወቁት ናቸው። ሁሉንም በጥቅል ጌዑስ ቃላት ብለናቸዋል። ጌዑስ የሚሰኙባቸው የጋራ ባህሪያት አሉዋቸው። እነዚህም የሚከትሉት ናቸው።

- (ሀ) የራሳቸው የሆነ ቃላዊ ትርጉም የላቸውም፤
- (ለ) ለአዳዲስ ቃላት ምሰረታ ዘር ወይም እናት ቃል እየሆኑ ሊረቡ አይችሉም፤
- (መ) የራሳቸው የሆነ የቁጥር፣ የጾታ፣ የጊዜ፣ ወዘተ፣ ቅጣይ ምዕላድ የላቸውም፤
- (ሰ) ቁጥራቸው ከጊዜ ወደ ጊዜ አይጨምርም። ሰሰዚህም ትረጉም ያላቸው ቃላት መጠን ሲጨምር የአንሱ አይጨምረም፤ አይቀንስም፤
- (ረ) በመጠን-ወርዳቸው ጌዑስ ናቸው

ወደፊት በሰፊው እንደምናየው፣ ዋና ዋና ክፍሎች የሚባሉት አዳዲስ ቃላትን ሰመፍጠር ግብዓት ወይም ዘር በመሆን ያገለግላሉ። በዚህም ምክንያት የየክፍሉ የቃላት መጠን በየጊዜው ይጭምራል። ከዚህ አፃርም የጌዑስ ቃላት መጠን የመጨመርም ሆነ የመቀነስ አዝማሚያ አያሳይም። በወርድ-መጠናቸውም ድሀር ናቸው። ከትርጉም፣ ከቅርፅና ከመዋቅር አኩዋያ እንደነዚህ ያሉትንና ከአራቱ ዋና ዋና ክፍሎች ውጭ የሆኑትን ቃላት በሙሉ ጌዑስ ቃላት ብለን ከዋና ዋና ቃላት ክፍሎች እንለያቸዋለን። ይሁን እንጅ፣ አንደመዋቅራዊ ባህሪያቸው በሁለት ጌዑስ ክፍሎች ልንመድባቸው እንችላለን። እነዚህም መስተዋድድና መስተፃምር ናቸው። ዝርዝራቸውን ከዚህ ቀጥሎን እንመለከታለን።

መስተዋድድ

ግንኛውም ከዚህ በታች የተዘረዘሩትን መስፈርቶች የሚያሙዋላ ቃል መስተዋድድ ሊባል ይችላል።

- (ሀ) ከሰዎ በፊት እየገባ ተውላክ ግላዊ ተግባራትን፣ ለምሳሌ ጊዜን፣ በታን፣ ምክንያትን፣ አላግን፣ ወዘተ፣ የሚገልፅ፣
- (ለ) ምንም እይነት ቅጣይ ምዕላድን የማያስከትል፣ እና
- (መ) ለአዳዲስ ቃላት ምስረታ መሰረት ሊሆን የማይችል።

በነዚህ መስፈርቶች መሰረት መስተዋድድ ሊባሉ የሚችሉት እንደ፣ ስለ፣ ወደ፣ ከ፣ ለ፣ ወዘተ፣ ያሉ በመጠነ-ወርዳቸው ንዑስ የሆኑ ምዕላዶች ናቸው። የራሳቸው የሆነ ትርጉም የላቸውም። ተግባር ግን አላቸው። ይህም ከሰዎ ጋር እየተዋቀሩ መስተዋድዳዊ ህረግ በመፍጠር ቀደም ሲል እንደ ተመለከትነው፣ የተለያዩ ተውላክ ግላዊ ተግባራትን መግለፅ ነው። ይህንን ከሚከተሉት ምሳሌዎች ለመገንዘብ ይቻላል።

- (ሀ) [ሰለ ትምህርት] ብዙ ሰው ይቆረቆራል (1)
- (ለ) [እንደ ርግብ] የዋህ ሁኑ
- (መ) [ወደ ጎንደር] እሄዳለሁ
- (ሰ) [በሶስት ሰዓት] ይመጣል
- (ረ) [ለሰርግ] የተጠመቀ ጠላ

በነዚህ ምሳሌዎች ውስጥ የተሰመረባቸው ንዑስ ቃላት እንደ ቅደም-ተከተላቸው (ከላይ ወደ ታች) ትምህርት፣ ርግብ፣ ጎንደር፣ ሶስት ሰዓት፣ እና ሰርግ ከሚሉት ሰዎች በፊት በመግባትና በመቀናጀት፣ ከሰዎቹ ጋር መስተዋድዳዊ ህረግ ፈጥረዋል። ህረጎቹም በቅንፍ ውስጥ የሚታዩት፣ ሰለ ትምህርት፣ እንደ ርግብ፣ ወደ ጎንደር፣ በሶስት ሰዓት እና ለሰርግ የሚሉት ናቸው። ተግባራቸውም እንደ ቅደም-ተከተላቸው፣ ምክንያትን፣ ንፅፅርን፣ እቅጣጫን፣ ጊዜን እና ዓላግን መግለፅ ነው። እነዚህም ተውላክ ግላዊ ተግባራት ናቸው። ለምሳሌ፣ የመጀመሪያውን አረፍተ ነገር ብንወለድ፣ ሰብዙ ሰው መቆርቆር ምክንያት የሆነው ጉዳይ፣ ትምህርት እንደሆነ የሚገልፅ ሆኖ እናገኘዋለን። ለለ ትምህርት የሚለው መስተዋድዳዊ ህረግ ተግባር፣ ምክንያትን መግለፅ ስለሆነ፣ ከዚህ ተግባሩ እንዳር የምክንያት ተውላክ ግሰ ልንሰው እንችላለን።

ከሁለተኛው መስፈርት አኩዋያ ብናያቸው፣ እንደ ሰለ እና እንደ ወዘተ፣ ያሉ መስተዋድዳዊ ቃላት እንደ ሌሎቹ ቃላት፣ ለምሳሌ፣ ግሰ እንደሚባሉት፣ ልዩ ልዩ ምዕላዶችን እያለከትሉም። ለምሳሌ፣ ሰበረ የሚለው ግሰ ሰበር-ኩ፣ ሰበር-ኩ፣ ሰበር-ን፣ ወዘተ፣ እያለ መደብ ወይም ቁጥር አመልካች ምዕላዶችን

በማለከተል ቅርፁን በከፊል መስዋወጥ ይችላል። እንደ ስለ እና አንድ ያሉ ቃላት ግን ቅርፃቸውን በዚህ አይነት አይለዋውጡም። ስለዚህም ስለ-ሁ፣ ስለ-ህ፣ ስለ-ን ወዘተ፣ ማለት አይቻልም። እንደነዚህ አይነት ቃላት ቅርፃቸውን በዚህ አይነት ቢለዋውጡ ኖሮ፣ ምድባቸው እንደ ስበረ ካሉ ቃላት ጋር በግሰ ውስጥ ይሆን ነበር። ይህም ቢሆን፣ ከቅርፅ አኩዋያ ብቻ ነው። አገባባቸው ከግሶች የተለየ ነው። ቀደም ሲል እንደተገለፀው፣ የግሶች አገባብ በአረፍተ ነገር መድረሻ ላይ ነው። እንደ ስለ እና እንደ አንድ ያሉ ቃላት ደግሞ በዚህ ቦታ ፈፊዋ አይገኙም፣ ምክንያቱም፣

(ሀ) ካሳ ወደ ጎንደር ሺደ 2

ማለት ሲቻል፣

(ለ) *ካላ ወደ ጎንደር ስለ

ማለት፣ ውል ያለው አባባል ባለመሆኑ ነው።

በመጨረሻም፣ እንደ ስበረ ያሉ ቃላት ለሌሎች ቃላት ምስረታ መሰረት ለመሆን ሲችሉ፣ እንደ ስለ ያሉት ግን መሰረት ሊሆኑ አይችሉም። ስለዚህም ስበረ በሚለው ግስ አኩዋያ እንደ ሰባሪ፣ ሰባሪ፣ ሰበሪ፣ መሰበር፣ ወዘተ፣ የመሳሰሉ ቃላትን መመስረት ሲቻል፣ እንደ ስለ ባሉት አኩዋያ ግን ምንም አይነት ቃላት መመስረት አይቻልም። ስለዚህም ስበረ ብለን ስባሪ ማለት እንደምንችል ሁሉ፣ ስለ ብለን ሰላይ ማለት አንችልም።

እንግዲህ፣ ቀደም ሲል ከ(ሀ) እስከ (ረ) የተዘረዘሩትን መሰረቶች የሚያውቀሉ እንደ ስለ ያሉ ደቡር ቃላት ከሌሎች ተለይተው መስተዋድድ በሚባለው ንዑስ ክፍል ውስጥ ሊመደቡ ይችላሉ። መስተዋድድ ማለትም የሚያዋድድ፣ የሚያፋቅር እንደ ማለት ነው። አንዴት አንደሚያዋድድ በሌላ ክፍል አናያለን። አሁን ወደ ሌላ ጉዳይ እንሂድ።

መስተፃምር በመባል የሚታወቅ አንድ ራሱን የቻለ የቃል (የንግግር) ክፍል እንደ ነበር፣ ወደ መጀመሪያው እካባቢ በተሰጠው ዝርዝር ውስጥ ተመልክቶአል። በዚህ ክፍል ውስጥ የሚገኙት ቃላት ግን በቅርፃቸው መስተዋድድ ውስጥ ከሚመደቡት ጋር አንድ ናቸው። ባገባባቸውም ቢሆን ከመስተዋድዶች ብዙ የተለዩ አይደሉም። መስተፃምር የሚለው ለያሜ ራሱ የሚያጣምር፣ የሚያያይዝ እንደ ማለት ስለሆነ፣ የሚያዋድድ ከሚለው ከመስተዋድድ ግላ፤ ጋር ተመሳሳይ ነው። ስማንኛውም የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት።

(ሀ) አስቴር [ስለ ገንዘብ] ደንታ የላትም 3

(ለ) ካሳ አስቴር [ስለ ታመመች] በጣም አዘን

በመጀመሪያው ምሳሌ ውስጥ፣ ስለ የሚለው ቃል የገባው ገንዘብ ከሚለው ስም ቀድሞ ሊሆን፣ በሁለተኛው ምሳሌ ደግሞ ታመመች ከሚለው ግስ በፊት ነው።

የቃላት ክፍል

ከስም ጋር መግባቱ ከፍ ሲል እንደተገሰፀው፣ መስተዋድድ ያሰኘዋል። ስለ ገንዘብ የሚሰውን የአረፍተ ነገሩን ክፍልም መስተዋድድ ህረግ ያደርገዋል። ይሁን እንጅ፣ ይኸው ቃል በሊቃውንቱ ዘንድ የሚታወቀው መስተጻምር በመባል ነው። መስተጻምር የሚያሰኘው ምክንያት ደግሞ በሁለተኛው ምሳሌ እንደማታየው ከግስ በፊት መግባቱ ብቻ ነው። ከፍ ሲል ስለ መስተዋድድ የተሰጡትን ሌሎች መስፈርቶች ሁሉ ስለሚያመዋላ ቃሉ መስተዋድድ በሚለው ክፍል ውስጥ ሊገባ ይችላል ነበር። እሁንም በዚህ ክፍል ሊመደብ ስለሚችል መስተጻምር የሚል ከመስተዋድድ የተለየ ክፍል አያስፈልግም ብለን ልናልፈው እንችላለን። አገባቡን በተመሰከተ ግን ትንሽ ማብራሪያ መሰጠት አስፈላጊ ነው።

ከላይ እንደገለፅነው፣ መስተዋድድ የሚባሉት ከስም ጋር የሚገቡት ሲሆኑ፣ መስተጻምር የሚባሉት ከግስ ጋር የሚገቡት ናቸው። ከግስ ጋር የሚገቡትን እንደገና በሚከተሉት ምሳሌዎች እማካኝነት እንያቸው።

- (ሀ) ካሳ [ሰለ ታመመ] አስቴር አዘነች 4
- (ለ) ካሳ [እንደ መጣ] አስቴር ሄደች
- (መ) ካሳ [ከሰከረ] አስቴር ትናደዳለች
- (ሰ) ካሳ [ሲሄድ] (<ሰ-ይ-ሄድ) አስቴር ትደሰታለች

ከምሳሌዎቹ አንደኛውን መለከተው፣ ሰለ፣ እንደ፣ ከ- እና ሉ- እንደ ቅደም ተከተላቸው ታመመ፣ መጣ፣ ሰከረ እና -ይሄድ ከሚሉት ግሶች በፊት ገብተዋል። ተግባራቸውም ግሶቹ የሚገኙበት አረፍተ ነገር፣ ራሱን የቻለ ሳይሆን፣ በልሳ አረፍተ ነገር ውስጥ ጥገኛ ሆኖ መግባቱን ማመልከት ነው። ለምሳሌ፣ የመጀመሪያውን አረፍተ ነገር ብንመልከት፣

- (ሀ) አስቴር አዘነች 5
- (ለ) ካሳ ታመመ

ከሚሉ ሁለት አረፍተ ነገሮች የተዋቀረ እንደሆነ እንረዳለን። እውቃቱም ካሳ ታመመ የሚለው አስቴር አዘነች በሚለው አረፍተ ነገር ውስጥ እንደሚከተለው ሆኖ በመግባት ነው።

[አስቴር [ካሳ ታመመ] አዘነች] 6

ካሳ ታመመ የሚለው አረፍተ ነገር አስቴር አዘነች በሚለው ውስጥ ጥገኛ ሆኖ ስመግባቱ ምልክት ያስፈልገዋል። የጥገኝነት መታወቅያ ያስፈልገዋል ማለት ነው። መቸም ጥገኛ ምን ጊዜም ይኸው ነው! ሰውነቱ ብቻ አይበቃውም።

ለዚህ የጥገኝነት ምልክት የሚሆኑት ደግሞ እንደ ስለ ያሉ የትርጉም ሳይሆን፣ የግብር ቃላት ብቻ ናቸው። ጥገኝነትን የማመልከት ተግባር ስላላቸው በጥንት ሊቃውንት ዘንድ ጥገኛ መስተጻምር በመባል ይታወቃሉ።

ምልክትነታቸው ግን ጥገኛ ለሆነው አረፍተ ነገር ግሰ ሳይሆን፤ በጠቅላላ ለጥገኛው አረፍተ ነገር ነው። ጥገኛ የሆነው ሙሉው አረፍተ ነገሩ እንጅ፤ ግሰ ብቻ አይደለምና። በመሆኑም ጥገኛ አረፍተ ነገር እንጅ ጥገኛ ግሰ አንልም። በዚህም ምክንያት እንደ ስለ ያሉ ቃላት መዋቅራዊ ግንኙነት በመሰረቱ ጥገኛ ከሆነው፤ ከአረፍተ ነገሩ ጋር ነው። ከአረፍተ ነገሩ ግሰ ጋር አይደለም። ርግጥ በግህድ የሚታዩት የግሉ አካል ሆነው ነው። ይህ ግን ሳይ ሳዩን ሰናይ ነው። መሰረታዊ ቦታቸውን በሌላ ክፍል እናየዋልን። የአንድ ሰው የጥገኛነት ምልክት በደረቱ ላይ ሊታይ ይችላል። ጥገኛው ግን ሙሉ አካሉ እንጅ ደረቁ ብቻ አይደለም።

ሁኔታው መስተዋድድ የሚባሉት ቃላት በአገባብ ልዩነት መሰረት በሁለት ገደብ ክፍሎች ሊመደቡ እንደሚችሉ ያሳያል። ይኸውም በአንድ በኩል፤ ከሰም ጋር ገብተው መስተዋድዳዊ ህረግ የሚመስርቱትን፤ በሌላ በኩል ደግሞ ከአርፍተ ነገር ጋር ገብተው ጥገኛነትን የሚያሳዩትን በመለየት ነው። ከአረፍተ ነገር ጋር የሚዋቀሩትን ብቻ ለይተን ምረ በሚል ስያሜ እንጠራቸዋለን። ከአረፍተ ነገሩ ጋር ያላቸውን የአወቃቀር ስርዓት በክፍል ሶስት ሰበሬው እናየዋለን። እስከዚያው ግን፤ ከሰም ጋር የሚዋቀሩት ተራ መስተዋድድ፤ ከአረፍተ ነገር ጋር የሚዋቀሩት ሞይ መስተዋድድ ይባላሉ ብለን፤ እንስማማለን። ስለ ሞይ መዋቅር ወደፊት በክፍል ሶስት እንወያያልን።

ሌሎች ገደብ ቃላት ሊባሉ የሚችሉት በቀደምት ሊቃውንት ዘንድ ቃሉ አጋና በመባል የሚታወቁት ናቸው። በዚህ ክፍል ውስጥ የሚገኙትም እንደ ጎሽ! ዘራፍ! እልል! ኦ! ኦ!፤ ዋ! ወዘተ! የመሳሰሉት ጨዋሂ ቃላት ናቸው። እንደነዚህ ያሉ ቃላት ድንጋጤን፤ ግራሜን (መገረምን)፤ ቁጣን፤ ወዘተ፤ አጉልቶና ከበድ አድርጎ ለመገለፅ ሊፈልግ የሚገቡ የሰሜት ቃላት ናቸው። የራሳቸው ትርጉም የላቸውም። የሌሎች ቃላትን ትርጉም የማጋነን ተግባር ግን አላቸው። ስለዚህም እንደ መስተዋድዶችና መስተጻምሮች የግብር ቃላት ናቸው። ቅርፃቸውን ስንመለከት፤ መስተዋድድ ካልናቸው ጋር ተመሳሳይነት እንዳላቸው እንረዳለን። ይኸውም እንደ መስተዋድዶች ሁሉ ቃሉ-አጋና የሚባሉትም ምንም አይነት ምዕሳድ አያስከትሉም ወይም አያስቀድሙም። ስለዚህም ቅርፃቸውን አይለዋውጡም። ለአዳዲስ ቃላት ምሰረታም መሰረት አይሆኑም። በነዚህ ቅርፃዊ ባህሪያቸው ከመስተዋድዶች ጋር ስለሚመሳሰሉ በመስተዋድድ ክፍል ውስጥ ሊካተቱ ይችላሉ ነበር።

አገባባቸውን ሰናይ ግን ቃሉ-አጋናዎች ከመስተዋድዶች ጋር ሊመደቡ የማይችሉበት ሁኔታ እንዳለ እንረዳለን። ቀደም ሲል፤ መስተዋድዶች ከሰም ወይም ከአረፍተ ነገር ጋር እየገቡ ተውሳክ ግሳዊ ተግባራትን እንደሚያሳዩ ገልጸናል። ቃሉ-አጋናዎች ከሰምም ሆነ ከሌላ ቃል ጋር፤ ከዚያም አልፎ ከማንኛውም ቃል ጋር አይገቡም። ለዚህ የሚከተሉትን ምሳሌዎች እናስተውል።

- (ሀ) ጎሽ! ካሳ መጣ
- (ለ) ዋ! አንተ ልጅ ነግራህህ

የቃላት ክፍል

በነዚህ ምሳሌዎች ውስጥ፣ ጎሽም! ሆነ ቁ! በአረፍተ ነገሮቹ ውስጥ ከሚገኙት ቃላት ከአንደኛቸውም ጋር አይዋቀሩም። ለምሳሌ፣ ጎሽ! የሚለውን ብንወሰድ፣ ካሳ ከሚለው ስምም ሆነ መጣ ከሚለው ግስ ጋር መዋቅራዊ ዝምድና የለውም። ዝምድና ያለው ካሳ መጣ ከሚለው አረፍተ ነገር ጋር ነው። በዚህም ባህሪው ተራ መስተዋድድ ካልናቸው ቃላት ጋር አይመሳሰሉም። ምክንያቱም ተራ መስተዋድድ ያልናቸው ቅንጅታቸው ከአረፍተ ነገር ጋር ሳይሆን፣ በአረፍተ ነገር ውስጥ ከሚገኙ ስሞችና ዛጎች ጋር ነው። ሞይ ካልናቸው ጋርም ሊለላቱ አይችሉም። ምክንያቱም ተግባራቸው አንድን አረፍተ ነገር የሌላ አረፍተ ነገር ጥገኛ ማድረግ አይደለም። ተግባራቸው አረፍተ ነገሩ ያዘለውን ሀሳብ ማጎልበት ወይም ማኮሰል ነው።

ቃል-አገናዎች በአረፍተ ነገር ውስጥ የተወሰነ ቦታ የላቸውም። በአረፍተ-ነገር መነሻ፣ መካከል፣ ወይም መድረሻ ላይ ሊገኙ ይችላሉ። ይህ ሊሆን፣ ከላይ የተለዩት ምሳሌዎች እንደሚከተለው ሊሆኑ ይችላሉ።

- (ሀ) ካሳ መጣ ጎሽ! 8
- (ለ) አንተ ልጅ ቁ! ነግራለሁ
- (መ) አንተ ልጅ ነግራለሁ ቁ!

በዚህ አይነት አንደ ልቡ አገባቡን እየቀያየረ የሚገባ መስተዋድድ ወይም ሞይ የለም። ሌሎቹም እንደ ስም፣ ግስ፣ ቅፅል፣ ወዘተ፣ ያሉት ቃላት በአረፍተ ነገር ውስጥ ከተወሰነ ቃል ጋር ተቀናጅተው በተወሰነ ቦታ የሚገኙ ናቸው። ይህም በመሆኑ በዚህ ቦታ የሚገኙ ወይም የማይገኙ እየተባሉ፣ ከሌሎች ቃላት ተለይተው ሊታወቁ ይችላሉ። በዚህ አይነት ቃል-አገና የሚባሉትን መለየት ያስቸግራል፤ የትም ዘማች ናቸው።

ከፍ ሲል እንደተገለፀው፣ ቃል-አገና የሚባሉት ቃላት ቅንጅት ከሌሎች ቃላት ጋር ሳይሆን፣ በአጠቃላይ ከየአረፍተ ነገሩ ጋር ነው። ከአረፍተ ነገር ጋር ገዛተው፣ በአረፍተ ነገሩ የተገለፀው ሀሳብ በተናጋሪው ላይ የሚፈጥረውን የደስታ፣ የድንጋጤ፣ የግራሜ፣ ወዘተ፣ ስሜት የጎሳ፣ አንፃንድ ጊዜም የኮሰሰ መሆኑን ይገልጻሉ። ይህ ሁኔታ ምን ያመለክታል? ሁኔታው ቃል-አገናዎች እንደ ስም፣ ግስ፣ ወዘተ፣ ያሉ ቃላት በሚመደቡበት ሁኔታ ሊመደቡ የማይችሉ መሆናቸውን ያሳያል። ስርጭታቸው ከቃላት ጋር ቢሆን ኖሮ፣ ከዚህ አይነት ቃል ጋር በዚህ ቦታ የሚገቡ ወይም የማይገቡ እየተባሉ ከዚያ ቃል አኩዋያ ተለይተው ሊመደቡ ይችላሉ ነበር። ቅንጅታቸው ከቃል ጋር ሳይሆን፣ ከአረፍተ ነገር ጋር ከሆነ ግን፣ ሊታዩ የሚችሉት በቃል ደረጃ ሳይሆን፣ በዚያው በአረፍተ ነገር ደረጃ ነው። አስተዋፅዖቸው ለአረፍተ ነገሩ መዋቅር ወይም ሀሳብ ሳይሆን፣ የአረፍተ ነገሩ ሀሳብ ለሚፈጥረው ስሜት ነው። አረፍተ ነገሩ ያዘለው ሀሳብ የሚፈጥረው ስሜት መግለጫ ናቸው፣ ለማለት ይቻላል። እንደሚገልፁት

ሰሜት ከፍተኛነትና ዝቅተኛነት ድምፅታቸው ከፍና ዝቅ ይላል። ርግጥ ቃለ አጋኖ የሚለው ሰያሜ መጋነንን ብቻ እንደሚገለፅ ተደርጎ ተወስዶአል።

ይህ ሰሜት ገላጭነታቸው ለዋሰዋዊ፣ ማለትም መዋቅራዊ፣ ተግባራት ካላቸው አንደ ሰምና ግሰ ካሉ ቃላት ይለያቸዋል። ሰዎች በአረፍተ ነገር ውስጥ የባለቤትነት ወይም የተሳቢነት፣ ግሶች ደግሞ በግላዊ ሀረግ ውስጥ የአንቀፅነት ተግባር አላቸው። ወደፊት እንደምናየው፣ ባለቤትነት፣ ተሳቢነትና አንቀፅነት ለዋሰዋዊ ተግባራት ናቸው። ሌሎችም ቀደም ሲል በየክፍሉ ያየናቸው ቃላት እንደዚሁ ያሉ የተለያዩ ተግባራት አሉዋቸው። ቃለ-አጋኖዎች ግን ለዋሰዋዊ ተግባር የላቸውም። የእነሱ ተግባር ከላይ እንደተጠቀሰው፣ በአንድ አረፍተ ነገር ውስጥ የተጠቀሰን ሀሳብ ማነልበት፣ ወይም ማኮሰስ ነው። ይህን ሲያደርጉም ስልፋቸው በአረፍተ ነገሩ ውስጥ ከሚገኝ ከአንድ ወይም ከሌላ ቃል ጋር ሳይሆን፣ የሀሳቡ መግለጫ ከሆነው ከአጠቃላይ አረፍተ ነገር ጋር ነው። ያም ሆኖ የተወሰነ ቦታ የላቸውም። እንደፈለጉ በአረፍተ ነገሩ ውስጥ ለመንሸራሸር ይችላሉ። ይህም ሁኔታ ቃለ-አጋኖ የሚባል ክፍል በቃላት ክፍል ደረጃ መፍጠር አስፈላጊ አለመሆኑን ያጠናክራል።

የቃለ-አጋኖዎች ባህሪ መታየት ያለበት በአረፍተ ነገር፣ ከዚያም አልፎ የአረፍተ ነገር ጥንቅር በሆነው በንግግር (ዲሰኩር) ደረጃ ነው። እንደዚያም ሆኖ ጥናቱ በመዋቅራዊ ባህሪ ላይ ሳይሆን፣ መዋቅሩ በሚፈጥረው ሰሜት ላይ ነው። ይህም ጥናቱን በከፊል ትርጉማዊ ያደርገዋል። ትርጉም ደግሞ አዕምሮአዊ ስለሆነ፣ ለመዋቅራዊ ስርዓት ብዙም አይገዛም። በጥቅሉ ቃለ-አጋኖ የመዋቅር ክፍል ቃላት ስላልሆኑ፣ በሰዋሰው ጥናት ውስጥ ሊታዩ አይገባም። ከታዩም በትርጉምና በአጠቃቀም ደረጃ ነው። አጠቃቀም ደግሞ መዋቅራዊ ብቻ ሳይሆን፣ ማህበራዊና ባህላዊ ስለሆነ፣ በመዋቅር ህግጋት ውስጥ ወግ ባለው መልክ ሊካተት አይችልም። ርግጥ ነው፣ አንዳንድ የቁዋንቁዋ ሰዎች መዋቅርና የመዋቅር አጠቃቀም ተለያይቶ መታየት የለበትም ይላሉ። ወደ ዝርዝሩ አንሂድም።

መስተጻምር

መስተጻምር የሚባሉት ቃላት አንድ ነገር፣ ድርጊት፣ እና ባህሪ ከሌላ ነገር፣ ድርጊት፣ እና ባህሪ ተለይቶ የታወቀ መሆኑን ወይም አለመሆኑን የሚያመለክቱ ገደብ ቃላት ናቸው። መስተጻምር ማለትም የሚያሳውቅ፣ የሚለይ እንደ ማለት ነው³። ሰያሜውን የሚያሳውቀውም በሰሰት መንገድ ነው። አንደኛው ነገሩን ከሌሎች ነገሮች ለይቶ፣ ከሚገኝበት ቦታ ወይም ጊዜ አንፃር በመጠቀም ነው። ሁለተኛው ነገሩ የማን አንደሆነ በማገናዘብ ሲሆን፣ ሶስተኛው ነገሩ በመጠን

³ መስተጻምር የሚለውን ሰያሜ ለመጀመሪ ጊዜ ያስተዋወቁት ባለቅኔው አለማየሁ ሞገሰ ናቸው።

የቃላት ክፍል

ሲተመን ምን ያህል እንደሆነ በመግለጻ ነው። እያንዳንዳቸውን ከዚህ ቀጥላን እንመለከታለን። በዚህ መሰረት መሰተገምግሞችን ጠቁሞኒ፣ አገናዛቢና መጣኝ ብለን ከጥንቱ ሰፋ ባለ ሁኔታ እንመለከታቸዋል።

ጠቁሞኒ መሰተገምግሞ

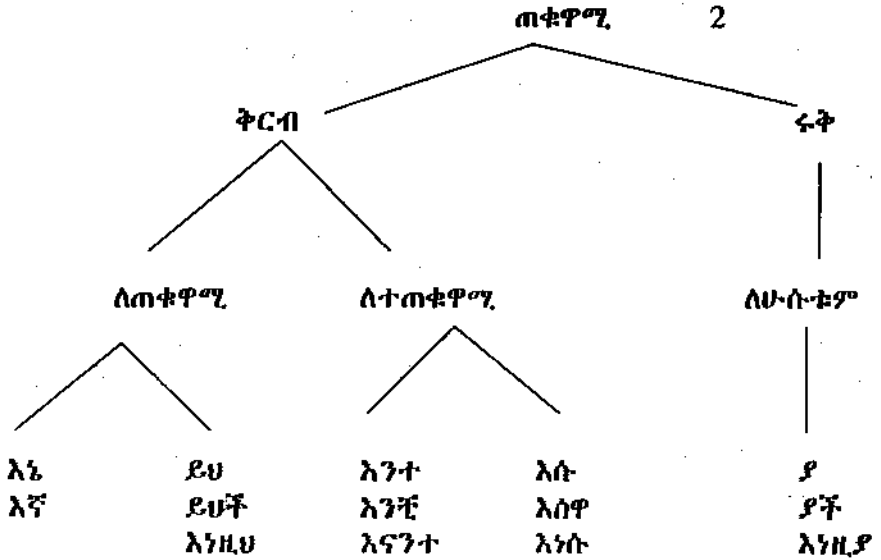
ጠቁሞኒ መሰተገምግሞ የሚባሉት ቃላት ከሰማዊ ሀረጎች ጋር እየገቡ፣ በሀረጉ ውስጥ የሚገኙት ሰዎች የሚገልጹትን ነገር ከሌሎች ነገሮች ለይተው በመጠቀም የሚያመልክቱ ናቸው። እንደ ሌሎች ንዑሳን ቃላት የራሳቸው የሆነ ትርጉም የላቸውም። በመዋቅር ውስጥ ግን ሰዎች የሚገልጹባቸውን ነገሮች ከጊዜና ከቦታ አኩዋዎ፣ ከሌሎች ነገሮች እየለዩ ይጠቁማሉ። የዚህ ተግባር ያላቸው ቃላት ሁለት እይነት ናቸው። ተራ ጠቁሞኒና ለዩ ጠቁሞኒ ልንላቸው እንችላለን። ተራ ጠቁሞኒ የሚባሉት የሚከተሉት ናቸው፡፡

(ሀ)	ይህ	ይህች	እነዚህ	1
	ያ	ያች	እነዚያ	
	እሱ	እሷ	እነሱ	
(ለ)	እኔ	-----	እኛ < እነ-እኔ (?)	
	እንተ	እንች	እናንተ < እነ-እንተ	

በ(ሀ) ክፍል ውስጥ የሚታዩት፣ በአንድ በተወሰነ ቦታ ወይም ወቅት ላይ የሚገኝን ነገር ወይም ነገሮች ከሌሎች ለይተን በመጠቀም ለማሳየት ለንፈልገው የምንጠቀምባቸው ጠቁሞኒ መሰተገምግሞች ናቸው። እነዚህም እንደገና የቅርብና የሩቅ ተብለው በሁለት ይከፈላሉ። የቅርብ የሚባሉት ለጠቁሞኒው ሰው ቅርብ የሆኑ ነገሮችን የሚያመልክቱ ሲሆኑ፣ የሩቅ የሚባሉት ደግሞ ከእሱ ርቀው የሚገኙ ነገሮችን የሚጠቁሙ ናቸው። የቅርብ ጠቁሞኒዎች እንደገና በሁለት ይከፈላሉ። ከፍሎቹም ለጠቁሞኒው ለራሱ ቅርብ የሆኑ ነገሮችን የሚጠቁሙና ጥቆማውን ለሚያየው ወይም ለሚያዳምጠው ሰው ቅርብ የሆኑ ነገሮችን የሚያመልክቱ ናቸው። ሁኔታውን እንደሚከተለው በመዋቅር እናሳያለን።

¹ ይህን ጉዳይ በተመለከተ ባዩ (1988)ን ይመልከቱ

የቃላት ክፍል

ጠቁኖሚው ለምሳሌ፡ እኔ ብሎ እራሱን ይጠቁምና፣ ከአጠገቡ የሚገኘውን ነገር ይህ፣ ይህች፣ ወዘተ፣ በማለት ያመለክታል። ተጠቁኖሚውን ሰው አንተ ብሎ ይጠራና፣ ከእሱ አጠገቡ ያለውን ነገር እሱ፣ እሱዋ፣ ወዘተ፣ በማለት ያመለክታል። ከሁለቱም ርቆ የሚገኝን ነገር ያ፣ ያች፣ ወዘተ፣ ብሎ ያመለክታል።

በ(ለ) ክፍል ውስጥ የሚገኙት ጠቁኖሚዎች ማንኛውንም ነገር ሳይሆን፣ በተለይ ሰውን የሚመለከቱ ናቸው። ስለዚህም ስዎረድ ጠቁኖሚ ልንላቸው እንችላለን። ተናጋሪን፣ ተናጋሪና ታዛቢን ያመለክታሉ። ተናጋሪው እኔ እያለ ራሱን፣ አንቱ እያለ ተናጋሪውን እንዲሁም እሱ እያለ ታዛቢውን ይጠቁማል። ለምሳሌ፡ የሚከተሉትን እንመልከት።

- (ሀ) እኔ ካሳ ማንንም አልፈራም 3
- (ለ) አንተ ልጅ ፖሊስ እንዳያሰርህ
- (መ) እሱ ሰው ጤና የለውም?

እሱ የሚለው ጠቁኖሚ ለሰው ብቻ የተወለነ እይደልም፤ ማንኛውንም ነገር ሊጠቁም ይቻላል። ለምሳሌ፡ እሱ ሰው እንዳልን ሁሉ፣ እሱ መፅሀፍ ማለት እንችላለን።

እንደ እኔ፣ አንተና እሱ ያሉት ጠቁኖሚዎች ከሚጠቁሙት ሰም በፊት እንደገቡ እንጅ ሰሙን እየወከሉ በእሱ ፋንታ እንዳልገቡ እናስተውል። የተጠቁኖሚዎቹ ምንነት ከአውዱ በሚታወቅበት ጊዜ፣ ተጠቁኖሚዎቹን ነገሮች የሚገልጹት ስሞች በገሀድ ላይከሰቱ ይችላሉ። በዚህን ጊዜ ለምሳሌ፣ 3(ሀ) እንደሚከተለው ሆኖ ሊከሰት ይችላል።

እኔ ማንንም አልፈራም

ይህ ሲሆን፤ ካሳ የሚለው ስም እኔ በሚለው ጠቁሞረ ምዕላድ የተተካ ሲመሰለን ይችላል። በዚህም ምክንያት ጠቁሞረዎቹ ተውላጠ ስም እንደሚባሉ ቀደም ሲል ገልፀናል። ይህ ሁኔታ የሚከሰተው የቃላቱን አገባብ ጠለቅ አድርገን ሳናይ ስንቀር ነው። ጠለቅ እድርገን ካየነው የጠቁሞረዎቹና የተጠቁሞረዎቹ ስሞች አገባብ ለየቅል መሆኑን ከላይ በተራ ቁጥር (3) ከሚታየው ምሳሌ በግልፅ መረዳት ይቻላል።

መስተጻምሮች እንደሚጠቁሙት ነገር ቅርበትና ርቀት፤ ቁጥርና የታ ቅርፃቸውን ይለዩሉ። ለቁጥር /አንንኡ/ የሚለውን ምዕላድ ሲያስቀድሙ፤ ለየታ ደግሞ /-አ/ን ወይም /-አ/ን ያስከትላሉ። /-አ/ እንስታይ ተጠቁሞረን፤ /-አ/ እንስታይ ታዛቢን ታመለክታለች። /አንንኡ/ የሚለው ምዕላድ /-አች/ የሚለው፤ የስሞች የቁጥር ምዕላድ እቻ ነው። ተግባሩም እንደ /-አች/ ብዙነትን ሳይሆን፤ ጥቂትነትን ማመልከት ነው። በመሰረቱ መስተጻምሮች የሚጠቁሙት መጠነ-ጥቂትና ሲቆጠሩ የሚችሉ ነገሮችን ነው። መጠነ-ብዙ የሆነ ነገር ይህ ሁሉ ወይም ያ ሁሉ በግ፤ ለው፤ ወዘተ፤ እየተባሉ በጥቅሉ ይጠቆማል። ቀደም ሲል እንደተገለፀው፤ መስተጻምሮቹ የሚያስከትሉዋቸው ቅጣዮች የሚያመለክቱት የተጠቁሞረውን ነገር ቁጥርና የታ ነው። ዝርዝሩን ወደፊት እናየዋለን።

በምሳሌ 3(መ) እንደሚታየው፤ መስተጻምሮቹ የገቡበት ቦታ እንደ ትልቅ ያሉ የቅፅል ወገን የሆኑ ቃላት የሚገቡበት ነው። ለማለት ይቻል ይሆናል። ለምሳሌ፤ እሱ በሚለው መስተጻምር 4.ንታ፤ ክፉ የሚለውን ቅፅል በመተካት ክፉ ሰው ማለት ይቻላል። ከዚህ ያገባብ ተመሳሳይነት የተነሰ መስተጻምሮቹ በቀደምት ሊቃውንት ዘንድ እመልካች ቅፅል በመባል ይታወቃሉ። በሌላ በኩል ደግሞ በተራ ቁጥር (1) እንደሚታየው፤ መስተጻምሮቹ ከመዋቅር ውጭ ብቻቸውን መቆም ይችላሉ። በዚህ ምክንያት እመልካች ተውላጠ ስም ይባላሉ። እመልካች ቅፅል ወይም ተውላጠ ስም የሚያሰኛቸው አብሮአቸው የሚዋቀረው ስም በቦታው በግህድ መታየት ወይም አለመታየት ነው። ለምሳሌ፤ የሚከተለውን እንመልከት።

- (ሀ) [ያቺ ልጅ] ሂደች
- (ለ) [ያቺ —] ሂደች

5

በመጀመሪያው ምሳሌ፤ ያቺ የሚለው ልጅ ከሚለው ስም በፊት ስለገባ፤ በሊቃውንቱ እመለካከት እመልካች ቅፅል ነው። በምሳሌ (ለ)፤ ልጅ የሚለው ስም በቦታው ባለመገኘቱ፤ ያቺ የሚለው ጠቁሞረ፤ ልጅ በሚለው ቦታ የገባ ይመስላል። እንደዚህ ሲመሰል፤ ቃሉ እመልካች ተውላጠ ስም ነው። በሁለቱም ምሳሌዎች ያቺ የሚለው ቃል የገባው፤ ልጅ ከሚለው ስም ቀደም በራሱ ቦታ እንደ፤ ልጅ በሚለው ስም ቦታ ስሙን ተክቶ አይደለም። ስለዚህም ተውላጠ ስም ሲሆን አይችልም፤ ሲባልም አይገባም። ስሙን ተክቶ አልገባምና። ስሙን

ግን ሊጠቁም ይችላል። ይህንም የሚያደርገውም በራሱ ቦታ እንደ ጠቁሞህ ሆኖ ነው።

አመልካች ቅፅል መባሉም ትክክል አይደለም። ምክንያቱም አገባቡ እንደ ቅፅል በቅፅል ቦታ አይደለም። ላይ ላይን ሲያዩት ብቻ በቅፅል ቦታ የገባ ይመስላል። ይህም የመመሳሰል ሁኔታ የሚከሰተው ቅፅሉ በቦታው ላይገኝ ሊቀር ነው። ይህን ከሚከተለው ምሳሌ መረዳት ይቻላል።

- (ሀ) ያች ጎበዝ ልጅ 6
- (ለ) ያች — ልጅ

ከምሳሌ (ሀ) በግልፅ መረዳት እንደሚቻለው፣ ጎበዝ የሚለው ቅፅል ቦታ ያች ከሚለው መስተጻምር ቀጥሎ ነው። የሁለቱ ቦታ የቀሊያየ ነው። ግለት ነው። በምሳሌ (ለ)፣ ጎበዝ የሚለው ቅፅል በቦታው የለም። ለላዚህም ያች የሚለው ቃል በቅፅሉ ቦታ የገባ ይመስላል። ይምሰል እንጅ፤ ቃሉ (ያቺ) አሁንም የሚገኘው በራሱ ቦታ ነው። የቅፅሉ ቦታ በግልፅ እንደሚታየው፣ በሰረዝ የተመለከተው ነው። በቅፅል ቦታ ለላልገባና ሊገባም ለሰማይቸል፤ አመልካች ቅፅል ሊባል አይገባውም። ሊባል የሚገባው መስተጻምር ነው፤ አገባቡም ቅፅልን እየቀደመ በሀረግ መነሻ ነው። ይህ መደበኛ የመስተጻምር አገባብ ነው። ዝርዝሩን ወደፊት እናየዋለን። አሁን በጠቀስናቸው የአገባብ ልዩነቶች ምክንያት አመልካች ቅፅልም ሆነ አመልካች ተውላጠ ስም የሚባል ክፍል ሊኖር እንደሚችል ብቻ እንረዳ።

ይህ እንግዲህ ተራ ጠቁሞህ መስተጻምሮችን በሚመለከት ነው። ሁለተኛው የጠቁሞህ መስተጻምር አይነት ለደ የሆኑ ጠቁሞህ መስተጻምሮች የሚገኙበት ክፍል ነው። ለደ መስተጻምሮች የሚባሉት ከጥቁም ወይም ሪፎር ነገሮች መካከል አንዱን ወይም የተወሰኑትን ብቻ ከሌሎች ለይቶ የማመልከት ተግባር ያላቸው መስተጻምሮች ናቸው። እነዚህም በመሰረቱ ከላይ በተራ ቁጥር (1) የተዘረዘሩት መስተጻምሮች ናቸው። ይሁን እንጅ፣ ይህን የለዩነት ተግባር ሲፈፀመ የተለየ ምዕላድ ያላያሉ። ምዕላዱ /-ኝኝ/ ሲሆን ዝርዝሩም እንደሚከተለው ነው።

(ሀ)	ይኸኛው ያኛው እሱኛው አንተኛው	ይህችኛዋ ያችኛዋ እሷዋኛዋ አንችኛዋ	እነዚህኞቹ እነዚያኞቹ እነሱኞቹ እናንተኞቹ	7
(ለ)	ላይኛው ታችኛው	ላይኛዋ ታችኛዋ	ላይኞቹ ታችኞቹ	

የቃላት ክፍል

በ(ሀ) ክፍል የሚታዩት እንደገና ጥቁም ነገር ከሌሎች ጥቁም ነገሮች በተለይ ነጥለው የሚያመለክቱ ሲሆኑ፣ በ(ለ) ክፍል የሚታዩት በቦታ አቀጣመጣቸው ላይና ታች ከሆኑ ጥቁም ነገሮች መካከል አንዱን ወይም ሌላውን ብቻ፣ ከሚገኝበት ቦታ አንጻር ለይቶ ለማሳየት የሚገቡ መሰተገምሮች ናቸው። በሁሉም ውስጥ ይህን ተግባር የሚገልፀው ምዕላድ /-ኝን/ ነው። ነጣይ ምዕላድ ልንለው እንችላለን። እንደ ይኸኛው ያሉ ቃላት ነጣይ ጠቁሞሚ ሊባሉ ይችላሉ። ከምዕላዱ ቀጥሎ በተከታታይ የሚታዩት የቁጥርና የቦታ ምዕላዶች ናቸው። የሚያመለክቱትም የተጠቁሞሚውን ነገር የታና ቁጥር ነው። ዝርዝሩን በሚተጥለው ክፍል እናየዋለን።

አገናዛቢ መሰተገምር

በዚህ ስር የሚካተቱት እንደ ሰም የሚገልፀውን ነገር ከባሰነገሩ (ባለንብረቱ) አኩዋያ ለይተው የሚጠቁሙ ቃላት ናቸው። እነዚህም በመሰረቱ በጠቁሞሚነት የፈረጅናቸው ተውላጠ ስሞችና የተፀውዮ፣ ግለትም የመጥሪያ ስሞች ናቸው። አገባባቸውም እንደግንኛውም ጠቁሞሚ፣ ነገሩን የሚገልፀውን ሰም እየተደሙ ነው። ይሁን እንጂ በሰሙና በእነሱ መካከል ያለውን ግንኙነት የገንዘብና የባለገንዘብ መሆኑን ለማመልከት /የ-/ የምትል ምዕላድ ያለቀድማሉ። ለዚህ የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት።

- (ሀ) የእኔ መፅሀፍ 1
- (ለ) የእንተ መፅሀፍ
- (መ) የካሳ (የእሱ) መፅሀፍ

ከምሳሌዎቹ እንደምንመለከተው፣ የእኔ፣ የእንተ እና የካሳ (የእሱ) የሚሉት ቃላት መፅሀፍ የሚለውን ሰም ቀድመው በመገባት ስሙን ከባለገንዘብ (ከባላ መፅሀፍ) አኩዋያ ፅውቅ እድርገውታል። በምሳሌ (ሀ) ውስጥ፣ መፅሀፍ የሚለው ገንዘብ ሲሆን፣ እኔ የሚለው ደግሞ ባለገንዘብ፣ ግለትም የመፅሀፍ ባለንብረት፣ ነው። /የ-/ ይህን የሁለቱን ስሞች የገንዘብና የባለገንዘብ መዋቅራዊ ግንኙነት ለማመልከት የገባች ምዕላድ ነች። አገባብም ባለገንዘቡን ከሚያመለክተው፣ እኔ ከሚለው መሰተገምር ጋር ነው። እሰዋ ከሌሎች እኔ በሚለውና መፅሀፍ በሚለው ሰም መካከል ያለው ግንኙነት የገንዘብና የባለገንዘብ መሆኑን እይታወቅም።

ከዚህ ላይ እንደ ጥያቄ ሊነሳ ይችላል። ይኸውም የመሰተገምሮቹንና ገንዘቡን የሚያመለክተውን ሰም ግንኙነት የሚመለከት ነው። ሰምሳሌ፣ ከላይ ከምሳሌ (መ) እንደሚታየው፣ የካሳ ወይም የእሱ መፅሀፍ ስንል፣ የመፅሀፍ ባለቤት (ባለንብረት)፣ በርግጥ እሱ የሚለው ጠቁሞሚ ቃል ነው ወይ፣ የግል ነው። መልሳቸው፣ በርግጥስ አይደለም ነው። ለዚህም ምክንያቱ፣ እሱ የሚለው ቃል ከፍ ሊል እንደተገለፀው መሰተገምር መሆኑ ነው። በመሰረቱ የእሱ መፅሀፍ ስንል፣ የእሱ

ሰው መፅሀፍ ማለታችን ነው። ባለገንዘቡ የእሱ ሰው የሚለው ሀረግ ነው። በዚህ ውስጥ እሱ የሚለው፣ ሰው ለሚለው ሰም ጠቁኖሚ መስተጻምር እንጅ መፅሀፍ ለሚለው ሰም አይደለም። ባለገንዘቡ ተጠቁኖሚ ሰም ሰው ነው። ባለገንዘብ መሆኑን የምታመለክተው ምዕላድ ደግሞ /የ- ነች። ይህ ለመሆኑ ምልክቱ ጠቁኖሚ ሰሌለበት ጊዜ /የ- ከሰው በፊት መገኘትዋ ነው። ይህም የሰው መፅሀፍ ሰንል ነው። ባለገንዘቡን የሚያመለክተው ሰም በሚገደፍበት ጊዜ /የ- የመስተጻምር ክፍል መሰላ ትታያለች። ይህም የእሱ ሰንል ነው። ሰው ሰለተገደፈ የእሱ የሚለው ምትክ ሆኖ የገባ ሊመሰስ ይችላል። ስለሚመስልም እገናዛቢ ተውላጠ ሰም ይባል እንደነበር ቀደም ሲል ተገልጿል።

መጣኝ መስተጻምር

በዚህ ንዑስ ክፍል ውስጥ የሚመደቡት በቀደምት ሊቃውንት የአሀዝ ቅፅል በመሰል የሚታወቁት ቃላት ናቸው። ተግባራቸው ከተለያዩ ሀረጎች ጋር እየገቡ፣ ሀርጉ የሚጠቁመውን ነገር አሀዛዊ መጠን መጠቀም ነው። የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት።

- (ሀ) አንድ ልጅ 1
- (ለ) አንዳንድ ልጆች
- (መ) ብዙ ልጆች
- (ሰ) ጥቂት ልጆች

በምሳሌዎቹ ውስጥ አንድ፣ አንዳንድ፣ ብዙና ጥቂት የሚሉት ቃላት ሰው ወይም ሰዎች የሚለው ሰም የሚጠቁመው መጠን በንት እንደሆነ ይገልጻሉ። መጣኝ የተባሉትም በዚህ ተግባራቸው ምክንያትም ነው። እንደነዚህ ያሉ ቃላት፣ በቅፅል ክፍል ውስጥ ከተመደቡ፣ እንደ ጎበዝ ካሉት ቃላት ጋር በምን ይለያሉ? የሚል ጥያቄ ሊነሳ ይችላል። በርግጥም የሁሉም ባይሆን፣ የአንዳንዶቹ አገባብ ቅፅል ካልናቸው ቃላት አገባብ ጋር ተመሳሳይ ነው። ቀደም ሲል እንደተመለከትነው፣ አይነተኛ የቅፅሎች አገባብ በምን ቀድሞ በጣም የሚለውን ቃል ተከትሎ መምጣት ነው። ይህም በሚከተለው ምሳሌ እንደሚታየው ነው።

- (ሀ) በጣም ጎበዝ ልጅ 2
- (ለ) በጣም ብዙ ልጆች
- (መ) በጣም ጥቂት ልጆች
- (ረ) *በጣም አንድ ልጅ
- (ሰ) *በጣም አንዳንድ ልጆች

በምሳሌዎቹ ውስጥ ብዙ፣ ጥቂት፣ አንድና አንዳንድ የሚሉት ቃላት የገቡት በምሳሌ (ሀ) ውስጥ ጎበዝ የሚለው ቅፅል በገባበት ቦታ ነው። ይሁን እንጅ፣

የቃላት ክፍል

ምሳሌ(ለ) እና (መ) ተቀባይነት ሲኖራቸው፣ ምሳሌ (ረ) እና ምሳሌ (ሰ) ግን ተቀባይነት የላቸውም። ይህም የሚያሳየው ብዙና ጥቂት የሚሉት ቃላት ከቅፅል ጋር የአገባብ አንድነት የላቸው መሆኑንና፣ አንድ እና አንዳንድ የሚሉት ግን ከቅፅሉች ጋር የአገባብ ልዩነት የሌላቸው መሆኑን ነው። ለሰዚህም ብዙና ጥቂት ብቻ ቅፅል ሊባሉ ይችላሉ፣ ለማለት አንችላለን። ሆኖም ግን ብዙና ጥቂት እንደ አንድና አንዳንድ የነገሮችን አሳይ መጠን ገላጭ በመሆናቸው፣ የነገሮችን አካላዊ መጠን፣ ለምሳሌ ወፍረትን፣ ወይም ባህሪን፣ ለምሳሌ ደግነትን፣ አንዲሁም አይነትን፣ ለምሳሌ ጥቁረትን፣ ከሚገልፁት እንደ ወፍራም፣ ደግ፣ እና ጥቁር ከመሳሰሉ ቅፅሎች የተለዩ ናቸው። ይህ ከትርጉም አንጻር ነው። ሁለተኛም እንደ ብዙና ጥቂት ያሉ ምሳሌዎች ከሌሎች ቅፅሎች የሚለዩበት ሌላ አገባባዊ ባህሪ አላቸው። ይኸውም እንደ ሌሎቹ ቅፅሎች ከሰም ጋር ብቻ ሳይሆን፣ ከግሰም ሆነ ከሌሎች ቅፅሎች ጋር ሊገቡ መቻላቸው ነው። ለዚህ የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት።

- (ሀ) ጥቂት አጠቆርከው 3
- (ለ) ብዙ ወፍራም አይደለም

በመጀመሪያው ምሳሌ፣ ጥቂት የሚለው ቃል የገባው ከግሰ ጋር ሲሆን፣ በሁለተኛው ደግሞ ብዙ የሚለው የገባው ከቅፅል ጋር ነው። ሁለቱም የሚገልፁት የጥቁረትንና የውፍረትን መጠን ነው። ለሰዚህም የነገሮችን መጠን ከሚጠቁሙት ከአሁኑ ጋር መመደባቸው ተገቢ ነው።

ከፍ ሲል የተመልከትነው ከሰማዊ ፀረጎች ጋር ብቻ የሚገቡትን መጣኝ መስተጻምሮች ነው። በተመሳሳይ ሁኔታ ከግላዊና ከቅፅላዊ ሀረጎች ጋር የሚገቡም ሰላፊ፣ እነሱን በሚከተሉት ምሳሌዎች አግካኝነት እንመልከታለን።

- (ሀ) በጣም ትሁት 4
- (ለ) በጣም ሰከረ

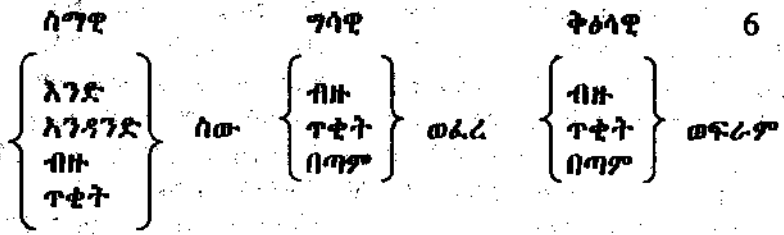
በመጀመሪያው ምሳሌ፣ በጣም የሚለው ቃል ትሁት ከሚለው ቅፅል በፊት ገብቶአል። ተገባሩም ቅፅሉ የሚገልፀውን ባህሪ መጠን መግለፅ ነው። በሁለተኛው ምሳሌ ደግሞ ይኸው ቃል ሰከረ ከሚለው ገሰ ጋር ገብቶ ገሰ የሚገልፀውን የመሰከር ሁኔታ ወይም የሰከር ደረጃ ያመለክታል። ከዚህም በመነሳት በጣም የሚለው ቃል እንደ ብዙና ጥቂት ካሉት መጣኝ መስተጻምሮች ጋር ሊመደብ ይችላል። አገባቡ ግን ከግሰችና ከቅፅሎች ጋር ብቻ የተወሰነ ነው። ለሰዚህም በጣም ትሁት ግለት ሲቻል፣ በጣም ሰከረ ግለት አይቻልም።

በአንጻሩ ደግሞ እንደ አንድ ያሉ አሳይ መጣኞች ከሰም ጋር እንደ ከግሰም ሆነ ከቅፅል ጋር አይገቡም ለሰዚህም፤

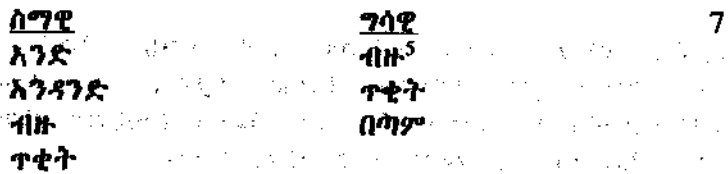
- (ሀ) *እንድ ትሁት
- (ለ) *እንድ ሰከረ

5

ግለት አይቻልም። ሁኔታው የመጣኝ መስተጻምሮች አገባብ እንደየቃላት ክፍሉ እንደሚለያይ ያመለክታል። አለያየቱን እንደሚከተለው እናሳያለን።

በገልፅ እንደሚታየው ከግሶችና ከቅዕሎች ጋር የሚገቡት መጣኝ ምዕላዶች እንደ አይነት ናቸው። ስለዚህም ምዕላዶቹን ሰግዌና ግሳዊ ብሎ በሁለት ብቻ በመክፈል የመስተጻምሮቹን አገባብ እንደሚከተለው አጠቃሎ ግሳዩት ይቻላል።

ቀደም ሲል አራቱ የቃላት ክፍሎች ገላጭና ተገላጭ ተብሎ በሁለት እንደሚከፈሉና ተገላጮቹም የሰምና የግሰ ክፍል ቃላት እንደሆኑ ገልፀን ነበር። ያ አከፋፈል ከመስተጻምር አገባብ እኩዋያም ትክክለኛ መሆኑን ከዚህ ላይ መረዳት ይቻላል።

በዚህ ገሁስ ክፍል በዝርዝር የተመለከተነውን እንደሚከተለው እናጠቃልላለን። መጀመሪያ የምዕላድንና የቃልን ምንነት፣ እንዲሁም እንደነትና ልዩነት ለማየት ሞከርን። ምዕላድ ትርጉም-አዘል የደኒም ቅንጅት እንደሆነ፣ ወደ ገሁስ ትርጉም-አዘል ቅንጅቶች ሲከፈል እንደማይችልና በአቁዋሙም ነፃ ወይም ጥገኛ ሊሆን እንደሚችል ገልፀናል። ቃል የምዕላዶች ቅንጅት እንደሆነና ቁጥንቁቅም የቃላትና የምዕላድ ክምችት እንደሆነ ጠቁመናል። ከዚያም የእማርኛን ቃላት የይዘትና የገብር ብሰን በሁለት ከፈልናቸው። የይዘት ቃላት

⁵ ከዚህ ላይ እማርኛና ሌሎችም የሀገራችን ቁጥንቁቃዎች ብዙ እና ጥቂት የሚሉትን የመጠን ቃላት ለሚቆጠሩ ሆነ ለማይቆጠሩ ነገሮች እንደሚጠቀሙ መረዳት አለፈላጊ ነው። እንደ እንግሊዝኛ ባሉ ቁጥንቁቃዎች many and much, few and little እየተላሉ የሚቆጠሩት ከማይቆጠሩት ይለያሉ። በከላይ በግሳዊው ክፍል የሚታዩት ብዙ እና ጥቂት የሚሉት few and little የሚሉት እቻ ናቸው።

የቃላት ክፍል

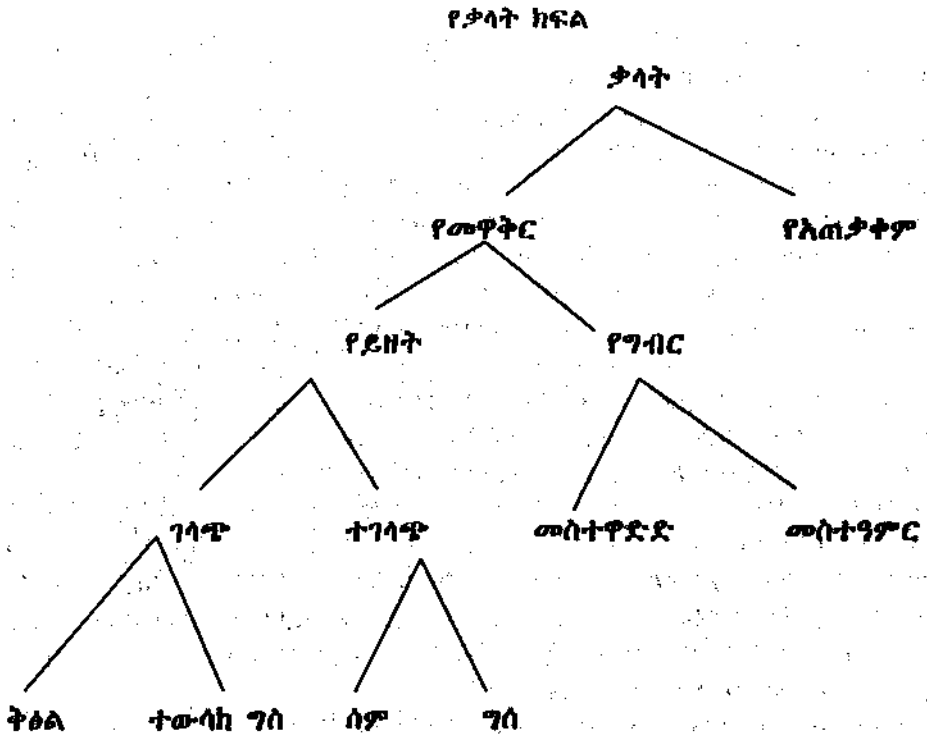
የሚባሉት ትርጉም ያላቸው ሊሆኑ፤ የግብር የሚባሉት ትርጉም ሳይሆን፤ መዋቅራዊ ተግባር ያላቸው ናቸው።

የይዘት ቃላት የሚባሉትን በቅርፅና በአገባብ ባህሪያቸው መሰረት በአራት ዋና ዋና ክፍሎች መደብናቸው። እነሱም ሰም፣ ቅፅል፣ ግሉና ተውላክ ግሰ ናቸው። ከነዚህ መካከል ተውላክ ግሰ የሚባለው ክፍል በርካታ ቃላት እንደሌሎችና ተውላክ ግላዊ ተግባራትን ለመግለፅ ሀረጎችንና ጥገኛ አረፍተ ነገሮችን እንደሚጠቀም አየን። ከነዚህ ከአራቱ ክፍሎች ውጭ የሚገኙትን ቃላት በሙሉ ንዑስ ቃላት ብለን ከዋናዎቹ ክፍሎች ለየናቸው። በዚህ ክፍል የሚካተቱት ቀደም ሲል የግብር ቃላት ብለን ከይዘት ቃላት የለየናቸው ናቸው።

እነዚህንም በመዋቅራዊ ባህሪያቸው መሰረት መስተዋድድና መስተጻምር ብለን በሁለት ክፈለፍናቸው። መስተዋድድ የሚባለው ክፍል መስተጻምር ይባሉ የነበሩትን ሊያጠቃልል እንደሚችል አየን። መስተዋድድ የሚባሉት ከሰማዊ ሀረጎች ጋር የሚዋቀሩት ሊሆኑ፤ መስተጻምር የሚባሉት ከአረፍተ ነገር ጋር የሚዋቀሩት ናቸው። በቀደምት ሊቃውንት ዘንድ ቃለ አጋኛ ይባሉ የነበሩት በቃል ሳይሆን በሀረግና በአረፍተ ነገር፣ ከዚያም አልፎ በአጠቃቀም ደረጃ መታየት ያለባቸው እንደሆኑ አሳየን። ተግባራቸው ለዋሰዋዊ ተግባርን ሳይሆን ቅፅበታዊ ሰሜትን አያገሉ ወይም እያኮሰሱ መግለፅ እንደሆነም ገልፀናል። ሰሜት ደግሞ ለአፅምሮአዊ ትርጉም እንጅ ለመዋቅራዊ ስርዓት ስለማይገዛ፣ በመዋቅር ደረጃ መታየት እንደሌለበት ገለፅን።

መስተጻምር የሚባለው ክፍል በቀደምት ሊቃውንት ዘንድ ምድብ ተውላጠ ሰም፣ አመልካች ቅፅልና አመልካች ተውላጠ ሰም ይባሉ የነበሩትን ያጠቃልላል። መስተጻምር የሚባሉት ከአገባብ ባህሪያቸው አኩዋያ ጠቁሞሚ፣ እገናዛቢና መጣኝ ተብለው በሶስት ሊክፈሉ እንደሚችሉ አየን። ጠቁሞሚዎቹ ተራ ጠቁሞሚና ለደ ጠቁሞሚ ተብለው እንደገና ሊልዩ እንደሚችሉም ተረድተናል። በዚህም የአማርኛ ቃላት በአራት የይዘትና በሁለት የግብር ክፍሎች ብቻ እንደሚከፈሉ አይተናል።

በአጠቃላይ በቁዋንቁዋው ውስጥ የሚገኙትን ቃላት የሰዋሰውና የአጠቃቀም ብሎ በሁለት ብቻ መክፈል ይቻላል። የሰዋሰው የሚባሉት እስካሁን ያየናቸው ናቸው። የአጠቃቀም የሚባሉት በግንኛውም የቃል ክፍል ሲመደቡ የማይችሉት ናቸው። እነዚህ የሚገኙት በንግግር (ጳስኩር) እና በድርሰት ውስጥ ነው። የሰዋሰው የሚባሉት በተራ ወይም በውስብስብ አረፍተ ነገር ደረጃ የሚገኙትና ከተለየ አውድ ጋር ቁርኝት የሌላቸው ናቸው። እንደነዚህ ያሉትን የትርጉምና የግብር ብሎ በሁለት መለያት ይቻላል። የትረጉም የሚባሉት በአራቱ ዋና ዋና ክፍሎች ሊመደቡ የሚችሉት ናቸው። የግብር የሚባሉት በመስተዋድድና በመስተጻምር ውስጥ ሊመደቡ የሚችሉ ናቸው። የትረጉም (ይዘት) የሚባሉት አራቱ ክፍሎች የገላጭና የተገላጭ ወገን ተብለው በሁለት ብቻ ሊጠቃሉ እንደሚችሉ አይተናል። በዚህ መሰረት አጠቃላይን የቁዋንቁዋውን ቃላት እንደሚከተለው እናሳያለን።

ከዚህ ላይ እንደ ነገር ግልፅ ግድረግ አሰረገገ ነው። ይህም የግብር ቃላት ሲባል፤ ሆሎም የዚህ ክፍል ቃላት ይዘት የላቸውም ግለት አለመሆኑን ነው። እንደ ስሞችና ግለቶች በቀጥታ የሚገልፁት ነገር ወይም ድርጊት የላቸውም ለግለት እንጅ፤ በጥቅሉ ትረጉም-አልባ ናቸው ለግለት አይደለም። በአረፍተ ነገር ውስጥ የይዘት ቃላትን ሲያገናኙ የሚሰጡት የተለያዩ ትረጉም አለ። ይህን ወደፊት እንመለከተዋለን። ስለዚህ የሚከተለውን መልመጃ በውይይቶችን መሰረት እንዲጥኩሩት እየጋበዝን ወደሚቀጥለው ክፍል እንሄዳለን።

መልመጃ

1. በቃላትና በምዕላድ መካከል ያለውን ልዩነት ምሳሌ እየሰጡ ይግለፁ።
2. ፎኒማዊ ቃላት ከስነ-ምዕላዳዊ ቃላት አንዴት እንደሚለዩ ምሳሌ እየሰጡ ያሰረዱ።

የቃላት ክፍል

3. /-ሀ/ እና /-ሸ/ የሚሉትን መደብ አመልካች ቅጣዮች የሚያሰክትል ቃል ሁሉ ግሰ ነው ለማለት የማይቻለው ለምንድን ነው? ምሳሌ እየሰጡ ያስረዱ።

4. /-አች/ የሚለውን የቁጥር ምዕላድ የሚያሰክትል ቃል ሁሉ ሰም ነው ለማለት አይቻልም። ለምን?

5. ሞት ብለን ሞቶች አንልም፤ ገደብ ብለንም ገደሎች አንልም። ይህ ውነት ከሆነ፤ ሞትና ገደብ የአንድ ክፍል ቃላት ናቸው ለማለት ይቻላል? ምሳሌ አየሰጡ ያስረዱ።

6. በጣም ከሚለው ምዕላድ ቀጥሎ የሚገባ ቃል ሁሉ ቅፅል ነው ለማለት የማንችለው ለምንድን ነው? ምሳሌ እየሰጡ ያስረዱ።

7. ገጠመኝ፤ አራዳ ፣ አይነ-ደረቅ እና እባክሽ የሚሉትን ቃላት ክፍል ይግለፁ።

- 8. የሚከተሉትን ምሳሌዎች ይመልከቱ።
  - (ሀ) አንኩዋን መጣህ
  - (ለ) አንኩዋን አንተ ማንም ይሰራዋል
  - (መ) አንኩዋን ሰገንፎ ለሌላም አልገዋገዋ

አንኩዋን የሚለው ቃል ክፍል ምንድን ነው?

9. በሰነ-ቃላት፣ በምዝገባ-ቃላትና በክፍለ-ቃላት መካከል የሚታየውን አንድነትና ልዩነት ምሳሌ አየሰጡ ይግለፁ።

10. በአረፍተ ነገር መጨረሻ ላይ የሚገባ ቃል ሁሉ ግሰ ነው የሚለውን ድንጋጌ ከሚከተሉት ምሳሌዎች አንገር ይገምግሙ።

- (ሀ) ካላ መጣ እንደ?
- (ለ) ካላ መጥቶአል እኮ!
- (መ) ካላ መጣ።

ርባታ

ባለፈው ገደብ ክፍል እንዳየነው የአግርኛ ቃላት በእራት ዋና ዋና እና በሁለት ገደብ ክፍሎች ሊመደቡ ይችላሉ። ይህ አከፋፈል በቃላቱ ቅርፅና አገባብ ላይ ብቻ የተመሰረተ ነው። የቃላቱን ይዘት ግንዛቤ ውስጥ ብናስገባ፣ ምናልባት በሁለት ብቻ መከፈል ይቻል እንደነበር ገልፀናል። ይኸውም በአንድ በኩል ይዘት ያላቸው፣ በሌላ በኩል ይዘት የሌላቸው ቃላት በማለት ነው። ይህ ሁኔታ በዚህ ክፍል ውስጥ ለምናያቸው ጉዳዮች ቀና መንገድ ይከፍትልናል። ወደ ከፍተኛ ከመሄዳችን በፊት ግን ይዘት ስገል ምን ማለታችን እንደሆነ ለመነሻ የሚሆን ሀሳብ አንስተዋለን።

ይዘት የአንድ ቃል ትርጉም ወይም ፍቺ ነው። አንድን ቃል በተናጠል፣ ወይም ከሌሎች ቃላት ጋር በሀብረት፣ በመዋቅር ውስጥ ሳንገኘው ጊዜ፣ በአዕምሮአችን ውስጥ የሚፈጥረው ስሜት ወይም ምስል የቃሉ ይዘት ወይም ፍቺ ነው። ስማለት እንችላለን። ለምሳሌ፣ አንበሳ የሚለውን ቃል ስንስማ፣ በአዕምሮአችን ውስጥ አንድ የአራዊት ወገን የሆነ አሰፈሪ ፍጡር ይታያል። ያ አዕምሮአዊ ምስል የቃሉ ፍቺ ወይም ይዘት ነው። እንደ አንበሳ ያሉ ስሜት ወይም ምስል በአዕምሮአችን ውስጥ የሚፈጥሩ ቃላት፣ በምንስማቸው ጊዜ ስሜት ወይም ምስል ከማይፈጥሩ ሌሎች ቃላት ተለይተው ሊጠኑ ይችላሉ። ለምሳሌ፣ አንደ የሚለውን ቃል ብንወሰድ፣ ቃሉን ስንስማ፣ አንበሳ እንደሚለው ቃል በአዕምሮአችን ውስጥ የሚፈጥረው አንዳችም ምስል ወይም ስሜት የለም። በአጠቃላይ ግን ቃሉ እንደ አንበሳ ካሉ ባለይዘት ቃላት ጋር አያገባ በመዋቅር ውስጥ ብዙ ጊዜ ስለሚያጋጥመን፣ ከዚያ ገጠመኝ የሚመነጭ፣ ግን ደግሞ ይህ ነው ስማለት የሚያስቸግር፣ ደብዳቤ የሆነ ስሜት ሊሰጠን ይችላል። ይህ ስሜት ግን ከቃሉ ከራሱ የመነጨ ሳይሆን፣ ይዘት ካላቸው ሌሎች ቃላት ጋር ገብቶ ከፈጠረው መዋቅራዊ ዝምድና የሚመጣ ነው። ለምሳሌ፣

እንደ አንበሳ 1

ብንል፣ አንደ የሚለው ቃል የገፅፅ ተግባርን የሚያሳይ መሆኑን ለመገንዘብ እንችላለን።

ካሳ አንደ አንበሳ ደፋር ነው 2

ብንል፣ የካሳንና የአንበሳን የድፍረት ተመሳሳይነት መግለጻችን ነው። ከዚህ ውጭ ግን አንደ የሚለው ቃል በራሱ በአዕምሮአችን ውስጥ የሚያሳየን ምስል ወይም የሚፈጥርን ስሜት የለም። ስለዚህም የዚህ አይነት ቃላት ስሜት ከሚሰጡ ወይም ምስል ከሚፈጥሩ እንደ አንበሳ ካሉ ሌሎች ቃላት ይለያሉ። በዚህም መሰረት ከፍ ሲል እንደጠቀስነው፣ በቁጥጥቱ ውስጥ ያሉትን ቃላት

ርዕስ

ይዘት ያላቸውና የሌላቸው ብሉ በሁለት መከፈል እንደሚቻል ባለፈው ክፍል አይታዩም። በዚያ ክፍል እንዳየነው የቃላት ክፍሎች በዚህ ረገድ እንደሚከተለው ሆነው በሁለት ሊከፈሉ ይችላሉ።

3

- (ሀ) ሰዎች ግቦች ቅፅሎች ተውላክ ግቦች
- (ለ) መስተጻድዶች መስተጻፍሮች

በ(ሀ) ውስጥ በሚታዩት ክፍሎች የሚመደቡ ቃላት ለንብግቸው በአዕምሮአችን ውስጥ ለሚት ወይም ምሳሌ ለፈጥሩ የሚችሉ ናቸው። በ(ለ) ውስጥ የሚታዩት ደግሞ ይህን ግድረግ የማይችሉ ይዘት-የለሽ ቃላት ናቸው። ይዘት-የለሽ ይሁኑ እንጂ፣ ግብር-የለሽ አይደሉም። ከፍ ሲል እንዳላየነው፣ እንደ ገፅፀር ያለ ሰዎችም ተግባር አላቸው።

በሁለቱ ክፍሎች መካከል የባህሪ ልዩነት አለ። ይኸውም ይዘት ያላቸው ቃላት ቅርጾቸውን በከፊል መለዋወጥ ሲችሉ፣ ከተወሰኑ ተውላክ ሰዎች በስተቀር፣ ሌሎች ይህን የሌላቸው ቃላት ይህን ግድረግ አይችሉም። ለምሳሌ እንደ አገልግሎት ያለ የይዘት ቃል።

- አንበሳ - ው
- አንበሳ - ው -ን
- አንበሳ - የ
- አንበሳ - እች
- ወዘተ -

4

አያለ፣ ቅጣይ ምዕላዶችን በመጨመር ቅርፁን በከፊል ይለዋውጣል። እንደ አገልግሎት ያለ ይዘት-የለሽ ቃል ግን ይህን ግድረግ አይችልም። ስለዚህም ቅርፁ ሁሉ ገዢ አንድ አይነት ነው።

ይዘት ያላቸው ቃላት ለአዳዲስ ቃላት ምሳሌ መሰረት ሊሆኑ ይችላሉ። ለምሳሌ፣ አገልግሎት ከሚለው ቃል ላይ አንበሳነት የሚል ሌላ ቃል መመስረት ሲቻል፣ አገልግሎት ከሚለው ላይ ግን በተመሳሳይ ሁኔታ ሌላ ቃል መመስረት አይቻልም። በዚህም መሰረት እንደ አገልግሎት ያሉትን ጊዜ፣ እንደ አገልግሎት መሆን ቃላት ብሉ አንዱን ወገን ከሌላው መለየት ይቻላል።

ይህን ልዩነት መነሻ በማድረግ በዚህ ገደብ ክፍል ውስጥ ረቢ ቃላትን ብቻ እንመረምራለን። እነዚህም ከላይ በክፍል (ሀ) ውስጥ የተመደቡት ሲሆኑ፣ የምንመረምረው ደግሞ የአረባብ ለርዕሳቸውን ነው። ለርዕሳቸውን የምናየውም ከሰዎችም ተግባራት አኩሪ ነው። ሰዎችም ተግባራት የሚባሉት በሁለት ይከፈላሉ። አከፋፈሉ በንግሮችና በድርጊቶች ባህሪ ላይ የተመሰረተ ነው። ነገሮች በመደብ ሊከፈሉ፣ በአህዝ ሊቆጠሩ፣ በየታኑ በሙያ ሊለዩ ይችላሉ። ለምሳሌ፣

ርባታ

አንድ ሰው ለአንድ ሌላ ሰው ስለ አንበሳ የሚያወራበትን እውድ ብናሰብ፣ ተናጋሪው እኔ እያሰ ሰሰሚያወራ አንደኛ (መደብ) ሰው ይባላል። ተናጋሪ ሰው እንደግለት ነው። ወራውን የሚሰግው ሁለተኛ (መደብ) ሰው ሊባል፣ የወራው ርዕስ የሆነው አንበሳ ደግሞ ሶስተኛ (መደብ) ይባላል። የንግግር ርዕስ የሆነው አንበሳ በቁጥር አንድ ወይም ከአንድ በላይ፣ በየታውም አንበታይ ወይም ተባባሪ ሊሆን ይችላል። አንዲሁም በተግባር ነካሽ ወይም ተነካሽ ሊሆን ይችላል። እነዚህ ስሞች ብስን በስም ከፍል ውስጥ የምንመድባቸው ቃላት አይነተኛ ባህሪያት ናቸው። ስለዚህም ስማዊ ባህሪያት ልንላቸው እንችላለን። ይሁን እንጅ፣ የአነሱ ገላጭ ወይም ጠቁሞላ በሆኑ ቃላት ላይም ሊከሰቱ ይችላሉ።

በሌላ በኩል ደግሞ ድርጊቶችን የሚያመለክቱ ብለን በግሰ ክፍል ውስጥ የምንመድባቸው ቃላት አሉ። እነዚህም አንድ ድርጊት የተፈፀመበትን ወይም የሚፈፀምበትን ጊዜ፣ የድርጊቱን ፈጣሪ አካል መደብ፣ ቁጥርና የታ፣ የድርጊቱን አይነት ሊያመለክቱ ይችላሉ። ስምሳሌ አንበሳ የመገደልን ድርጊት ብናሰብ፣ የገዳዩ ሰው መደብ፣ ቁጥር፣ የታ አንዲሁም ግድያው የተፈፀመበት ጊዜ ይጠቀሳል። ጊዜው፣ ያለፈ ወይም ገና ያላለፈ ሊሆን ይችላል። በባህሪውም ተፈፅሞ ያለቀ ወይም በመፈፀም ላይ የሚገኝ ሊሆን ይችላል። እነዚህ ባህሪያት በምዕላድ መልክ በግሰ ላይ ስለሚከሰቱ፣ ግላዊ ባህሪያት ተብለው ከስማዊ ባህሪያት ይለያሉ።

አንገዲህ የይዘት ቃላት ቅርፃቸውን በከፊል ይለዋውጧሉ ስንል፣ ከዚህ በላይ ለአብነት ያህል የጠቀሰናቸውን ግላዊና ስማዊ ባህሪያትን ስማላየት የሚያደርጉትን የቅርፅ ለውጥ አያሰብን ነው። ዝርዝር ሁኔታውን ከዚህ ቀጥለን በስሞች በመጀመር እናሳያለን።

ስም

በስም ክፍል ውስጥ የሚመደቡ የአማርኛ ቃላት ቁጥርን፣ የታን፣ ሞያንና ዕምርንትን ለማሳየት ልዩ ልዩ ቅጣቶችን በማሰከተል ቅርፃቸውን በከፊል ይለዋውጧሉ። ዝርዝርን በቁጥር በመጀመር ከዚህ ቀጥለን እንመለከታለን።

ቁጥር

ቁጥር በአንድ ስም የሚጠቀሰን ነገር ምን ያህልነት ወይም ስንትነት የሚገልፅ ሰዋሰዋዊ ባህሪ ነው። አንድ ስም የሚገልፀው ነገር አሁዛዊ መጠን አንድ፣ ሁለት፣ ጥቂት፣ ብዙ ወይም ከመጠን፣ ግለትም ከቁጥር በላይ ሊሆን ይችላል። ቁጥር አንድ ብቻ የሆነን ነገር የሚጠቁም ስም የነጠላ ቁጥር ስም ይባላል። መጠኑ ብዙ የሆነን ነገር የሚጠቁም ስም፣ የብዙ ቁጥር ስም ይባላል። በዚህ አይነት ቁጥርን ስጥቅሉ ነጠላና ብዙ ብለን በሁለት ብቻ እንከፍለዋለን።

ርዕስ

ሰዎችንም እንደዚህ እንደሚያመለክቱት የቁጥር እይነት ነጠላ ወይም ብዙ ብለን እንለያያቸዋለን።

ነጠላ ሰዎች ነጠላነትን የሚያመለክቱበት ምንም የተለየ ምልክት የላቸውም። ልጅ፣ በግ፣ ሰው፣ ወዘተ፣ የነጠላ ሰዎች ምሳሌ ናቸው። ይህን እንደ፣ ነጠላነታቸውን የሚያመለክት ምሳሌ የላቸውም። ለግንድ ሰዎች ግን ንጥልነትን ወይም ልዩነትን የሚያመለክቱበት ምሳሌ ላላቸው። ምሳሌም ለይይት/ ነው። ለዚህ የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት።

<u>ነጠላ</u>	<u>ንጥል</u>	1
ባል	ባል-እየ-	
ሚስት	ሚስት-እየ-	
ወንድም	ወንድም-እየ-	
እህት	እህት-እየ-	
እናት	እናት-እየ-	
አባት	አባት-እየ-	

በነጠላ ስር የሚታዩት ተራ ነጠላ ነገርን ብቻ የሚያመለክቱ ሲሆኑ፣ በንጥል ስር ያሉት ግን ተራ ነጠላነትን ሳይሆን፣ የተለየ ነጠላነትን ወይም ንጥልነትን የሚያመለክቱ ናቸው። አንድ ነገርን ብቻ ሳይሆን፣ አንድ የተለየና የታወቀ ነገርን ይጠቁማሉ። እንደዚህ ያሉ ሰዎች አንድ ክለሎች ተለይተና ተነጥሎ የሚታወቅ ነገርን ስለሚጠቁሙ ንጥል ሰዎች ይባላሉ።

ንጥልነት የግንኛውም ስም ባህሪ አይደለም። ሰብ-ነክ የሆኑና በተለይ ደግሞ ቤተክመድን የሚያመለክቱ ሰዎች ልዩ ባህሪ ነው። ከዚህ ውጭ የሆኑ ሰዎች ይህ ባህሪ የላቸውም። ስለዚህም ወንድም-እየ፣ እህት-እየ (እትየ) ግለት እንደሚቻል ሁሉ፣ በግ-እየ፣ ፍጹል-እየ ግለት አይቻልም።

ሌላው የንጥል ሰዎች ባህሪ ከሞስተግምር ምሳሌዎች ጋር መቆራረጥቸው ነው። ያለመስተግምር ብቻቸውን ሊቆሙ አይችሉም። ለዚህ ምክንያት በባህሪያቸው ክለሎች ነገሮች ተለይተው፣ ግለትም ተነጥለው፣ የሚታወቁ ነገሮችን ስለሚያመለክቱ ነው። ስለዚህም ለንጥልነቱ ለይይት-ነገ ለሰዎች (ለሰውቅነቱ) ደግሞ መስተግምርን ያስከትላል። ይህ ሲሆን፣ ከላይ የተዘረዘሩት ንጥል ሰዎች የመስተግምርን ምሳሌ ኩወ/ን ወይም ኩዋ/ን ያስከትላሉ። ዝርዝሩን ወደፊት ስለ ፅምርነት ስንወያይ እናየዋለን። ለዚህ ከላይ የጠቀስናቸውን ሰዎች ብቻ እንመልከታለን።

<u>ነጠላ</u>	<u>ንጥል</u>	<u>ፅምር</u>	2
ባል	ባል-እየ-	ባል-እየ-ው	ባልየው
ሚስት	ሚስት-እየ-	ሚስት-እየ-ዋ	ሚስትየዋ
እህት	እህት-እየ-	እህት-እየ-ዋ	እህትየዋ

ነጠላ ወይም ንጥላ ነገርን ሳይሆን፤ በርካታ ነገሮችን የሚያመለክቱ ሰዎች የብዙ ቁጥር ሰዎች ይባላሉ። መለያቸው ቀደም ሲል ስንጠቅሰው የነበረው /-አች/ የሚለው ምሳሌ ነው። ይህን ከሚከተለው መዘርዘር መመልከት ይቻላል።

ነጠላ	ብዙ	
በግ	በግ-አች	በጎች
ዛፍ	ዛፍ-አች	ዛሮች
ላም	ላም-አች	ላሞች
ወፍ	ወፍ-አች	ወሮች
ቢት	ቢት-አች	ቢቶች

3

ከግዕዝ የተወረሱ ሰዎች አንዳንድ ጊዜ በግዕዝ፤ አንዳንድ ጊዜ ደግሞ በአግርኛው ስርዓት መሰረት የብዙ ቁጥርን ያሳያሉ። የሚከተሉት የእነዚህ አይነት ሰዎች ምሳሌ ናቸው።

ሰዎ	ግዕዝ	አግርኛ	4
ካህን	ካህን-አት	ካህን-አች	
ሊት	ሊት-አውንት	ሊት-አች	
መኩንን	መኩንን-ት	መኩንን-አች	
መፅሀፍ	መፅሀፍ-ት	መፅሀፍት-አች/	

አንዳንድ ጊዜ የብዙ ቁጥር የሆኑ የግዕዝ ሰዎች ወደ አግርኛ ሲገቡ፤ እንደ ነጠላ ቁጥር የአግርኛ ሰዎች ይቆጠሩና /-አች/ የሚለውን ምሳሌ ያስከትላሉ። በዚህም ምክንያት እንደ ክፍረት ያሉ ሰዎች ምሳሌን ሲያስከትሉ፤ ክፍረት-አች ይሆናሉ። እንዲሁ ስም የሁለቱንም ተገንቶዎች የቁጥር ስርዓት በአንድ ጊዜ ይጠቀማሉ። ይህም ብዙ ጊዜ የግዕዝ ሊቃውንትን ያስቀጣል። ለዚህ ምክንያት ሰዎቹ የብዙ ብዙ እንዲሆኑ መደረጋቸው ነው። አግርኛ ተናጋሪ እንደ ካህናት ያሉ ሰዎች የብዙ ቁጥር መሆናቸውን በሰግያውት የአግርኛውን የብዙ ቁጥር ምሳሌ ይጨምርባቸዋል።

እስካሁን ያየነው አንዱን አይነት የብዛት መግለጫ ስርዓት ነው። ሌላው አይነት አንድን የነጠላ ቁጥር ስም በመደገም ብዛትን የሚያሳይ ነው። የሚከተሉት የዚህ ምሳሌዎች ናቸው።

ነጠላ	ብዙ	
ትጠል	ትጠል -አ - ትጠል	ትጠላትጠል
ጥሪ	ጥሪ - አ - ጥሪ	ጥሪጥሪ
ቁስ	ቁስ - አ - ቁስ	ቁሳቁስ
ቅል	ቅል - አ - ቅል	ቅላቅል

5

1 በዚህ ላይ ባዩ (1988፣1994)ን ይመልከቱ

ሰርዓቱ ነጠላውን ሰም የሚደገም ብቻ ሳይሆን፣ ነጠላውንና የአሉ ድጋሚ የሆነውን ቃል በግያያዝ እንድ ጥምር ሰም የሚፈጥር ነው። ሁለቱን ነጠላ ሰሞች የሚያጣምረው ምዕላድ/አ/ ነው። በዚህ ምክንያት ሰርዓቱን ገመራ ልንሰው እንችላለን። እንደ /አችች/ ያለ ምዕላድን በነጠላው ሰም ላይ የሚተጥል አይደለም፤ ነጠላውን ሰም ራሱን የሚደገምና ከድጋሚው አህድ ጋር የሚያጣምር ሰርዓት ነው።

ርግጥ፣ በዚህ አይነት የሚረቡ ሰሞች የሚያመለክቱት ያንድን ነገር ብዛት ብቻ ሳይሆን፣ ተመሳሳይ የሆኑ ነገሮችን ሰብስብ ነው። ለምሳሌ፣ ቅጠላቅጠል የሚለውን ጥምር ብንወሰድ፣ የሚያመለክተው አንድ አይነት የሆኑ ብዙ ቅጠሎችን ሳይሆን፣ የተለያዩ ቅጠሎች የሚገኙበትን ከምችት ነው። እንደ ሰላጣ፣ ጎመን፣ ቆሰጣ፣ ወዘተ፣ ያሉት በጥቅል ቅጠላቅጠል ይባላሉ። ከምችቱ የአንድ አይነት ቅጠል ብቻ ከሆነ፣ በሰሙ ላይ ምንም አይነት የብዛት ምልክት ሳይኖር፣ በነጠላ ቅርፁ ብቻ ሰላጣ፣ ጎመን፣ ወዘተ፣ እየተባለ ይጠራል። ሙጠጎ በጥቅል ሳይሆን በአህጉ የሚታወቅ ከሆነ ቅጠሎች ሊባል ይችላል።

አሰካሁን የተመለከትነው ሰሞች ብዛትን ወይም ሰብስብነትን ለማመልከት የሚከተሉትን ሰርዓትና በቅርጻቸው ላይ የሚያሳዩትን ለውጥ ነው። ከዚህ ላይ ግን አንድ መነሳት ያለበት ጉዳይ አለ። ይኸውም አሰካሁን ያየው ሰርዓት በርግጥ ብዛትን የሚያሳይ መሆኑን የሚመለከት ነው። ርግጥ ተደምት ሊቃውንት ሰርዓቱ የብዛት መሆኑን ይናገራሉ። ጉዳዩ ግን አጠራጣሪ ነው። እሰቲ የሚከተሉትን እንመልከት።

- (ሀ) ካላ ብዙ በግ-አች አሉት 6
- (ለ) ካላ ብዙ በግ አለው

በምሳሌ(ሀ) ውስጥ፣ በግ የሚለው ሰም /አችች/ የሚለውን ምዕላድ አሰክትሎአል። ከፍ ሲል ባየነው ሰርዓት መሰረት፣ ሰሙ የብዙ ቁጥር መሆን አለበት። ብዛትን ያመለክታል ግለት ነው። በምሳሌ (ለ) ውስጥ ይኸው ሰም /አችች/ የሚለውን ምዕላድ አላሰክተለም። ባለግሰክተሉ ግን የሚያመለክተው አንድ ነጠላ በግን ብቻ አይደለም፤ ከአንድ በላይ የሆኑ በጎችን ነው። ብዙ በጎችን የማመልከቱ ምክንያት ብዙ የሚለውን ቃል ግስቶደሙ ነው። ይባል ይሆናል። ይህ አንዳይሆን ግን፣ ይኸው ብዙ የሚለው ቃል በምሳሌ (ሀ) ውስጥም ከዚህ ሰም፣ ግለትም ከበግ በፊት ገብቶ ይገኛል። ብዙ በሚለው ቃል መኖር ወይም አለመኖር ምክንያት ሁለቱ ምሳሌዎች አይለያዩም። የሚለያዩት በ/አችች/ መኖሪያ አለመኖር ብቻ ነው። ይኸውም በመጀመሪያው ምሳሌ ውስጥ /አችች/ ሲገኝ፣ በሁለተኛው ምሳሌ ውስጥ አለመገኘቱ ነው። ይህን ልዩነት እንደ መነሻ እናድርግና እሰቲ በሁለቱ ምሳሌዎች መካከል የትርጉም ልዩነት እንዳለ እንመርምር።

በሁለቱም ምሳሌዎች ውስጥ የተጠቀሱት በጎች መጠን አንድ ነው? ወይስ የተለያዩ? ለምሳሌ፣ በምሳሌ (ሀ) ውስጥ ብዙ በጎች የሚለው አስር በጎችን ያመለክታል ብንል፣ በምሳሌ (ለ) ውስጥ ብዙ በጎ የሚለው የሚያመለክተው አስር በጎችን ነው ወይ? በእኔ እመለካከት ብዙ በጎችና ብዙ በጎ የሚያመለክቱት የበጎ መጠን የተለያዩ ነው። ብዙ በጎች የሚለው የሚገልፀው መጠን፣ ብዙ በጎ የሚለው ከሚገልፀው መጠን ያነሰ ነው። ርገጥ፣ በሁለቱም ምሳሌዎች የሚገልፀው ነጠላነት ሳይሆን ብዙነት ነው። የብዙነቱ ደረጃ ግን የተለያየ ነው። ሁኔታው ልዎችን የነጠላና የብዙ ቁጥር ብሎ በሁለት ክፍል ብቻ መመደቡ ትክክል እንዳልሆነ ያመለክታል።

ብዙ በጎች የሚለው ብዙ በጎ ከሚለው ያነሰ መጠንን የሚያሳይ ከሆነ፣ ያ እነሱተኛ መጠን ምን ሊባል ነው? ነጠላ እንዳይባል፣ ከአንድ በላይ የሆነ ነገርን ያመለክታል። ብዙ እንዳይባል፣ እሱ ከሚያሳየው መጠን የበላ አለ። በአጭሩ ከአንድ በላይና ከብዙ በታች የሆነ መጠን አለ። እኔ እንደሚመሰሰኝ ይህ መጠን ጥቂት ነው። /-አች/ የሚለው ምዕላድም የሚያመለክተው ይህንኑ መጠን ነው። /-አች/ የጥቂትነት ምዕላድ ከሆነ፣ ብዙነት እንዴት ይገለጻል ብሎ መጠየቅ ይቻላል። ብዙነትን የሚያመልክት ምዕላድ በቁጥንቁቁው ውስጥ የለም። በዚህም ምክንያት ከጥቂት ያለፈ መጠን የሚገልፀው እንደ /-አች/ ባለ ምዕላድ ሳይሆን፣ በሀረግ ነው። ብዙ በጎ፣ መፃት በጎ፣ ከመጠን ያለፈ በጎ፣ ወዘተ። እየተባለ በተለያዩ የመጠን ቃላትና ሀረጎች ይገለጻል። እንደነዚህ ባሉ ሀረጎች ውስጥ /-አች/ የሚለው ምዕላድ አይገባም። ምክንያቱም እሱ የሚያመለክተው ብዙነትን ሳይሆን ጥቂትነትን ነውና²።

ይህ እመለካከት ትክክል ከሆነ፣ በአግርኛ ቁጥር በሁለት ሳይሆን፣ በሶስት ይከፈላል ግለት ነው። እነዚህም ነጠላ፣ ጥቂትና ብዙ ናቸው። ለነጠላነት ምንም ምዕላድ የለም። ለጥቂትነት ግን አለ። እሱም /-አች/ ነው። ብዙነት የሚገልፀው በምዕላድ ሳይሆን በሀረግ ነው። ጉዳዩን በይበልጥ ለመረዳት የሚከተሉትን ምሳሌዎች ደግሞ እንመልከት።

- (ሀ) ይህ ሁሉ በጎ የግን ነው? 7
- (ለ) እነዚህ ሁሉ በጎች የግን ናቸው

በመጀመሪያው ምሳሌ ውስጥ፣ በጎ የሚለው ስም በቅርፁ ነጠላ ነው። የሚያመለክተው የበጎ መጠን ግን ከፍተኛ ነው። በሁለተኛው ምሳሌ ውስጥ በጎች የሚለው ስም በቅርፁ ብዙ ነው። ምክንያቱም የብዙ ቁጥር ምልክት ነው የሚባለውን /-አች/ ሰላሰከተሰ ነው። ይሁን እንጅ፣ የሚያመለክተው የበጎ

² በከተማው አግርኛ፣ መፃት በጎች እሱት፣ ግለት የተሰመደ መሆኑ ለበዙዎቻችን ግልፅ ነው። በገጠሩ ግን መፃት በጎ እንጅ፣ መፃት በጎች አንደግደባል ራሴ ምስክር ነኝ። /-አች/ን ከየበሙ ጋር የመጠቀሙ ልምድ የውጭ ቁጥንቁቁ ተጋዕዝ እንደሆነ ግልፅ ነው። ጉዳዩን ይበልጥ ለመረዳት ከአግርኛ ሌላ ምንም ቁጥንቁቁ የማይኖሩ የገጠር አዛውንቶችን ንግግር ወስዶ የ/-አች/ን አገባብ መመርመር ያስፈልጋል።

መጠን በመጀመሪያው ምሳሌ ውስጥ የሚገኘው በጊ የሚለው ስም ከሚያሳየው መጠን ያነሰ ነው። የመጀመሪያው ምሳሌ የሚያመለክተው እጅግ ብዙ የሆነን ቁጥር ነው። ሁለተኛው ምሳሌ የሚያመለክተው ገን ቁጥራቸው ብዙ ያልሆነ በጎችን ነው። የብዛታቸውን ልክ ይህን ያካላ ብሉ በእህዝ መናገር ይቻላል። በመጀመሪያው ምሳሌ የተጠቀሰውን የበጎ መጠን ገን በእህዝ ስግብተው ያስቸግራል። የሚያስቸግረውም መጠን እጅግ ከፍተኛ ስለሆነ ነው። ይህን መጠን ግመልክት የሚቻለው በሰሙ ላይ /-አችቸን/ በመጨመር ሳይሆን፤ እንደ ሁሉ ባለ ጥቅል እመልካች የመጠን ቃል ብቻ ነው። የሚከተሉትን ደግሞ እንመልከት።

- (ሀ) ካላ ሁለት በጎች አሉት 8
- (ለ) ?ካላ ሁለት በጎ አለው

በእኔ ገምት የመጀመሪያው ምሳሌ ተቀባይነት እያጠራጥርኩ የሁለተኛው ገን ያጠራጥራል። የእነርሱ ቤት ስዎች የሚተበሉት እይነት አባባል አይደለም። ይህ ልዩነት ከምን የመጣ ነው? ሁለት የሚለው ቃል የሚያመለክተው መጠን ጥቂት ነው። እገባቤ ገን ብዛትን ሊያመለክት ከሚችል ስም ጋር ነው። የሰሙ ቅርፅ ብዛትን ሊያመለክት የሚችል ሲሆን፤ እህዙ ገን ጥቂትነትን የሚያመለክት ቃል ነው። ስለዚህም የአረፍተ ነገሩ ተቀባይነት አጠራጣሪ ሲሆን ችሉአል። አረፍተ ነገሩ ተቀባይነትን ሊያገኝ የሚችለው፤ ሁለት በሚለው ፋንታ ከፍተኛ መጠንን በሚያመለክት እህዝ ስንጠቀም ነው። ይህን ስናደርግ አረፍተ ነገሩ የሚከተለውን እይነት ይሆናል።

ካላ ሽ በጎ አለው 9

ይህ ተቀባይነት ያለው አረፍተ ነገር ነው። ባንገሩ ገን፤

?ካላ ሽ በጎች አሉት 10

ብንል፤ ተቀባይነቱ አጠራጣሪ ይሆናል። ቢያንስ በጠሩ አካባቢ። ለዚህም ምክንያቱ ሽ የሚለው ከፍተኛ መጠንን የሚያመለክት እህዝ ጥቂትነትን የሚያመለክተውን /-አችቸን/ ካስከተለ ስም ጋር መግባቱ ነው። አረፍተ ነገሩ በእንደ በኩል ብዙነትን፤ በሌላ በኩል ጥቂትነትን የሚያመለክቱ ቃላትን ስለያዘ፤ ተቀባይነቱ ጥርጣራ ውስጥ ሊገባ ችሉአል። ርግጥ፤ እንደ እንግሊዝኛ ካሉ የውጭ ቁጥንቁጥዎች ትምህርት የተነሳ በግንኛውም ስም ላይ /-አችቸን/ እየቀጠሉ መናገር በተለይ በከተማው እካባቢ ከምን ጊዜውም የበለጠ እየተሰመደ መጥቶአል። ስለዚህም የከተማው አግርኛ ለስርዓቱ ጥሩ መረጃ ሊሆን አይችልም። ስርዓቱን በወገ ለመረዳት፤ ከፍ ሌላ እንደተጠቀመው፤ ከአግርኛ ሌላ የግይናገሩ የገጠር እዘውንተችን ንግግር ግዳመጥ ያስረዳል። የከተማው አግርኛ፤ ስርዓተ-ቃሉ ብቻ ሳይሆን፤ ትላይውም ቢሆን የውጭ ቁጥንቁጥ እየመሰሰ መጥቶአል።

ቁጥር ነጠላ፣ ጥቂትና ብዙ ወይም ጥቅል ተብሎ በዕለት የመክፈሉ ነገር የአማርኛ ብቻ ሳይሆን፣ የሌሎች የሌም ቁዋንቁዋችም ባህሪ ነው። ለምሳሌ ስልጢ በሚባለው የቤተ-ጉራጌ ቁዋንቁዋ የሚከተሉትን እናገኛለን።

ጫፍ	ቅጠል፣	11
ቻፍ-ቻ	ጥቂት ቅጠሎች ³	

የመጀመሪያው ምሳሌ ነጠላነትን ሲያመለክት፣ ሁለተኛው ጥቂትነትን ያመለክታል። ብዙነት ወይም ጥቅልነት የሚገለፀው በምዕላድ ሳይሆን፣ እንደ አማርኛው በሀረግ ነው። ሁኔታው ምናልባትም በሌሎች የሌም ቁዋንቁዋዎች የሚታይ ሳይሆን አይቀርም።

እንግዲህ እስካሁን አንዳየነው፣ የአማርኛ ለሞች የነጠላ፣ የጥቂትና የብዙ ወይም የጥቅል ተብለው በዕለት ይከፈላሉ ለማለት ይቻላል። ይህ ሲባል ግን ግንኛውም ለም በነዚህ ዕለት ክፍሎች ውስጥ ይካተታል ማለት አይደለም። ርግጥ፣ ግንኛውም ለም በነጠላነቱ በነጠላ ክፍል ውስጥ ሊመደብ ይችላል። ከዚህ ውስጥ በጥቂትነት ሊመደቡ የሚችሉት እንደ ሁለት ተብለው ሊቆጠሩ የሚችሉ ነገሮችን የሚያመለክቱ ለሞች ብቻ ናቸው። አንድ፣ ሁለት፣ ተብለው ሊቆጠሩ የማይችሉ ነገሮችን የሚያመለክቱ ለሞች ዝቅተኛ መጠንን ለማሳየት እንደ ጥቂት፣ ትንሽ፣ ወዘተ፣ ካሉ መጣኝ ምዕላዶች ጋር ይዋቀራሉ። ከፍተኛ መጠንን ለማሳየት ደግሞ እንደ ብዙ፣ መዓት፣ ጅንድ፣ (ከፍተኛ መጠን) ወዘተ፣ ካሉ ሌሎች መጣኝ ምዕላዶች ጋር ይቀናጃሉ። የሚከተሉትን እንመልከት።

ነጠላ	ጥቂት	ብዙ	12
ሰኩዋር	ጥቂት ሰኩዋር	መዓት ሰኩዋር	
ወተት	ትንሽ ወተት	ብዙ ወተት	
ላም	ላም-አች	መዓት ላም	

ከቅርፅ እንገር፣ ባጠቃላይ ለሞችን የሚቆጠሩና የማይቆጠሩ ብሎ በሁለት ብቻ መክፈል ይቻላል። የሚቆጠሩትን አንደገና የጥቂትና የብዙ ብሎ አሁንም በሁለት መመደብ ይቻላል። የጥቂት ለሞች ብቻ /-አች/ን ያስከትላሉ። ሌሎቹ በሙሉ ከተለያዩ መጣኝ ምዕላዶች ጋር በመቀናጀት የተለያዩ መጠንን ሊያመለክቱ ይችላሉ ብሎ ማጠቃለል ይቻላል።

ይህ ግን ለምችን በተመለከተ ነው። የመሰተገምሮች የቁጥር ለርዓት ከዚህ የተለየ ነው። ለዚህ የሚከተሉትን እንመልከት።

³ ስለዚህ ጉዳይ ፀሳብ የላገሉኝ ባልደረባዩ ዶ/ር ሸርነበት ጉት ናቸው። በክስታኒም ተመሳሳይ ሁኔታ እንዳለ ሌላው ባልደረባዩ በድሉ ዋቅጅራ አጫውተኛል።

			13
ነጠላ	ብዙ		
ይህ	እነ-ይህ	>	እነዚህ
ያ	እነ-ያ	>	እነዚያ
እንተ	እነ-እንተ	>	እናንተ
እሱ	እነ-እሱ	>	እነሱ
ግን	እነ-ግን	>	እነግን

በግልፅ እንደሚታየው፣ የብዙ ቁጥር ምዕላዱ /አንገሹ-/ የሚለው ቅጣይ ነው። እገባቡም በየቃሉ መነሻ ላይ ነው። ተገባሩ ግን በርግጥ ብዙነትን ግመልክት አይደለም፤ አሁንም ጥቂትነትን ነው። ለዚህም ምክንያቱ እንደ እነዚህ ያሉ መስተጻምሮች የሚዋቀሩት /-እችች/ የሚለውን ምዕላድ ከሚያስከትሉ ሰዎች ጋር መሆኑ ነው። ይህ ምዕላድ ደግሞ ቀደም ሲል አንደገለፅነው፤ የጥቂትነት ምልክት ነው። ስለሆነም ይህን ምዕላድ የያዘ ሰም ሲዋቀር የሚችለው ጥቂትነትን ከሚገልፁ መስተጻምሮች ጋር ብቻ ነው። ስሙና መስተጻምሩ በቁጥር በምሙ መሆን አለባቸውና። ከዚህ አንገር የሚከትሉትን እንመልከት።

- (ሀ) እነዚህ ሰጎች
  - (ለ) እነዚህ ሁሉ ሰጎች
  - (መ) ይህ ሁሉ በግ
  - (ሰ) *እነዚህ ሁሉ በግ
- 14

በ14(ሀ) እና በ14(ለ) ውስጥ ሰጎች የሚለው ሰም የጥቂትነት ምልክት የሆነውን /-እችች/ን ለለያዘ እነዚህ ከሚለው መስተጻምር ጋር ተዋቅሮአል። በ14(መ) ውስጥ ደግሞ በግ የሚለው የነጠላ ቁጥር ሰም የሚያመለክተው አንድን ነጠላ በግ አይደለም፤ ብዙ በግን ነው። ከዚህ ሰም ጋር የተዋቀረው መስተጻምርም እንደዚሁ ነጠላ ነው። ይሁን እንጅ የሚያመለክተው ብዙ በግን ነው። 14(ሰ) ተቀባይነት ያለው አባባል አይደለም። ለዚህ ምክንያቱ በግ የሚለው ሰም ብዙ ቁጥርን የሚያመለክት ሲሆን፣ እነዚያ የሚለው መስተጻምር ጥቂት ቁጥርን የሚያመለክት በመሆኑ ነው። በሁለቱ መካከል የቁጥር ስምሙነት የለም። ሁኔታው በርግጥም /-እችች/ በሰዎች፣ /አንገሹ-/ በመስተጻምሮች የጥቂትነት ምዕላዶች እንደሆኑ ያሳያል።

ለዚህ አመለካከት ተጨማሪ ድጋፍ የሚሆነን /አንገሹ-/ የሚለው ምዕላድ ትረጉም ነው። ይህ ምዕላድ እንደ ካሳ ካላ የተፀውያ ሰዎች ጋር ሲገባ 'ካሳ እና....' የሚል ትርጉም አለው። ይህም ካሳ እና ከእሱ ጋር ያሉ ጥቂት ሰዎች ግለት ነው። በዚሁ አይነት እነዚህ የሚለውን መስተጻምር ብናጠነው፣ ትርጉሙ 'ይህ እና ...' ግለት እንደሆነ እንረዳለን። ይህ እና ከእሱ ጋር ያሉ ነገሮች ግለት ነው። ከዚህ በመነሳት /አንገሹ-ን/ አጋዋጻኝ ምዕላድ ልንለው እንችላለን። የሚገባዎት ነገሮች ደግሞ ጥቂት እንጅ ብዙ ሊሆኑ አይችሉም። ብዙ ከሆኑ ግንኙነታቸው የጉድኝት

ላይሆን የሰብሰብ ይሆናል። ስለዚህም 'እነ...' መሆናቸው ይቀርና 'ይህ ሁሉ ...' ይሆናል።

ቦታ

ቦታ ለላው ሰዎችን በወገን በወገን የምንለያይበት ሰዎችንም ባህሪ ነው። ሰዎችን ብቻ ላይሆን፤ ተፈጥሮአዊም ሊሆን ይችላል። በተፈጥሮአዊነቱ ሰዎችን የወንድና የሴት ወገን ብለን፤ በሁለት እንድንከፍል ይረዳናል። በተፈጥሮአዊው የወንድ ምልክት ያላቸው፤ የወንድ ቦታ፤ በተፈጥሮአዊው የሴት ምልክት ያላቸው፤ የሴት ቦታ ወገን ተብለው ይለያሉ። ከሰዎችው አኩሪም ሰዎች ተባብረውና አንስታይ ተብለው አንደዚህ በሁለት ይከፈላሉ። ተባብረውና አንስታይነት ከተፈጥሮ ቦታ፤ ግለትም ከወንድነት ወይም ከሴትነት ጋር ሊያያዝ ወይም ላይያያዝ ይችላል።

የተባብረው ቦታ ሰዎች ቦታቸውን የሚያውልክት ምዕላድ የላቸውም። የአንስታይ ቦታ ሰዎች ገን ምዕላድ አላቸው። ምልክቱ አንድም በሰዎች በራሳቸው ላይ፤ አለም በሚገኙበት አረፍተ ነገር ገሰ ላይ ይታያል። በገሰ ላይ አንዲት እንደሚከሰት ወደ ሁዋላ አናየዋለን። በሰዎች ላይ ስለሚታይበት ሁኔታ የሚከተሉትን ምሳሌዎች አንመልክት።

<u>ተባብረው</u>	<u>አንስታይ</u>	1
አይጥ	አይጥ-ኢት-ኦ	
ጥጃ	ጥጃ-ኢት-ኦ	
በግ	በግ-ኢት-ኦ	
ልጅ	ልጅ-ኢት-ኦ	
ቤት	ቤት-ኢት-ኦ	

በግልፅ እንደሚታየው አንስታይ ሰዎች /-ኢት/ የሚል ምዕላድ አስከትለዋል። ይህ የአንስታይነት ምልክት ነው። ከእሱ ቀጥሎ የሚገኘው /-ኦ/ የዕምርነት ምልክት ነው። ዕምርነትና ቦታ ቁርኝት አላቸው። የቦታ ምዕላድ በሚገኘበት ሁሉ የዕምርነት ምዕላድም አብሮ ይገኛል። ይገኝ እንጅ፤ ከዚህ ላይ አትኩርታችን ቦታ ላይ ስለሆነ፤ እሱን ስጊዜው አናየውም።

በመጠናቸው ትንሽ የሆኑ ነገሮችም በአግርኝ እንደ አንስት ስለሚቀጠሩ፤ እነሱን የሚገልፁ ሰዎች የአንስታይ ቦታ ምዕላድን ያስከትላሉ። አንስታይነት ትንሽነትን ያውልክታል ግለት ነው። ተባብረውና አንስታይነትም በአንገሩ ትልቅነትን ሊያውልክት ይችላል። ስለዚህም በተፈጥሮ ቦታው ወንድ የሆነ እንስሳ በመጠኑ ትንሽ ከሆነ፤ በአንስታይ ቦታ ሊጠራ ይችላል። እንዲሁም በተፈጥሮ ቦታው አንስት (ሴት) የሆነ እንስሳ በመጠኑ ትልቅ ወይም በባህሪው ወንድማድ ከሆነ፤ በተባብረው ቦታ ሊጠራ ይችላል። ስለዚህም ወንዱን አገኛ ብለን በአንስታይ፤ ሴትን ደግሞ አገኛ ብለን በተባብረው ቦታ የምንጠራበት ጊዜ አለ። ጉዳዩ ቦታ

ርዕስ

ከወንጀያትና ከሌሎች ጋር ብቻ ሳይሆን፤ ከመጠንና ከባህሪ ጋርም ግንኙነት ሊኖረው እንደሚችል የሚጠቁም ነው። ቁጥጥቶቹም ይህን በምዕላድ ወይም በመዋቅር ያሳያል። ከዚህም ሰዋሰዋዊ ባህሪያትን ብቻ ግላዎች ሳይሆን፤ ግህበሬዊ ግንኙነቶችንም ግንግባረቱን ልብ ልገል ይገባል። ሰነድ ላይ ቁጥጥቶች ተናጋሪውን ይመሰላል ይባል የለ?

እንደ ሰዎች ሁሉ ቅፅሎችም እንስታይ ያታን የሚያመለክቱበት ስርዓት አላቸው። ይህም የሚታየው በተለይ እንደ ተፀውቶ ስም ሆነው ለመጥሪያነት በሚውሉበት ጊዜ ነው።

		<u>መጥሪያ</u>	2
<u>ቅፅል</u>	<u>ተባባሪ</u>		<u>አንስታይ</u>
ሞኝ	ሞኝ-አ		ሞኝ-አት
ብልጥ	ብልጥ-አ		ብልጥ-አት
ቀል	ቀል-አ		ቀል-አት

መዘርዘሩ /-አ/ ተባባሪነትን፤ /-አት/ አንስታይነትን እንደሚያመለክቱ በግልፅ ያሳያል። ከፍ ሲል እንደ ተመሰክረው፤ ሰዎች ለአንስታይነት እንጅ ለተባባሪነት የተለየ ምልክት የላቸውም። መጥሪያ ቅፅሎች ግን ለሁለቱም ያታዎች የተለያዩ ምዕላድ አላቸው። አንስታይነትን ልክ እንደ ሰዎች /-አት/ በሚሰው ምዕላድ ሊያመለክቱ፤ ተባባሪነትን ከሰዎች በተለየ ሁኔታ /-አ/ የሚል ምዕላድ በማስከተል ያመለክታሉ።

በመጥሪያነት ሳይሆን፤ በገላጭነት በሚገቡበት ጊዜ፤ ቅፅሎች ከዚህ በላይ ከተመለከትነው የተለየ የያታ መገሰጫ ስርዓት አላቸው። እሱን ወደ ሁዋላ እንመለከተዋለን። ከዚህ ላይ ባለፈው ክፍል በጠቁሞ ለመስተጻምርነት የፈረጁናቸው መደበኛና አመልካች ተውላጠ ሰዎች ያታን እንደት እንደሚያሳዩ እንመለከታለን።

<u>ተባባሪ</u>	<u>አንስታይ</u>	
አንተ	አን-ት-አ	አንቺ
እሱ	እሱ-ኡ-አ	እሱዋ
ይህ	ይህ-ት-አ	ይህች
ያ	ያ-ት-አ	ያች

3

ከመዘርዘሩ እንደምንመለከተው፤ ቃላቱ አንስታይነትን በ/-አ/ እና በ/-አ/ ያመለክታሉ። ሁለት የተለያዩ የአንስታይ ያታ ምልክቶች እሉ ማስት ነው። አገባባቸውም /-አ/ ከሁለተኛ መደብ፤ /-አ/ ከሶስተኛ መደብ ጋር ነው። እሱዋ /አሱ-ኡ-አ/ በሚለው ውስጥ፤ ከያታ ምዕላዱ በፊት የሚገኘው /-ኡ-/ ሶስተኛ መደብ አመልካች ቅጣይ ምዕላድ ነው። አገባቡ ግን በመስተጻምርነት ነው። ቀደም ሲል እንደተገለፀው፤ መስተጻምርና ያታ ቁርኝት ስላላቸው፤ አንዱ በሚገኝበት ቃል ሁሉ፤ ሌላውም እሱን ተክትሎ ይገኛል። ቅጣዮቹ ያረፉበት

መሰረታዊ ቃል እስ ሲሆን፤ እሱም ራሰ የሚለው ስም ጉራጅ ነው። ይህ ለመሆኑ ግሰረጃው አፀፋ ተውላጠ ስም በሚባሉት ውስጥ ሙሉ ቃሉ በግልፅ መታየቱ ነው። እፀፋ የሚባሉት የሚከተሉት ናቸው።

<u>ነጠላ</u>	ብዙ
ራሰ-ኤ	ራሰ-አች-ን
ራሰ-ሀ	ራሰ-አች-ሁ
ራሰ-ሽ	
ራሰ-ኦ	ራሰ-አች-አው
ራሰ-ኦ-አ	

ከዚህ ላይ መደቡ ቃል ራሰ የሚለው ስም መሆኑ አያጠራጥርም። ከእሱ ቀጥለው የሚገኙት የመደብ፤ የጾታ ወይም የቁጥር ምዕላዶች ናቸው።

እንተ በሚለው ተውላጠ ስም መድረሻ ላይ የምትታየው /ት/ ሁለተኛ መደብ አመልካች ምዕላድ ነች። ከእሱ ቀጥሎ የገባችው /-ኢ/ የእንስታይ ጾታ ምዕላድ ነች። በሱን-ድምፁ ክፍል እንዳየነው፤ በ/-ኢ/ ምክንያት /ት/ ወደ [ች] ትለውጣለች። ይህች በሚለው ጠቁኞሚ ቃል ውስጥ የሚታየው ሁኔታም እንደዚሁ ነው። ታህታይ ቅርፁ /ይሁ-ት-ኢ/ ነው። /ት/ የሶስተኛ መደብ ምዕላድ ስትሆን፤ /-ኢ/ እንስታይ ጾታ አመልካች ነች። ሁለቱ ሲከታተሉ /ት/ ወደ [ች] ትለውጣለች። ራሰሽ በሚለው እፀፋ ተውላጠ ስም ውስጥ፤ የሁለተኛ መደብ የእፀፋ ምዕላድ የሆነው /-ሀ/ እና የዚህ መደብ የእንስታይ ጾታ ምዕላድ የሆነችው /-ኢ/ ስለተከታተሉ፤ /-ሀ/ ወደ [ሽ] ተለውጣለች። ባለፈው ምዕራፍ እንዳየነው፤ እነዚህ በምዕላድ ድንበር ላይ የሚታዩ የሙሉ (ድ)ላነቃዊነት ምሳሌዎች ናቸው።

እንግዲህ እስካሁን እንደ ተመለከትነው፤ እንስታይ ጾታን የሚያመለክተው ምዕላድ በስሞችና በቅፅሎች ላይ /-ኢት/፤ በሁለተኛ መደብ ተውላጠ ስሞችና ጠቁኞሚ ቃላት ላይ /-ኢ/፤ በሶስተኛ መደብ ላይ /-ኢ/ የሚል ቅርፅ አለው። እነዚህ የተለያዩ ቅርፆች ዘረ-ምዕላድ ይባላሉ። የእንድ ምዕላድ ዘርች እንደግለት ነው። ከነዚህ ህረ-ምዕላዶች እንዱን በራሱ ወይም አብርት በሚጥቀር ግስ አማካኝነት የሚያሳይ ስም፤ ቅፅል ወይም መስተጻምር የእንስታይ ጾታ ስም፤ ቅፅል፤ ወዘተ፤ ሲባል፤ ይህንን የማያደርግ ደግሞ የተባዕታይ ጾታ ስም፤ ወዘተ፤ ይባላል። ማንኛውም ስም ከነዚህ ከሁለቱ በእንዱ ወይም በሌላው ውስጥ መመደብ አለበት።

ይህን ሁኔታ ካለመገንዘብ፤ ቀደምት ሲቃውንት እንደ ፈረሰ ላሉ ስሞች የወል ጾታ የሚባል ከእንስታይና ከተባዕታይ የተለየ ክፍል መድበው ነበር። መግለጫውም ወንድ ወይም ሴቴ መሆኑን የማያመለክት ስም የሚመደብበት የጾታ አይነት የሚል ነው። በስሞች ቅርፅ ላይ ሳይሆን፤ ስሞቹ በሚያመለክቱት ነገር የተፈጥሮ ጾታ ላይ የተመሰረተ ግላዜ ነው። በዚህም መሰረት እንደ ፈረሰ በተፈጥሮአቸው ወንድ ወይም ሴቴ የሆኑ እንስሳትን ሊያመለክቱ የሚችሉ

ሰሞኞች፣ በዚህ ክፍል ውስጥ እንደሚመደቡ፡ ሲቃውንቱ ይገልጻሉ። እስካሁን በዚህ ክፍል ባየነው የፆታ ባህሪ መሰረት ግን ግንኛውም የአንስታይ ፆታን ምዕላድ ያላስከተለ ሰም፣ ምድቡ በተባዕታይ ፆታ ውስጥ ነው። በዚህ መሰረት እንደ ፈረሰ ያሉ ሰሞኞችም ምድባቸው በዚህ ፆታ ስለሚሆን፣ የወል ፆታ የሚል ክፍል መመደብ እስፈላጊ አይደለም።

የሲቃውንቱ ጥናት በአብዛኛው የተመሰረተው በሰሞኞች ቅርፅ ላይ ሳይሆን፣ በትርጉም ላይ በመሆኑና፣ ትርጉምም ስሜታዊና ተለዋዋጭ ስለሆነ፣ በቅርፃቸው በአንድ ወይም በሁለት ክፍሎች ለካተቱ ለሚችሉ ቃላት እንደ ትርጉማቸው ልዩነት፣ የተለያዩ ክፍሎች አንዲፈጠሩ አስገድደዋል። በዚህም ምክንያት ከፍ ሲል አንዳየነው፣ ከቅርፅ አኩዋያ በሁለት ሲመደቡ ለሚችሉ ሰሞኞች፣ ሶስት የፆታ ክፍሎች ለፈጥሩ ችለዋል። ጉዳዩ ግን በዚህ ብቻ አያበቃም። እነዚህ ሶስት ክፍሎች ህይወት ያላቸውን ነገሮች ለሚያመለክቱ ሰሞኞች ብቻ የተመደቡ ናቸው። ህይወት የሌላቸው ነገሮችን የሚያመለክቱ እንደ ድንጊያ፣ ዛፍ፣ ቤት፣ ወዘተ፣ ያሉ ሰሞኞች በነዚህ ክፍሎች ሲካተቱ አይችሉም። ስለዚህም ለእነዚህ አይነት ሰሞኞች የተለየ ክፍል መፍጠር አስፈላጊነት አለ። ለዚህም ግዑዝ ፆታ የሚባል አራተኛ የፆታ ክፍል ተመድቦአል።

በእኔ አመለካከት እንደ ድንጊያ ያሉ ሰሞኞች ህይወት የሌላቸው ነገሮችን ቢያመለክቱም፣ በቅርፃቸው ብቻ በተባዕታይ ፆታ ውስጥ ሲመደቡ ይችላሉ። ከቅርፃቸው አንፃር ሲመረመሩ፣ የግዑዝ ፆታ ምልክት የላቸውም፣ ለኖራቸውም አይችሉም። ምክንያቱም የወል ፆታ ምዕላድ በቁዋንቁዋው ውስጥ እንደሌለ ሁሉ፣ የግዑዝ ፆታ ምዕላድ የሚባልም የለም። በቁዋንቁዋው ውስጥ የሚገኙት የፆታ ክፍሎች ቀደም ሲል የተጠቀሱት ተባዕታይ እና አንስታይ ብቻ ናቸው። ከነዚህም በተለየ ምዕላድ የሚገለጸው አንስታይ ፆታ ብቻ ነው። የዚህን ፆታ ምዕላድ ያስከተለ ግንኛውም ሰም አንስታይ፣ ያላስከተለው ደግሞ ተባዕታይ ነው።

ከፍ ሲል አንደተጠቀሰው፣ ከነዚህ ከሁለቱ ውጭ የሚሆን ሰም የለም። ስለዚህም የወልና የግዑዝ ፆታ ብሉ ተጨግሮ ክፍል መፍጠሩ አሳስፈላጊ ብቻ ሳይሆን፣ አጫቃጫቂም ነው። ህይወት የሌላቸው ነገሮች ሲባሉ፣ ምን ማለት ነው? ወደሚል ጥያቄም ይወስዳል። ለምሳሌ፣ ግዑዝ የሚባለው ህይወት የሌለው ነው፣ ተብሎአል። በዚህ መሰረት አንድ ህይወት የነበረው ነገር፣ ህይወቱን ሲያጣ ግዑዝ ሊሆን ነው። በዚህን ጊዜ ፆታው ከምን ክፍል ሲመደብ ነው? ለምሳሌ፣ ካሰኙ የሚለው የተፅዕኖ ሰም ፆታ አንስታይ ነው። ለዚህም ምክንያቱ [ች] < /ት-አ/ የሚለውን የአንስታይ ፆታ ምዕላድ ማስከተሉ ነው። በዚህ ሰም የምትጠራዎ ሴት የተፈጥሮ ፆታ ሴቱ ነው። ይህች ሴት ህይወትዋን ብታጣ፣ ፆታዋ ግዑዝ ነው፣ ሲባል ነው? በእኔ አመለካከት ሲትየዋ ህይወትዋን ብታጣም፣ የእሰዋ መጠሪያ የሆነው ካሰኙ የሚለው ሰም፣ አሁንም ክፍሉ አንስታይ ነው። ምናልባት ሴትየዋ ህይወትዋን ካጣች፣ በድን ወይም ግዑዝ ስለምትሆን፣ የዚያ ግዑዝ አካል የፆታ ክፍል ግዑዝ ነው፣ ይባል ይሆናል። በእኔ በኩል ግን ለዚያ

ግዕዝ አካል የሚሰጠው ስም ሬሳ ነው። ሬሳ የሚለው ስምም በቅርፅ ተባዕታይ ነው። ሁኔታው ግዕዝ ስም የሚባል ክፍል የሰም የሚለውን ህሳብ የሚያጠናክር ነው። ይህን በይበልጥ የግሰን ርባታ በምናይበት ጊዜ እናስተውለን። ስጊዜው ግን የሚከተሉትን ምሳሌዎች ብቻ እንመልከትና ነገሩን እንቆጥራለን።

- (ሀ) ፈረስ ገራም ነው 4
- (ለ) አንበሳ ደፋር ነው
- (መ) ጠጣ ብልጥ ነች
- (ሰ) ድመት ፈጣን ነች

በምሳሌ (ሀ) እና (ሰ) ውስጥ የተጠቀሱት ስሞች ተባዕታይ ናቸው። ይህ ውነት መሆኑን ከግሱ ቅርፅ መገንዘብ ይቻላል። ቀደም ሲል እንደገለፀው፣ የአንስታይ ስም ምዕላድ አንድም በስሞች ላይ፣ አለያም ስሞቹ በሚገኙበት አረፍተ ነገር ግሱ ላይ መታየት አለበት። በነዚህ ሁለት አረፍተ ነገሮች ውስጥ [-ች] < /ት-አ/ የሚሰው የአንስታይ ስም ምዕላድ በስሞቹ ላይም ሆነ በግሱ ላይ አይታይም። ስለዚህም ስሞቹ ተባዕታይ ናቸው። በአንጻሩ ግን በምሳሌ (መ) እና (ሰ) ውስጥ [-ች] < /ት-አ/ የምትለዋ ምዕላድ በግሱ ላይ በግልፅ ትታያለች። ይህም ስሞቹ አንስታይ መሆናቸውን ያመለክታል። ሁኔታው አንስታይ ስም ምዕላዳዊ ወይም መዋቅራዊ ሊሆን አንደሚችል ያስገነዝባል። ምዕላዳዊ የሚሆነው እንደ ቆንጂት፣ ማሚት፣ ውቢት፣ ወዘተ፣ ባሉ ስሞች ውስጥ አንደሚታየው፣ /-አት/ በሚለው ምዕላድ አማካኝነት ሲከሰት ነው። መዋቅራዊ የሚሆነው ደግሞ በስሙ በራሱ ላይ ሳይሆን፣ ስሙ በሚገባበት አረፍተ ነገር ውስጥ፣ በግሱ ላይ [-ች] < /ት-አ/ በሚል ምዕላድ ሲገለፅ ነው። በጥቅሉ፣ ማንኛውም ስም በቃል ደረጃ እንደ /-አት/ ያሰ ምዕላድ እስከላስከተለ ድረስ፣ ተፈጥሮአዊ ስም ይህን ስም፣ ክፍሉ ተባዕታይ ነው።

ሙያ

ሙያ ስሞች በመዋቅር ውስጥ ሲገቡ የሚፈፀሙትን ተግባር የሚመለከት ስዋሰዋዊ ባህሪ ነው። አንድ ስም በአረፍተ ነገር ውስጥ የባሰቤትነት፣ በግላዊ ህረግ ውስጥ የተሳበነት፣ እንዲሁም በስማዊ ህረግ ውስጥ የዘርፍነት ተግባር አለው። ባለቤትነት በአረፍተ ነገር ውስጥ ግሱ የሚገልፀውን ተግባር ከሙረፀም ጋር ሲገናዘብ ይችላል። ተሳቢነት ደግሞ ግሱ የሚገልፀውን ድርጊት ተቀባይ ከመሆን ጋር ይዛመዳል። ዘርፍነት ግን ከድርጊት ፈገግነትም ሆነ ከተቀባይነት ጋር ሳይሆን፣ አንድ ስም የሚጠቁመውን ነገር በባለገንዘብነት (በገንዘብነት) ከሙያዝ ጋር የሚገናኝ ህሳብ ሊሆን ይችላል።

ስሞች እነዚህን ተግባራት ሲፈፀሙ በመዋቅር ውስጥ በተለያዩና በተወሰነ ቦታ በመገኘትና ወይም የተለዩ ምዕላድ ጠማላዎች ሊሆን ይችላል። መዋቅራዊ

ርባታ

ባህሪውን፡ ወደፊት በቦታው አናየዋለን፡፡ አሁን ግን እነዚህን ተግባራት ሲፈፀሙ የሚያሳዩዋቸውን የተለያዩ የቅርፅ ለውጦች ብቻ እንገልጻለን፡፡

ለሞች ከላይ ክተጠቀሱት ሙያዎች መካከል ለሁለቱ ብቻ ቅርፃቸውን በከፊል ይለውጣሉ፡፡ ሙያዎቹም ተሳቢና ዘርፍ ናቸው፡፡ ለዚህ የሚከተለውን እንመልከት፡፡

ሰም	ባለቤት	ተሳቢ	ዘርፍ	1
ቤት	ቤት	ቤት-ን	ቤት-የ	ቤቱ
በግ	በግ	በግ-ን	በግ-የ	በጌ
ልጅ	ልጅ	ልጅ-ን	ልጅ-የ	ልጅ
ላም	ላም	ላም-ን	ላም-የ	ላሜ

በግልፅ እንደሚታየው፡ ለሞቹ ለተሳቢነት /-ን/፣ ለዘርፍነት ደግሞ /-የ/ን ያለከትላሉ፡፡ ለባለቤትነት ምንም ምልክት የላቸውም፡፡ ምልክት አለማሳየታቸው ራሱ ምልክታቸው ነው፡፡ ለማለት ይቻላል፡፡ ስለዚህም በአረፍተ ነገር ውስጥ በባለቤት ቦታ የሚገኝ ማንኛውም ምልክት የሌለው ሰም ሙያው ባለቤት ነው፡፡ ሲባል ይችላል፡፡

ከላይ እንደተገለፀው ለሞች በባለቤትነትና በተሳቢነት በአረፍተ ነገር ውስጥ ሲገቡ፣ የተለያዩ ቦታ አላቸው፡፡ የሚከተሉትን እንመልከት፡፡

- (ሀ) ካላ አስቴር-ን መታት
- (ለ) አስቴር ካላ-ን መታቸው
- (መ) *አስቴር ካላ መታቸው

በመጀመሪያው ምሳሌ፣ ካላ የሚለው ሰም ባለቤት ነው፡፡ ከፍ ሲል እንደተገለፀው ለባለቤትነት የተለየ ምዕላዳዊ ምልክት የለም፡፡ ስለዚህም ለሙ የሚታየው ሌጣውን ነው፡፡ ይሁን እንጂ በአገባቡ የአረፍተ ነገሩ የመጀመሪያ ቃል ነው፡፡ በሁለተኛው ምሳሌ ደግሞ ይኸው ሰም መታቸው ከሚለው ግስ ቀድሞ ገብቶአል፡፡ ይህ ቦታ የተሳቢ ስለሆነ፣ ለሙ የተሳቢ ምልክት የሆነውን /-ን/ን አስክትሎአል፡፡ ለስተኛው ምሳሌ ተቀባይነት ያለው አርፍተ ነገር አይደለም፡፡ ምክንያቱም ካላ የሚለው ሰም በተሳቢ ቦታ ያለተሳቢ ምልክት መግባቱ ነው፡፡

ዘርፍ ሙያ የሚገኘው ሁለት ወይም ከዚያ በላይ የሆኑ ለሞችን በያዘ ሰማዊ ህረግ ውስጥ ነው፡፡ የሚገልፀውም በህረጉ ውስጥ የሚገኙትን ለሞች ዝምድና ነው፡፡ ዝምድናው የገንዘብና የባለገንዘብ ነው፡፡ ይህም የሚገለፀው በሁለት መንገድ ነው፡፡ አንደኛው ባለገንዘቡን ከሚጠቁመው ሰም በፊት /የ-/ የሚል ምዕላድ በማለቀመጥ ሲሆን፣ ሁለተኛው ገንዘቡን ከሚጠቁመው ሰም መድረሻ ላይ የተለያዩ ምዕላዶችን በመቀጠል ነው፡፡ ሁለቱንም መንገዶች እንደሚከተለው በየተራ አናሳያለን፡፡

- (ሀ) የ-ካሳ ቤት
- (ለ) የ-አስቲር ቤት
- (መ) የ-ልጆቹ ቤት

3

እነዚህ የሰማዊ ሀረግ ምሳሌዎች ናቸው። በያንዳንዳቸው ውስጥ ሁለት፣ ሁለት ሰዎች አሉ። ከሁለቱ ሰዎች የመጀመሪያው፣ በሁለተኛው ስም የሚጠቀመው ነገር ባለገንዘብ ወይም ባለቤት ነው። ይህንንም የባለንብረትነት ሙያውን ለማሳየት /የ-/ን አስቀድሞ አልፏል። ለምሳሌ፣ በመጀመሪያው ሀረግ ውስጥ ካሳ ባለገንዘብ፣ ቤት ደግሞ ገንዘብ ወይም ንብረት ነው። ስለሆነም ባለገንዘብ ካሳ /የ-/ን አስቀድሞ ገብቶአል። ይህች ምዕላድ ገንዘብንና ባለገንዘብን ስለምታያይዝ አገናዛቢ ትባላለች።

ሁለተኛው መንገድ ከላይ የሚታየው ተቃራኒ ነው። ይኸውም ባለገንዘብን የሚያመለክተው ምዕላድ ከባለገንዘብ ላይ ሳይሆን፣ ገንዘቡን ከሚጠቀመው ስም መድረሻ ላይ የሚገኝ በመሆኑ ነው። የምዕላዱም ቅርፅ ከላይ እንደሚታየው እንደ /የ-/ አንድ አይነት ሳይሆን፣ እንደ ባለገንዘብ መደብ፣ ቁጥርና የታ የተለያየ ነው። እንዴት እንደሚለያይ ከዚህ ቀጥለን እንመለከታለን።

መደብ	ስም	ዘርፍ	4
1ኛ	ቤት	ቤት-የ	
2ኛ	ተ	ቤት-ሀ	
	አ	ቤት-ሽ </ሀ-አ/	
3ኛ	ተ	ቤት-ኦ	
	አ	ቤት-ዋ </ኦ-አ/	
	ብ	ቤት-አችን /-አችች-ን/	
		ቤት-አችሁ </-አችች-ሀ-ኦ/	
		ቤት-አቸው </-አችች-ኦ-ኦ/	

በዚህ አይነት ማንኛውም ስም የተለያዩ ቅጣቶችን በማስከተል ቅርፁን እየለዋወጠ ዘርፍ ሙያን ያሳያል። ምዕላዶቹ ባለገንዘብን ስለሚያመለክቱ፣ በቀደምት ሊቃውንት ዘንድ አገናዛቢ እፀፋ በመባል ይታወቃሉ። እፀፋነታቸው ባለገንዘብን ለሚያመለክተው ስም ነው። ይሁን እንጅ ምዕላዶቹ የሚያገናዝቡት ባለገንዘብና

⁴ ቀደም ሲል እንደተመለከትነው፣ /ሀ/ ሁለተኛ መደብ አመልካች ሲሆን፣ /ኦ/ አንስታይ የታን አመልካች ነች። [-ሽ] የሁለቱ ውህደት የፈጠራት ውህድ ቅርፅ ነች። /ኦ-/ አንስታይ የታ አመልካችና ከመደብ አመልካቹ ከ/ሀ-/ የተለየች ለመሆንም ምልክቱ፣ በግሉ ትዕዛዛዊ ቅርፁ ውስጥ ብቻዋን መገኘትዋ ነው። ይህም ለምሳሌ፣ ኦር ብለን ኦር-ኦ ስንል ነው። አንደዚህም /ኦ-/ ሶስተኛ መደብ አመልካች ሲሆን፣ /ኦ/ የአንስታይ የታ ምዕላድ ነች። የአንስታይ የታ ምዕላድ ዘረ-ምዕላዶች አንዳሉት ቀደም ሲል ገልፀናል። በብዙ ቁጥር ስር የሚታዩትም መደብንና ቁጥርን ያዋህዱ ውህድ ምዕላዶች ናቸው። ዝርዝሩን ከባዩ (2004) ላይ ይመልከቱ።

ርባታ

ገንዘብን ብቻ ሳይሆን፣ ባለድርጊትንና ድርጊትንም ሊሆን ይችላል። ባለድርጊት ስንል፣ ድርጊት ፈፃሚን የሚያመለክት ስም ማለታችን ነው። ስለ ሁኔታው የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት።

መደብ		ስም	ዘርፍ	5
1ኛ		መሄድ	መሄድ-የ ⁵	
2ኛ	ተ		መሄድ-ሀ	
	አ		መሄድ-ሽ	</ሀ-አ/
3ኛ	ተ		መሄድ-ኦ	
	አ		መሄድ-ዋ	</ኦ-አ/
	ብ		መሄድ-አችን	</-አችን-ን/
			መሄድ-አችሁ	</-አችች-ሀ-ኦ/
			መሄድ-አቸው	< /-አችች-ኦ-ኦ/

በነዚህ ምሳሌዎች ውስጥ የዘርፉ ምዕላዶች የሚያመለክቱት ባለገንዘብን ሳይሆን፣ ባለድርጊትን ነው። መሄድ የሚለው ቃል የድርጊት ስም ስለሆነ፣ ምዕላዶቹ የሚያመለክቱት የድርጊቱን ፈፃሚ፣ ማለትም አድራጊውን፣ ነው። ይህን ሙያውን አንድም፣ ከላይ እንደሚታየው፣ በተለያዩ ምዕላዶች፣ አለያም ቀደም ሲል አንደጠቀስነው፣ /የ-/ የሚለውን ምዕላድ በማስቀደም እንደሚከተለው ያሳያል።

የ-አኔ	መሄድ	6
የ-አንተ	መሄድ	
የ-አንቺ	መሄድ	
የ-አሱ	መሄድ	
የ-አሰዋ	መሄድ	
የ-እኛ	መሄድ	
የ-እናንተ	መሄድ	
የ-እነሱ	መሄድ	

አድራጊው ወይም ባለገንዘቡ ስም /የ-/ን አስቀድሞ ከገባ፣ ድርጊቱን ወይም ገንዘቡን የሚያመለክተው ስም፣ አድራጊውን ወይም ባለገንዘቡን የሚጠቁም ምንም ዓይነት ቅጣይ አያስከትልም። ስለዚህም፣

(ሀ) *የአኔ	ቤት-የ	*የአኔ	መሄድ-የ	7
(ለ) *የአንተ	ቤት-ሀ	*የአንተ	መሄድ-ሀ	
	ወዘተ፣			

⁵ የእነዚህን ምዕላዶች ባህሪ በተመለከተ ሀይሉ (1967)ን እንዲሁም ባዩ (1990)ን ይመልከቱ።

ማለት ተቀባይነት ያለው አባባል አይደለም። ባንዳ ግን፤

(ሀ) እኔ	ቤት-የ	እኔ	መሄድ-የ	8
(ለ) አንተ	ቤት-ሀ	አንተ	መሄድ-ሀ	

ወዘተ፤

ማለት ይቻላል። ባጭሩ፣ ዘርፍ ሙያ በቅጣይ የአፀፋ ምዕላዶች ወይም የ/ በሚሰው ምዕላድ ይገለጻል። የ/ የሚገባው ከባለገንዘቡ ወይም ከባለድርጊቱ፣ ወዘተ፣ ሰም በፊት ሲሆን፣ አፀፋው የሚገባው ከተገናዛቢው ሰም መድረሻ ላይ ነው።

ዕምርነት

ዕምርነት ሰንል ዕውቅ መሆን ማለታችን ነው። አንድ ሰም የሚገልፀው ነገር የታመረ (የታወቀ) ከሆነ፣ ለሙ ላይ የዕምርነት ምልክት ይኖራል። ያልታመረ (ያልታወቀ) ነገርን ለመጀመሪያ ጊዜ የሚገልፅ ከሆነ፣ አዕምር ሰም ይባላል። ዕምር ያልሆነ ሰም ምንም ቅጣይ ምልክት የለውም። ዕምር የሆነ ሰም ግን ምልክት አለው። ምልክቱም /-ኦ/ ነው። ቀደም ሲል ከፆታ ጋር ያለውን ቁርኝት ለሰመልክተን በመጠኑ አይተነዋል። የሚከተለውን ሰንጠረዥ አንመልክት።

<u>ሰም</u>	<u>አዕምር</u>	<u>ዕምር</u>	1
ቤት	ቤት	ቤት-ኦ	
በግ	በግ	በግ-ኦ	
ድመት	ድመት	ድመት-ኦ	
ዛፍ	ዛፍ	ዛፍ-ኦ	
አይጥ	አይጥ	አይጥ-ኦ	

እነዚህ ሰሞች በሙሉ ተባዕታይ ናቸው። አንሰታይ ሲሆኑ የዚህ መግለጫ የሆነችውን /-ኦ/ን ከዕምር ምዕላድ በፊት ማሰባሰብ፣ ወይም ሌላዋን ዘረ ምዕላድ፣ ማለትም /-ኦ/ን፣ ከዕምር ምዕላድ በሁዋላ ማሰከተል አለባቸው። ይህ ሲሆን፣ ቤት የሚለው ሰም /ቤት-ኦ-ኦ/ ወይም /ቤት-ኦ-ኦ/ ይሆናል። /ቤት-ኦ-ኦ/ በሚለው ውስጥ የዕምር ምዕላድ /-ኦ/ እና የፆታው ምዕላድ /-ኦ/ እየተዋሀዱ /-ዋ/ የሚል ቅርፅ ይፈጥራሉ። ከዚህም የተነሳ፣ ይህ ውሁድ ቅርፅ እንደ ተራ ምዕላድ እየተቆጠረ የአንሰታይ ፆታ ሰሞች የዕምርነት ምልክት እንደሆነ ተደርጎ ይወሰዳል። ይህ ግን ትክክል አይደለም። ምክንያቱም ዕምርነትን ከቁጥር ጋር አገናዝበን ብንመለከተው፣ የፆታዋ ምዕላድ ከዕምርዋ ምዕላድ የተለዩች እንደሆነች ለመረዳት ሰለምንችል ነው። ለምሳሌ የሚከተሉትን አንመልክት።

ሰነ-ቃላት

ርባታ

ንጥል ተባዕታይ:	/ሰኸው - እይይኸ - ኦ/	ሰውየው	2
ንጥል አንስታይ:	/ሰኸው - እይይኸ - ኦ - ኦ/	ሰውየዋ	
ብዙ:	/ሰኸው - - - እኛች - ኦ - /	ሰዎቹ	
		*ሰውየዎቹ	
		*ሰውየዎችኦኦ	

በንጥሉ የተባዕታይ ስም፣ የንጥልነቱ ምዕላድ /-እይይኸ-/ እና የዕምርነቱ /-ኦ/ ተከታትለው እንደገቡ እናያለን። በንጥሉ የአንስታይ ስም ግን የንጥልነቱ /-እይይኸ-/ የዕምርነቱ /-ኦ/ እና የአንስታይነቱ /-ኦ/ በዚሁ ቅደም ተከተል ተከታትለው ገብተዋል። /-ኦ/ የምትለዋ ምዕላድ እንደ ሰውየው ባሉ ሰዎች መድረሻ ላይ ሰትገኝ፣ አንስታይነትን ሳይሆን፣ ንዑስነትን ታመሰከታለች። ስለዚህም ሰውየዋ ስንል፣ በአዕምርኦችን የሚፈጠረው ምሳሌ አጭር፣ ቀጭንና ምናልባትም ብልጣ-ብልጥ ሽማግሌ ነው። አንዳንድ ጊዜ ይህንን ሁኔታ /-ኦ-ት/ በምትለዋ የአንስታይ የታ ምዕላድ እግካኝነት መግልፅ ይቻላል። ስለዚህም ሰውየዋ (/ሰኸው-እይይኸ-ኦ-ኦ/) የሚለው ሰውየይቱ (/ሰኸው-እይይኸ-ኦ-ኦ/) ሊባል ይችላል። በዚህ ቃል ውስጥ /-ኦ-ት/ የምትለዋ ምዕላድ ከነጣዩ ምዕላድ ከ/-እይይኸ-/ ቀጥላ ገብታለች። በዚህም በቃል መድረሻ ከምትገኘው ከ/-ኦ/ በአገባብ ብቻ ትለያለች። ቀደም ሲል እንደገለፅነው፣ /-ኦ-ት/ እና /-ኦ/ የአንስታይ የታ ምዕላድ የተለያዩ ቅርጾች ወይም ዘረ-ምዕላዶች ናቸው።

በብዙ ቁጥር ላይ ደግሞ የንጥልነቱም ሆነ የአንስታይነቱ ምዕላድ አይታይም። ለዚህ ምክንያት፣ በአንድ በኩል፣ አንድ ስም በአንድ ጊዜ ንጥልና ብዙ ሲሆን አስመቻሉ ሲሆን፣ በሌላ በኩል ደግሞ፣ በአማርኛ የብዙ ቁጥር የሆነ ስም የአንስታይነትን ምዕላድ የማያሳይ መሆኑ ነው። ባጭሩ፣ አንድ ስም የብዙ ቁጥር ከሆነ፣ የንጥልነትንም ሆነ የአንስታይነትን ምዕላድ አያሳይም። አላይቶ ቢገኝ፣ አባባሉ ተቀባይነት አይኖረውም። ዋናው ቁም ነገር፣ በአማርኛ ዕምርነትና የታ፣ እንዲሁም አንስታይነትና ንዑስነት ቁርኝት ያላቸው መሆኑን መገንዘብ ነው።

ቅፅል

ቅፅሎች እንደ ሰዎች ሁሉ ለቁጥር፣ ለየታ፣ ለሙያና ለዕምርነት ቅርጾቻቸውን ይለዋውጣሉ። ሙያን፣ ዕምርነትንና የታን የሚያሳዩት ከፍ ሲል እንዳየናቸው እንደ ሰዎች ስለሆነ፣ ከዚህ ላይ እንደገና አንደግመውም። ቁጥርን በሚመለከት ግን ከሰዎች ለየት የሚያደርጋቸው ትንሽ ሁኔታ ሰላለ፣ በእሱ ላይ ብቻ እናተኩራለን።

ቅፅሎች ብዛትን (ጥቂትነትን) የሚያሳዩት በሁለት መንገድ ነው። አንደኛው፣ እንደ ሰዎች /-እኛች/ የሚለውን ምዕላድ በማስከተል ሲሆን፣ ሁለተኛው ከመጀመሪያው (ከግራ ወደ ቀኝ) ቀጥሎ የሚገኘውን ተናባቢ ድምፅ በመድገምና ከእሱ ቀጥሎ /-ኦ- / የሚል አያያዥ ምዕላድ በማስገባት ነው።

ርባታ

<u>ነጠላ</u>	<u>ብዙ</u>
ሰነፍ	ሰነፍ-አች
ብልህ	ብልህ-አች
ብልጥ	ብልጥ-አች
የጥህ	የጥህ-አች
ጎበዝ	ጎበዝ-አች

1

አንደኛዚህ ያሉት ሰነፍ - ሰነፍ፣ ብልህ - ብልህ አያሉ የሚደግሙ ብቻ ናቸው። ለምሳሌ፡

ሰነፍ - ሰነፍ ስራ አይሰራም 2

ማለት ይቻላል። ይህም ሆኖ ከላይ ባየነው መሰረት እነዚህንም ቢሆን፣ በ/አ/ አማካኝነት አያጣመሩ ሰነፍ -አ- ሰነፍ "ሰነፍ-ሰነፍ" ማለት ይቻላል።

ወደ ቁጥር ተግባር አንመለስ። /-አች/ የሚለውን ምዕላድ ያሚያስከትሉ ቅፅሎች የአንድን ሰው ወይም አንሰሳ ባህሪ፣ ማለትም ሰንፍናውን፣ ጉብዝናውን፣ ብልጠቱን፣ ወዘተ፣ መግለፅ ነው። ለለሆነም፣ በቀደምት ሊቃውንት ዘንድ የባህሪ ቅፅል በመባል ይታወቃል። ይሁን እንጅ፣ /-አች/ የሚያመለክተው የባህሪውን መጠን ሳይሆን፣ የባህሪውን ባለቤቶች ቁጥር ነው። ባህሪ በአይነት እንጅ በአህዝ ሊቆጠር የሚችል ነገር አይደለምና። በአህዝ ሊቆጠር የሚችለው የባህሪው ባለቤት የሆነው ነገር ነው። ስለዚህም ለነፎች ስንል፣ ሰነፍ የሆኑ ሰዎች ማለታችን ነው። /-አች/ የሚለው ምዕላድ ሰው የሚለውን ስም እንጅ፣ ሰነፍ የሚለውን ቅፅል አያመለክትም።

ከፍ ሊል በተገለፀው ሁኔታ ሙሉ አካላቸውን የሚደጋግሙትና ድምፅ የሚጎርዱት አንደኛዚህ ያሉት ናቸው።

<u>ነጠላ</u>	<u>ብዙ</u>
ረዥም	ረዥም-አች
ነጭ	ነጭ-አች
ቀይ	ቀይ-አች

3

እነዚህ የአንድን ነገር የቀለም አይነት ስለሚያመለክቱ፣ የአይነት ቅፅል ተብለው ከላይ ካየናቸው የባህሪ ቅፅሎች ሊለዩ ይችላሉ። ቅፅሎቹ የሚጠቁሙት የሰዎችን የቀለም አይነት ሲሆን፣ /-አች/ የሚለውን ምዕላድ ሊያስከትሉ ይችላሉ። ስለዚህም ነጭ-አች፣ ጥቁር-አች፣ ወዘተ፣ በማለት የሰዎቹን ብዛት መግለፅ ይቻላል። አንደኛዚህ አይነት ቅፅሎች በቀደምት ሊቃውንት ዘንድ በቂ ቅፅል ይባላሉ። በቂ የሚባሉበት ምክንያት ያለምንም ስም ብቻቸውን ሊቆሙ መቻላቸው ነው። ለምሳሌ፣ ጥቁር ህዝቦች በማለት ፋንታ፣ ጥቁሮች ብሎ ህዝቦች የሚለውን ስም መግደፍ ይቻላል። ህዝቦች የሚለው ስም /-አች/ የሚለውን

ርባታ

የቁጥር ምዕላድ ለቅፅሉ እየሰጠ ከቦታው ሲሰወር ይችላል። የሰሙን ባህሪ የያዘው ቅፅልም ስሙ ለሚፈፀመው ተግባር ብቁ እንደሆነ ተቆጥሮ፤ በቂ ቅፅል ሊባል ችሎአል።

በተመሳሳይ ሁኔታ፡ ተናባቢ ድምፃቸውን እየደጋገሙ የአንድን ነገር አካላዊ መጠን የሚገልፁ ቅፅሎችም አሉ። እነሱም እንደሚከተሉት ያሉ ናቸው።

ነጠላ	ብዙ	4
ትልቅ	ትል-አ-ልቅ	
ትንሽ	ትን-አ-ንሽ	
ረዥም	ረዥ-አ-ዥም	
ወፍራም	ወፍ-አ-ፍራም	
ቀጭን	ቀጭ-አ-ጭን	

እንደነዚህ ያሉት ቅፅሎች፣ ከፍ ሲል እንደተጠቀመው መጠንን ብቻ ሳይሆን፣ ወገንነትንም ሊያመለክቱ ይችላሉ። ስምሳሌ፡ ትል-አ-ልቅ የሚሰውን ቃል ብንመለከት፣ የሚያመለክተው ከአንድ ሰብላብ ውስጥ፣ የትልቅ ወገን የሆኑትን ነገሮች ነው። ትልቅ፣ ትልቅ የሆኑ ነገሮችን ብዛት ለማመልከት ሲፈለግ፣ ትል-አ-ልቅ በሚለው ላይ /-አችች/ን መጨመር ያስፈልጋል። ይህንን ስናደርግ ትላልቆች የሚለውን ቅርፅ እናገኛለን። ስለ ትርጉሙ የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት።

- (ሀ) ትላልቁን ዛፍ ቁረጠው 5
- (ለ) *ትላልቁን ዛፎች ቁረጣቸው

ምሳሌ (ለ) ተቀባይነት ያለው አባባል አይደለም። ለዚህም ምክንያቱ ትላልቅ የሚለው ቅፅልና ዛፎች የሚለው ስም በቁጥር ስምሙ አለመሆናቸው ነው። ዛፎች የሚለው ስም የብዙ ቁጥር (ጥቂት) ስለሆነ፣ እሱን የሚገልፀው ቅፅልም እንደዚሁ የብዙ ቁጥር መሆን አለበት። ትላልቅ የሚለው የብዙ ቁጥር ቢሆን ኖሮ፣ እረፍተ ነገሩ ተቀባይነትን ያገኝ ነበር። የእረፍተ ነገሩ መዛባት ቅፅሉ ብዛትን ሳይሆን፣ ወገንን ብቻ እንደሚያመለክት ያስገነዝባል። ብዛትን እንዲገልፅ ከፈልግን፣ በቅፅሉ ላይ /-አችች/ን መጨመር ይኖርብናል። ይህን ስናደርግ፣ የሚከተለውን እናገኛለን።

ትላልቆቹን ዛፎች ቁረጣቸው 6

ይህ ምሳሌ የሚያመለክተው የትልቅ ወገን የሆኑ ጥቂት ዛፎችን ነው። እንደ ትላልቅ ያሉ ቅፅሎች /-አችች/ የሚለውን ምዕላድ ሳያስከትሉ ብዛትን የሚገልፁበት ሁኔታም አለ። ለዚህ የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት።

- (ሀ) ካሳ ትልቅ ልጅ አለው 7
- (ለ) ካሳ ትላልቅ ልጆች አሉት
- (መ) ?ካሳ ትልቅ ልጆች አሉት

ርባታ

በመጀመሪያው ምሳሌ፡ ልጅ የሚለው ለም ነጠላ በመሆኑ፤ ትልቅ የሚለው ቅፅልም እንደዚሁ ነጠላ ሲሆን ችሎአል። በሁለተኛው ምሳሌም ልጆች የሚለው ስም የብዙ ቁጥር በመሆኑ፤ ቅፅሉም እንደዚሁ የብዙ ቁጥር ነው። ለማለት ይቻላል። ብዙነቱን የሚያመለክተው ግን /-አችች/ን በማለከተል ሳይሆን፤ ራሱን በመደጋገም ነው። ከዚህም የምንረዳው ደግሞሽ አንዳንድ ጊዜ ወገንን፤ ሌላ ጊዜ ብዛትን የሚያመለክት መሆኑን ነው። ወገንን የሚያመለክተው ከቅፅሉ ጋር የሚዋቀረው ስም በምሳሌ 6(ሀ) እንደሚታየው የነጠላ ቁጥር ስም ሲሆን ነው። ብዛትን የሚያመለክተው ደግሞ ስሙ የብዙ ቁጥር ሲሆን ነው። ባጭሩ ደግሞሽ ከነጠላ ስም ጋር ወገንን፤ ከብዙ ቁጥር ስም ጋር ብዛትን ያመለክታል ብሎ ማጠቃለል ይቻላል። የምሳሌ (መ) መዛባት የሚያሳየው ይህንኑ የሰዎችንና የቅፅሎችን የቁጥር ለምሙነት ነው። ወደሚቀጥለው እንሂድ።

ግሰ

ግሶች ለመደብ፤ ለሥታ፤ ለቁጥር፤ ለአንቀፅ፤ ለሰልት እንዲሁም ለጊዜ የተለያዩ ቅጣይ ምዕላዶችን፤ በማለቀደም ወይም በማለከተል፤ ቅድመ-መድረሻ ተናባቢያቸውን በማጥበቅ ወይም ባለማጥበቅ፤ እንዲሁም ከተለያዩ ረዳት ግሶች ጋር በመጣመር ቅርፃቸውን ሊለዋው ይችላሉ። ዝርዝሩን በዚህ ንዑስ ክፍል እንመለከታለን። ከዚያ በፊት ግን አንድ ነገር ማንሳት አለብን። ይኸውም ግሶች የ(ሀ) አና የ(ለ) ክፍል ተብለው በሁለት የሚከፈሉ መሆናቸውን ነው። የ(ሀ) ክፍል የሚባሉት ቅድመ-መድረሻ ተናባቢያቸውን በቀዳማይ አንቀፅ ብቻ የሚያጠብቁ ሲሆኑ፤ የ(ለ) ክፍል የሚባሉት ይህንኑ ተናባቢ ድምፅ በማንኛውም አንቀፅ የሚያጠብቁ ናቸው። ለምሳሌ ለረቀ ብለን ይለርቃል ሰንል፤ [ር] በመጀመሪያው ላይ ሲጠብቅ፤ በሁለተኛው ላይ አይጠብቅም። ፈለገ ብለን ይፈልጋል ሰንል ግን [ል] በሁለቱም ላይ ይጠብቃል። ከዚህም የተነሳ እንደ ሰረቀ ያሉትን የ(ሀ)፤ እንደ ፈለገ ያሉትን ደግሞ የ(ለ) ክፍል ግሶች ብለን እንለያቸዋለን። የተናባቢው መጥበቅ ወይም አለመጥበቅ የግሱን የአንቀፅ አይነት ይወስናል። ይህን ወደ ሁዋላ እናየዋለን።

ፊ ለሰተኛ የግሰ ክፍል አንዳለ አንዳንድ ምሁራን ይገልጻሉ። ይህም የባረኪ አይነት ግሶችን የሚያዝ ነው። መሰረቱም የተናባቢ ጥብቀት ሳይሆን፤ የአናባቢ አይነት ነው። ይኸውም የሌሎች ግሶች የመጀመሪያ አናባቢ /አ/ ሲሆን፤ የዚህ ክፍል ግሶች የመጀመሪያ አናባቢ /አ/ መሆኑና አንደ (ለ) ክፍል ግሶች፤ በካልጋይ አንቀፅ ቅድመ-መድረሻ ተናባቢያቸውን ማጥበቃቸው ነው። ይሁን እንጂ፤ ጥብቀቱ በሌሎቹ ቅርፆች የሚታይ ሳይሆን፤ በዚህ አንቀፅ ላይ ብቻ የተወሰነ ነው። የሚከትሉትን እንመልከት።

/ፍአልልአገ/	/ባአርርአክ/
/ይ-ፍአልል-ግ/	/-ይ-ብአርር-ክ/
/ፍአልል-ግ/	/ብአርክ/
/ምአ-ፍአልልአግ/	/ምአ-ብአርአክ/